

74.263.1
M26

Uktamjon Mansurov

TARIX O'QITISH METODIKASI

KBK: 821.112.258

UDK: 502.002:35

M 789

Uktamjon Nosirboyevich Mansurov

**TARIX O'QITISH METODIKASI [Darslik]. — T.: «Ilm ziyo zakovat» 2023.,
156 bet.**

M u a l l i f:

**TDPU. Jahon tarixi kafedrasi dotsenti
t.f.n, U. Mansurov**

M a s' u l m u h a r r i r:

TDPU. professori. t.f.d. L.Babaxodjaeva

T a q r i z c h i l a r:

**TDPU. O'zbekiston tarixi kafedrasi
professori v/b. t.f.d.Egamberdieva.N.A.**

**UzMU Jahon tarixi kafedrasi
dotsenti, t.f.d.D.Urakov**

**Ushbu darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy talim, fan va innovatsiyalar vazirligining
2023 yil 29-sentyabr 438- sonli buyrug'iga asosan nashrga ruxsat etilgan.**

ISBN 978-9943-9453-4-0

© Mansurov U.N.

© «Ilm ziyo zakovat» 2023 y.

Annotatsiya

Ushbu darslikda tarix o'qitish metodikasi predmeti, maqsad va vazifalari shuningdek, tarix darslarining turlari, tuzilishi va ularga bo'lgan zamonaviy talablar, dars jarayonida tarix darslari samaradorligini oshirish yo'llari, ilmiy-uslubiy, didaktik negizlari, tarixiy bilimlarni shakllantirish jarayonlari, tarix darsliklari va ularga qo'yiladigan zamonaviy talabalar, maktabdan va sinfdan tashqari ishlarning o'rni va ahamiyati xususida ma'lumotlar berilgan.

Darslikda keltirilgan materiallar o'zlashtirilishi oson bo'lishi uchun glossariy, bibliografiya hamda illyustrativ materiallar bilan boyitilgan. Ushbu darslik Oliy o'quv yurtlarining "Tarix" yo'nalishi talabalari va o'qituvchilari uchun mo'ljallangan. Darslik "Tarix" bakalavriat ta'lim yo'nalishi bo'yicha tayyorgarlik darajasi va zaruriy bilimlar mazmuniga qo'yiladigan malaka talablari, fanning o'quv va ishchi dasturi asosida tayyorlandi.

Аннотация

В данном учебнике даны сведения о предмете, цели и задачах методики преподавания истории, видах, структуре уроков истории и предъявляемых к ним современных требованиях, пути повышения эффективности уроков истории в процессе урока, научно-методических, дидактических основах, процессах формирования исторических знаний, учебниках по истории и предъявляемых к ним современных требованиях, месте и значении внешкольных и внеклассных работ. С целью полноценного освоения материала приведенные в учебнике материалы обогащены глоссарием, библиографическими и иллюстративными материалами. Данное учебнике предназначено для студентов и преподавателей направления «истории» высших образовательных учреждений. Этот учебник основан «Истории» степени бакалавр в области подготовки и квалификационных требований для содержания необходимых знаний и учебной программы предмета.

Annotation

The subject of the history teaching method, the purpose and objectives of the history as well as the history types, structure and modern requirements of history lessons in the course, the processes of formation of historical and scientific knowledge, didactic foundations, history textbooks and contemporary requirements to them, the role and out of class activities. Glossary, bibliography and illusory materials are readily available to facilitate the use of the materials provided in the curriculum. This tutorial is intended for students and teachers of the "History Teaching Methods" of the Bachelor's degree in the fields of training and qualification requirements for the content of the required knowledge and the curriculum of the subject.

SO‘ZBOSHI

Mamlakatimizda ta'lim sohasida bo'layotgan o'zgarishlar, qabul qilingan qonun va farmoyishlar jamiyatimiz ravnaqiga ijobiy ta'sir qilishi shubhasizdir. Ular mamlakatning intellektual salohiyatini oshirishda, jahon ta'lim standartlari talablariga javob bera oladigan, yetuk, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. 2017-2021 - yillarga mo'ljallangan "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasi"ga muvofiq ta'lim bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini ta'minlash, ta'limning zamonaviy metodologiyasini yaratish hamda ular asosida bo'lajak tarix o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirishni taqazo etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga ko'ra 2017-2021- yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha "Harakatlar strategiyasi" taraqqiyotning yangi bosqichini boshlab berdi. Unga ko'ra uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, shuningdek bu borada pedagog va mutaxassislarning malaka darajasini yuksaltirishga katta ahamiyat berilgan¹.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" nomli asarida "Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko'taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosidan o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz."² - degan fikri bugungi kunda ta'lim tarbiyaga davlat siyosati darajasida e'tibor berilayotganidan dalolatdir.

¹ Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari / Nashrga tayyorlovchilar: M.Bekmurodov, Q.Quronboyev, L.Tangriyev. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. - B. 70-72.

² Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I jild – Toshkent: O'zbekiston. NMU, 2017. – B.146.

Tarix o'qitish metodikasi – bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy kompetensiyasini shakllantirish, ta'limning an'anaviy va noan'anaviy metod va usullari, shakl va vositalari, ta'lim jarayonini tashkil etishning metodik asoslari bilan qurollantirib, tarix ta'limi samaradorligini oshirishga, sifatli o'qitishga xizmat qiladi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi tarixchi pedagoglarning metodik bilimlarga ega bo'lishlari uchun va kasbiy faoliyatni tashkil etishda ulardan foydalanishga kompetensiyaviy yondashuvni shakllantirishi talab etiladi. Tarix o'qitish metodikasidan egallangan bilimlarni o'quv jarayonida muvaffaqiyatli foydalanishi, bunda tarixchi pedagogning ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Tarix o'qitish metodikasi yo'nalishi bo'yicha oz bo'lsada, salmog'i katta ishlar amalga oshirilgan: Jumladan, A.A.Vagin³, N.M.Remeyev⁴, A.S.Sa'diyev⁵, Y.Gafarov⁶, S.Mahkamov⁷, T.Toshpo'latov⁸, Q.Shonazarov⁹, M.V. Korotkova va M.T.Studentkin¹⁰, G.Fuzailova¹¹ning tatqiqotlari shular jumlasidandir.

Ta'lim tizimida tarix o'qitishning asosiy vazifasi – o'quvchilarga tarix fanidan puxta bilim berish, shu bilimlarni amaliyotda qo'llanish ko'nikmalari va malakasini hosil qilishdan iboratdir.

Tarix o'qitish metodikasi o'quvchilarga tarixdan puxta bilim berish, ularni milliy g'oya va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va kamol toptirishda umumiy o'rt

³ Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. – М., 1987.

⁴Remeyev N.M. Yoshlarni hayot haqiqatlari asosida tarbiyalash. – Toshkent: O'qituvchi, 1981; Remeyev N.M. O'zbekiston umumiy ta'lim maktablarida tarix o'qitish muammolari. – Toshkent, 1991.

⁵Sa'diyev A.S. Maktabda tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1978; Sa'diyev A.S. O'zbekiston xalqlar tarixini o'qitish. – Toshkent: O'qituvchi, 1993;

⁶Gafarov Y. O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish usullari. – Toshkent: Universitet, 1996.

⁷ Mahkamov S.T. Tarix ta'limida kurslararo uzviylikni ta'minlashni didaktik asoslari (7-sinf misolida) . – Toshkent: O'qituvchi, 1999.

⁸ Toshpo'latov T., G'affarov Y. Tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent: Universitet, 1999.; O'sha mualliflar. Tarix o'qitish metodikasi. – Toshkent: Universitet, 2002.

⁹ Shonazarov Q. Bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarixiy tafakkurini shakllantirish. – Toshkent, 2000 : Shonazarov Q. O'quvchilarda milliy tarixga munosabatni shakllantirishning nazariy masalalari // Uzlaksiz ta'lim. – T., 2004.; Shonazarov Q. Tarix darslarida muammoli ta'lim va muammoli vaziyat // Xalq ta'limi. – – Toshkent, 1998. № 5. B.41-44.

¹⁰ Короткова М. В., Студенткин М.Т. Методика обучения истории в схемах таблиц описаниях. Практическое пособие для учителей. – М., 1997.; Студенткин М.Т. Методика преподавания истории в школе. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2000.

¹¹Sagdiyev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o'qitish metodikasi. — Toshkent: TDPU, 2008.

ta'lim tizimida o'qitiladigan tarix kursining maqsadini. ta'lim-tarbiya vazifalari. mazmuni. metodi va usullarini hamda tarix o'qitishning eng muhim vositalarini belgilab beradi.

Mazkur "Tarix o'qitish metodikasi" darsligida tarix o'qitishning an'anaviy va ilg'or zamonaviy usullari tizimi, metodlari tasnifi. tarix ta'limi vositalari, tarix bo'yicha sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish metodlari, tarix ta'limida tarixiy va badiiy adabiyotlardan foydalanish metodlari, pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish masalalari, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish, mustaqil fikrlash faoliyatini rivojlantirish, tarix xonasini didaktik jihozlash kabi masalalarga e'tibor qaratildi.

Mazkur darslikni tayyorlashda A.Sa'diev, M.V.Korotkova, M.T.Studentkin, G.Fuzailova, T.Toshpo'latov va Y.G'afforovning, o'qitishda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini yoritishga B.Y.Xodiyev, L.V.Golish, M.Ganiyeva va boshqa pedagog olimlarning kitoblaridan foydalanildi. Bu borada ushbu mualliflarga o'z minnatdorchiligimizni bildiramiz.

Ushbu darslik Pedagogika oliy o'quv yurtlarining bakalavriat yo'nalishi talabalari, o'qituvchilarga mo'ljallangan bo'lib, u tarix fanini o'qitish borasida bevosita amaliy ahamiyat kasb etadi. Darslikda mavzularga oid mustahkamlash savollari, tayanch iboralari, glossariy va adabiyotlar ro'yhati keltirilgan. Darslik talabalar tomonidan o'rganiladigan mavzularni puxta o'zlashtirilishiga xizmat qiladi.

Ta'kidlash joizki, muallif tomonidan darslikni yaratishda albatta, tarix o'qitish metodikasi bo'yicha avvallgi yillarda yaratilgan darslik va o'quv qo'llanma. shuningdek, ilmiy maqolalardan foydalanildi. Yaratilgan darslik yuzasidan taklif va mulohazalar mavjud bo'lsa, muallif minnatdorchilik bildirgan holda, albatta kelgusi ishlarida inobatga olinadi.

Darslik Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti "Jahon tarixi" kafedrasida tayyorlandi.

1 BOB. Tarix o'qitish metodikasi - ilmiy pedagogik fan

1-§. Tarix o'qitish metodikasining predmeti, maqsadi va vazifalari

Tayanch iboralar: metodika, tarix o'qitish metodikasining ilmiy tahlil usullari, tarix o'qitish jarayonining tarkibiy qismlari, kuzatish metodi, tajriba metodi

Tarix o'qitish metodikasining predmeti va uning vazifalari. Metodika - pedagogika fani sohasida ma'lum o'quv fanni o'qitish qonuniyatlarini tadqiq qiladi¹². Fanni o'qitish metodikasi – ta'lim tizimida ushbu o'quv fanining ahamiyati va o'rnini belgilaydi, uning vazifalari, o'qitish mazmuni va hajmini aniqlaydi, ushbu fan bo'yicha qo'llanilayotgan usul, shakl va vositalarini o'z ichiga oladi.

Tarix o'qitish metodikasi ilmiy pedagogik fan bo'lib, o'qitish jarayonining samaradorligi va sifatini oshirishga yo'naltirilib, o'quvchilarga tarixdan puxta bilim berish, ularni milliy g'oya ruhida tarbiyalash va kamol toptirishda tarix kursining maqsadi, ta'lim-tarbiya vazifalari, mazmuni, metod va usullarini hamda tarix o'qitishning eng muhim vositalarini belgilab beradi. Tarix o'qitish metodikasining asosiy fan sifatida o'rganishdan ko'zda tutilgan maqsad, tarix o'qitishning ilmiy asoslari bilan qurollantirishdan iborat.

Tarix o'qitish metodikasi o'rganadigan muammolar G.Fuzailova tomonidan muvaffaqiyatli yoritilgan, mavzuning mazmun va mohiyatini tushunish oson bo'lishi uchun aksariyat mavzularga jadval, chizmalarni kiritgan¹³.

Tarix o'qitish metodikasi o'zining mustaqil tekshirish predmetiga ega. Ta'lim tizimida tarix fanining o'qitilishi va o'qitish jarayonining o'rganilishi tarix o'qitish metodikasining predmetini tashkil etadi. O'qitish jarayonining ob'ektiv suratda amal qiladigan o'z qonuniyatlari bor. Ularni bilib olish va ta'lim-tarbiya jarayonida bu qonuniyatlarga amal qilish, ulardan oqilona foydalanish ta'lim tizimida tarix o'qitishni ilmiy asosda olib borishning muhim shartidir.

¹² Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at – Toshkent: Fan va texnologiya, 2008. B. – 219.

¹³ Sagdiyev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o'qitish metodikasi... – B. 5-13.

Tarix o'qitish metodikasi tadqiq etadigan. o'quvchilarning puxta va mukammal bilim olishi va amalda suyanishi kerak bo'lgan tarix o'qitishning umumiy qonuniyatlari nimalardan iborat va ular ta'lim jarayonida qanday namoyon bo'ladi ?

Tarix o'qitish jarayonining tarkibiy qismlari va ular o'rtasidagi aloqalar.

Tarix o'qitish jarayonining tarkibiy qismlari (maqsadi, mazmuni, o'qitishning metod va usullari, natijalari) o'rtasidagi qonuniyatli aloqalar quyidagicha namoyon bo'ladi: ta'lim tizimining maqsadi, ta'lim-tarbiya vazifalarining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi o'qitishning mazmuniga, g'oyaviy-siyosiy va nazariy jihatdan pishiq bo'lishiga bog'liq bo'lganidek, o'quvchilarning tarix kursini o'zlashtirish darajasi ham o'z navbatida o'qitishning o'rganiladigan mavzuning maqsadi, ta'lim-tarbiya vazifalari va mazmuniga mos keladigan ta'lim shakllari, o'qitish metod va usullari hamda vositalaridan qay darajada maqsadga muvofiq foydalana bilishiga bog'liqdir.

Shuningdek, o'qitishni natijalari o'qituvchining o'qitishdan ko'zlagan maqsadi, uning ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini aniq belgilay olishiga, kursning mazmuniga mos tarzda amalga oshirishga yordam bera oladigan metod va usullardan ilmiy asosda foydalana bilishiga bog'liqdir. Tarix o'qitish jarayonining tarkibiy qismlari o'rtasidagi bu o'zaro dialektik bog'lanish natijasida ular bir-biriga uzluksiz ta'sir ko'rsatib boradi. Tarix o'qitishda ana shu qonuniyatlarga suyanmasdan, ularni e'tiborga olmay maqsadli natijaga erishib bo'lmaydi.

Tarix o'qitish deganda, tarixiy material vositasida o'quvchilarga bilim berish, ularni milliy g'oya ruhida tarbiyalash va kamol toptirish vazifalarini amalga oshirish zarur bo'lgan jarayon. o'qituvchi va o'quvchilarning aqliy (ichki) hamda o'quv harakatlari (tashqi) jarayoni tushuniladi.

Tarix kursining mazmuni esa tarix dasturida belgilab berilgan tarixiy bilimlar ko'lamini, o'quv materiali, uning mazmuni, o'quvchilarning tarixiy materiallarni o'zlashtirishi natijasida olgan bilimlaridan foydalana bilish sohasidagi o'quv usullari, ko'nikma va malakalari tizimi, shu jumladan, ularni ilmiy tadqiq qilish ishlarining shakllarini egallashni ko'zda tutadi.

Tarix o'qitishni tashkil qilish, tarixni o'qitish va o'quvchilarni uni o'rganishni tashkil etish. ularning o'rganish faoliyatini o'qituvchi tomonidan boshqarilishiga

yordam beradigan metod va metodik usullar, o'quvchilardagi mavjud bilimlarni ishga solish, ularni ijodiy bilishga yo'naltiradigan topshiriqlar tizimini hamda ta'limning turli xil ko'rinishlari (dars, seminar mashg'ulotlari va boshqalar) tushuniladi.

O'qitishning natijalari deganda, tarix o'qitishning maqsad va vazifalarini, mazmunini muvaffaqiyatli ravishda amalga oshirilishi - o'quvchilarning tarix fani asoslarini, tarixiy materialga mos samarali metod va usullarni bilishlari va bilimlardan foydalana olish malakalarini puxta o'zlashtirishlari, shu asosda o'quvchilarning tarixiy tafakkurini, tasavvuri va nutqini, maxsus va umumiy qobiliyatlarini o'stirish ko'zda tutiladi.

Shunday qilib, ta'lim tizimida tarix ta'limi jarayonining yuqoridagi umumiy qonuniyatlari quyidagi ob'ektiv va qat'iy takrorlanadigan aloqalarda namoyon bo'ladi: o'qitishning maqsadi uning mazmuni bilan belgilanadi, maqsad va mazmuniga mos keladigan o'qitish metodi va usullari tanlanadi, o'qitishning samarasi esa o'qitishda erishilgan ijobiy natijalar bilan tekshiriladi, ya'ni tarixiy bilimlarning sifati, o'quvchilarning kamol topish darajasi bilan o'lchanadi.

Ta'limni muayyan pedagogik maqsadga yo'naltirmoq uchun o'qituvchi ta'lim tizimida tarix o'qitishning maqsadini, uning asosini tashkil qilgan ta'lim-tarbiya vazifalarini aniq belgilab olishi kerak. Biroq, tarix o'qitish oldida turgan umumiy maqsad bilan ta'lim-tarbiya vazifalarini bilib olishning o'zi kifoya qilmaydi. Shu bilan birga, umumiy vazifalarni amalga oshirishda har bir sinfda o'qitiladigan tarix kursining o'mi, vazifalari, o'z navbatida mazkur kursni o'qitishning ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishda uning har bir bo'limi, bo'limdagi mavzular, hatto har bir darsda o'tiladigan mavzuning ham juz'iy vazifalari oldindan belgilab olinishi kerak. Chunki, har bir tarix darsining butun tarix kursining umumiy darslar tizimida tutgan o'mi bor, bu darsda tarix o'qitish oldiga qo'yilgan umumiy vazifaning qandaydir elementi yoki bo'lagi hal etiladi.

Tarix o'qitish maqsadlarini belgilashda, avvalo ta'lim va tarbiyaning uzviy birligini, o'qitish davomida o'quvchilarning g'oyaviy-siyosiy saviyasi muttasil o'sib borishini, ularda ko'nikma va malakalar hosil qilishni hamda ijodiy faoliyatga tayyorlanishlarini nazarda tutmoq kerak. Ta'limdan kuzatilgan maqsadlarning

muvaflaqiyatli ravishda amalga oshmog'i uchun. ular ilmiy asosda belgilanligi lozim. Bu maqsadlar tarix ta'limining mazmuni va vazifalari bilan belgilanadi. Shuningdek, bunda ta'limning boshqa shart-sharoitlari: o'quvchilarning saviyasi, bilimi, ko'nikma va malakalari, dars uchun ajratilgan vaqt, darsni o'tish imkoniyatlari va boshqalar ham nazarda tutiladi. Ta'lim maqsadlarining ilmiy asosda belgilanishi ularning realligini ta'minlaydi. Ta'limdan ko'zlangan maqsadlarni o'qituvchi qanchalik chuqur anglab olgan bo'lsa, tarix o'qitish mazmunan shunchalik g'oyaviy va tarbiyaviy natija beradi. Binobarin, tarix DTS asosida o'quvchilarga o'rgatiladigan tarix ta'limidan ko'zda tutilgan maqsad, ta'lim-tarbiyaviy vazifalar oldindan aniq belgilanishi o'quvchilar bilimining rivojlanib, chuqurlashib borishiga, voqealarning mohiyatini puxta tushunib olishlariga yordam beradi, zarur ko'nikma va malakalarni yuzaga keltiradi. o'quvchilarning mustaqil ishlash qobiliyatini o'stiradi, turli kompensiyalarni shakllantiradi.

Tarix o'qitishning samarali bo'lishida o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish muhim rol o'ynaydi. Dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarning bilish faoliyatining faol bo'lishi ko'plab omillarga, avvalo, mashg'ulot mazmunining g'oyaviy va ilmiy-nazariy jihatdan yuqori saviyada bo'lishiga, o'qituvchining eng muhim jonli va ishonarli tarzda ochib bera olishiga va bu voqealarni chuqurroq o'rganib olishning muhimligini o'quvchilarning tushunib olishi hamda ularda o'rganishga ishtiyoq uyg'otishga bog'liqdir. Bu o'rinda o'qituvchining o'quvchilarni mashg'ulot mazmunini o'zlashtirib borishi ustidan qilgan nazorati, o'quvchilar o'rganishini boshqara bilishi, shuningdek, ularning yangi bilimlarini o'zlashtirish uchun o'zlaridagi mavjud bilim va malakalardan foydalana bilishi, ya'ni o'zlashtirilgan bilim va egallangan malakalarini aktuallashtirilishi ham muhim ahamiyatga egadir.

Tarix fani mazmunan juda boy va xilma-xildir. Tarix fanini o'qitish va o'quvchilarning o'rganish faoliyati orqali ularning ongiga, tarbiyasi va tafakkuriga ta'sir ko'rsatadi, ularning kamol topishiga yordam beradi. Demak, mashg'ulotning mazmuni ta'lim tizimida tarix o'qitishning sifati va samaradorligini oshirish hamda o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishning ham asosiy omili bo'lib xizmat

qiladi. Shuning uchun, o'qituvchi bilish faoliyatini faollashtirishga ijobiy ta'sir etuvchi va umuman o'qitishning samaradorligini ta'minlovchi metodik usul va vositalarni tanlashda ham o'rganilayotgan tarixiy materialning mazmunini nazarda tutmog'i lozim.

Tarix o'qitish metodikasi jarayonining tarkibiy qismlari o'rtasidagi qat'iy takrorlanadigan o'zaro aloqa va bog'lanishlarda namoyon bo'ladigan qonuniyatlarni ochib beradi va tarix o'qitish jarayonini takomillashtirishda ulardan foydalanish yo'l-yo'riqlarini ham ko'rsatib beradi. Demak, tarix o'qitish metodikasi o'qituvchilarni ta'lim tizimida tarix o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari bilan qurollantiradi. Shuningdek, metodika ularni tarix o'qitish jarayonini o'rganishning tekshirish metodlari bilan ham qurollantiradi.

Tarix o'qitish jarayoni ikki yo'l bilan o'rganiladi.

Birinchisi - kuzatish metodidir. Bu metoddan foydalanganda, turli xildagi o'quv-metodik adabiyotlar, o'quvchilarning yozma ishlari, ma'ruzalari, ularning javoblari, o'qitishga berilgan baho va xulosalar bilan tanishib chiqiladi, darslar kuzatiladi, o'quvchilarning bilimi va malakalari o'rganiladi. Shunday qilib, kuzatish metodidan foydalanganda, tadqiqotchi tarix o'qitishning mavjud tajribasi doirasidan chetga chiqmaydi, uni tabiiy ravishda kuzatadi va o'rganadi.

Ikkinchisi - tajriba metodi. O'qituvchi o'qitish jarayonini o'zi xohlaganicha uyushtiradi. Xullas, ijodiy ish qiladi va uning bu ishi ilmiy tajribaga o'xshab ketadi. Biroq, o'qituvchi qilgan ijodiy izlanishlarning ilmiy tajribadan farqi, shundaki o'qituvchi darsda amaliy vazifani hal qiladi. uning xulosalari esa o'z faoliyatining natijasi bo'ladi. Ilmiy tajribada aksariyat o'qituvchilarning ishi uchun umumiy bo'lgan qonuniyatlar tadqiq etiladi, chiqarilgan xulosalar ilmiy asosda rasmiylashtiriladi. Shuning uchun ham, tarix o'qitish jarayonini tadqiq etishdagi kuzatish metodini eksperimental tadqiqotdan farq qila bilish kerak.

Tarix o'qitish metodikasining boshqa fanlar bilan bog'liqligi. Tarix o'qitish metodikasi tarix fani bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarga tarixiy voqelikni bildirishdan iborat. Shu jihatdan o'quvchilarning tarixiy voqelikni bilish yo'llari tarixiy tadqiqotga o'xshab ketadi. O'quvchilar tarixni o'rganishda olimlar tomonidan ilmiy

jihatdan tekshirilib ko'rilgan va tahlil qilib chiqilgan faktlar hamda ilmiy xulosalarga asoslanishi bilan birga, ba'zan faktlarni yanada aniqlash. tarixiy faktlardan umumiy xulosalar chiqarish, umumiy xulosalardan yangi faktlarni o'rganish uchun foydalanishlari mumkin. Biroq, o'quvchilarning tarixni o'rganishi ilmiy tekshirishdan farq qiladi. O'qitish jarayonida o'quvchilar tarix fani va uning ba'zi tadqiqot metodlarini bilib oladilar.

Tarix fani kishilik jamiyatining taraqqiyoti jarayonini o'rganadi. Kishilik jamiyatining taraqqiyot qonunlarini bilish o'tmish va hozirgi zamonni yaxshiroq tushunib olishga, kelajakni oldindan ko'rishga imkon beradi. Demak, tarix fani va tarix o'qitish metodikasi o'zining alohida o'rganish ob'ekti, vazifasi hamda tadqiqot metodiga ega hisoblanadi.

Metodika o'qituvchilarni ta'lim tizimida tarix o'qitish jarayonining tarkibiy qismlari va ular o'rtasidagi qonuniyatli aloqalarni ochib berish bilan birga o'qitishning samaradorligini oshira borish maqsadida tarix o'qitish jarayonini tadqiq etish metodlari bilan ham qurollantiradi. Metodika tarix fani asoslarini ochib berish maqsadida tarixiy manbalar, faktlar va umumiy xulosalardan foydalanadi. O'qitish metodikasi tarix fanining ba'zi bir tekshirish metodlaridan foydalanar ekan, o'quvchilarning bilimlarini yaxshiroq o'zlashtirishlarini va ularni tarix fanining ba'zi tadqiqot metodlari bilan tanishtirishni ko'zda tutadi. O'quvchilarning yangi faktlarni tahlil etish va ulardan zarur xulosalarni chiqarish paytida o'rgangan bilimlari juda ham mustahkam va ishonarli bo'ladi, shuningdek, o'quvchilar mustaqil fikrlashga o'rganadi, bu ularni tadqiqot olib borishning dastlabki usullari bilan tanishtirishga yordam beradi. Shunday qilib, o'z predmeti, vazifalari va tadqiqot metodiga ega bo'lgan tarix o'qitish metodikasini tarix fanlari qatoriga kiritib bo'lmaydi.

Tarix o'qitishda o'quvchilarning yoshi, bilimi, fikrlash qobiliyati va umuman psixik faoliyatini e'tiborga olmasdan turib, ularning o'quv faoliyatiga samarali ta'sir etib bo'lmaydi. Shu sababli metodika psixologiya fani bilan chambarchas bog'liqdir.

Tarix o'qitish jarayonida ustoz va shogirdlar o'rtasida ma'naviy yaqinlik, sog'lom va estetik kayfiyat vujudga keltirishi o'quvchilarning o'quv faoliyatini faollashtiradi, darsning samaradorligini oshiradi.

Psixologiya fani o'quvchilardagi psixik faoliyatning umumiy qonuniyatlarni o'rganadi, metodika esa o'quvchilarning psixik faoliyatini ularning tarixiy materialni o'zlashtirishlari bilan bog'liq bo'lgan tomonlarinigina tadqiq etadi. Shuningdek, o'quvchilardagi psixik faoliyatni tadqiq etish metodlaridan ham qisman foydalanadi. Psixologiya psixik faoliyatning umumiy qonuniyatlarini o'rganadi, metodika esa tarix o'qitishning mazmuni va metodik usullar bilan psixik faoliyat orqali erishiladigan natijalar o'rtasidagi qonuniyatli bog'lanishlarni o'rganadi¹⁴.

Tarix	• Tarixiy bilim kategoriyalarini o'rganishda
Falsafa	• Tarixiy voqealikni bilish metodologiyasi
Pedagogika	• Ta'lim va tarbiya, shaxsni shakllantirish vazifalarini hal etishda
Psixologiya	• Ta'limda shaxsning psixologik jarayonlari xususiyatlarini o'rganishda
Sotsiologiya	• O'qituvch, uning jamiyatdagi rolini o'rganishda

Demak, har ikkala predmetning o'rganadigan ob'ektlari qisman o'xshash bo'lsa-da, vazifalari boshqa-boshqadir. Shunday qilib, tarix o'qitish metodikasi o'qitishda yaxshi natijalarga erishish, o'quvchilarning tarixiy materialni puxta o'zlashtirishi bilan faoliyati o'rtasidagi qonuniyatli bog'lanishlarni ham o'rganadi. O'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda psixologiya faniga suyanadi, o'quvchilarning psixik faoliyatini o'rganishda psixologik tekshirish metodlaridan foydalanish yo'llarni ham ko'rsatib beradi.

Metodika ta'lim-tarbiya haqidagi pedagogika fani bo'lib, uning tarkibiy qismi bo'lgan didaktika bilan chambarchas bog'langan, uning mustaqil bir tarmog'idir.

¹⁴Sagdiyev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o'qitish metodikasi... - B. 12.

Metodika pedagogik jihatdan yaxshi natijalarga erishish maqsadini ham. tarix o'qitish jarayonining pedagogik jarayon o'qitishda yaxshi natijalarga erishishini ham ko'zda tutadi. O'qitish jarayoning o'rgatish metodlari pedagogik metodlar bo'lib, o'qitish natijalarining ko'rsatkichlari ham pedagogik ko'rsatkichlardir. Shunday qilib. tarix o'qitish metodikasi pedagogika fanining mustaqil bir tarmog'i bo'lib, u o'zining mustaqil tekshirish predmetiga ega.

Metodika fanining nazariy qismini egallash tarix o'qitish jarayonining umumiy qonuniyatlarini yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish va kamol toptira borish ishini yanada takomillashtirish maqsadida foydalanishga yordam beradi.

Tarix ta'limining mazmuni va o'quvchilarining umumiy saviyasiga qarab bilishning umumiy qonuniyatlari turlicha namoyon bo'ladi. Tarix o'qitish metodikasi o'rganadigan eng muhim qonuniyatlardan biri o'qitish jarayonining rivojlanish qonuniyatlaridir. Bu rivojlanish ta'lim jarayonida o'quvchilarning qiziqishi, bilimi, ko'nikma, malakalari hamda tafakkurining o'sib borishida namoyon bo'ladi, ayni bir vaqtda o'quvchilarning har tomonlama kamol topishini ta'minlaydi. Tarixning har bir kursi, uning bo'limi va har bir mavzusi o'quvchilarning bilim olishi, ko'nikma, malakalarga ega bo'lishi va kamol topishida muhim bir bosqich bo'lib xizmat qiladi. Binobarin, o'qituvchi tarix o'qitish jarayonida o'quvchilarning bilim va malakalarni egallashi, kamol topishi sohasida bosib o'tilgan bosqichlarni, bundan keyin bosib o'tiladigan bosqichlarni oldindan ko'ra bilishi lozim.

Nazorat savollari:

1. Tarix o'qitish metodikasining maqsadi va vazifalarini aniqlang.
2. Tarix o'qitish jarayonining tarkibiy qismlarini izohlang.
3. Tarix o'qitish metodikasining qaysi fanlar bilan aloqador ?
4. Tarix o'qitish metodikasining ilmiy tahlil va tadqiqot usullarini ayting.

2- §. DAVLAT TA'LIM STANDARTLARI, DASTUR VA DARSLIKLARINING TUZILISHI VA MAZMUNI

Tayanch tushunchalar: standart, davlat ta'lim standarti, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, dastur, darslik.

Tarix fanidan kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan davlat ta'lim standartning maqsad va vazifalari, asosiy prinsiplari, tarkibiy qismlari.

Davlat ta'lim standartining maqsadi — umumiy o'rta ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish. ma'naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Davlat ta'lim standartining vazifalari quyidagilardan iborat:

- umumiy o'rta ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;
- o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quvchilari va bitiruvchilarining malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash;
- kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;
- ta'lim va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini egallaganlik darajasini tizimli baholash tartibini, shuningdek ta'lim-tarbiya faoliyati sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish;
- davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Davlat ta'lim standarti quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi;
- umumiy o'rta ta'lim mazmunining insonparvarligi;

– davlat ta'lim standartining ta'lim sohasidagi davlat va jamiyat talablariga. shaxs ehtiyojiga mosligi;

– umumiy o'rta ta'limning boshqa ta'lim turlari va bosqichlari bilan uzluksizligi va ta'lim mazmunining uzviyligi;

– umumiy o'rta ta'lim mazmunining respublikadagi barcha hududlarda birligi va yaxlitligi;

– umumiy o'rta ta'limning mazmuni, shakli, vositalari va usullarini tanlashda innovatsiya texnologiyalariga asoslanilganligi;

– o'quvchilarda fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun tayanch va fanlarga oid umumiy kompetensiyalarni rivojlantirishning ta'minlanganligi;

– rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ta'lim sohasida me'yorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda foydalanish.

Davlat ta'lim standarti quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

– umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi;

– umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi;

– umumiy o'rta ta'limning malaka talablari;

– baholash tizimi.

Umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasi umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitiladigan o'quv fanlari nomi, o'quv yuklamasining minimal hajmi hamda ularning sinflar bo'yicha taqsimoti belgilangan hujjat hisoblanadi. Tayanch o'quv reja umumiy o'rta ta'lim muassasalarining dars jadvalini ishlab chiqish uchun asos hisoblanadi.

Tayanch o'quv reja umumta'lim fanlari bo'yicha belgilangan ta'lim mazmunini o'quvchiga yetkazish uchun ajratilgan o'quv soatlari (davlat ixtiyoridagi va maktab ixtiyoridagi soatlar)ning minimal hajmini belgilaydi.

Standart — ta'limda yaratilgan me'yoriy reja, dastur, darsliklarni o'zlashtirish ekvivalenti. ya'ni ta'lim mazmunini o'zlashtirish darajasidir. Standartni ishlab chiqishda o'quvchini haddan tashqari zo'riqtirib yubormaslik talablariga rioya qilish.

ya'ni u o'quvchi yoshiga mos, uni bajarishga qurbi yetadigan darajada bo'lishi kerak. Bunda, albatta, ta'lim oluvchining qiziqishi, xohishi, ehtiyoji hisobga olinishi lozim. Ta'lim standartlarini o'zlashtirishda shaxsga muhim ahamiyat berilishi, unga yakka tartibda yondashilishi maqsadga muvofiqdir. Standartlarni o'quv jarayoniga tatbiq etishdan oldin o'ta puxtalik bilan tajriba-sinovdan o'tkaziladi va shu asosda bosqichma-bosqich o'quv jarayoniga kiritib boriladi.

Davlat va jamiyat ta'lim muassasalari oldiga muayyan ijtimoiy buyurtmalar qo'yayotgan ekan, o'sha muassasalar tomonidan tayyorlanadigan kadr egallashi lozim bo'lgan ijtimoiy sifatlarning minimal chegarasini ham ko'rsatib berishi tabiiydir. Tarbiyalanuvchi yoki ta'lim oluvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka yoxud ma'naviy sifatlarning eng quyi miqdori ilmiy asoslarda belgilab berilgan rasmiy pedagogik hujjat —davlat ta'lim standarti hisoblanadi. Standartlarda belgilangan natijalarga erishilmasa, yo o'sha ko'rsatkichlarni egallay olmagan bola, yoxud yoshlarda muayyan miqdordagi bilim, ko'nikma, malaka va ma'naviy sifatlarni shakllantira olmagan pedagogikani mukammal deb bo'lmaydi. Bundan ko'rinish turibdiki, davlat ta'lim standarti (DTS) nazorat vositasi. ayni vaqtda, ta'lim muassasalarida ko'zlangan ko'rsatkichlarni qo'lga kiritish uchun zarur bo'lgan sharoitni belgilash o'lchovi hamdir. Davlat ta'lim standartlarining ko'rsatkichlari amaldagi mavjud ta'lim mazmunidan emas, balki shakllantirilayotgan o'quvchiga singdirishi lozim bo'lgan sifatlarning jahon bo'yicha zarur deb hisoblangan miqdoridan kelib chiqadi.

Davlat ta'lim standartlarining ikki asosiy vazifasini alohida ta'kidlab ko'rsatish mumkin. Bunday standartlar umumiy o'rta ta'lim va o'rta maxsus ta'lim tizimida o'quvchilarga beriladigan ta'lim mazmunining majburiy minimumini hamda bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar majmuasini belgilab beradi. Ta'lim mazmunining majburiy minimumi o'quv dasturlari va darsliklarda to'liq o'z ifodasini topishi shart. Bitiruvchilarning tayyorgarlik darajasiga ko'ra o'quvchi muayyan bosqichda egallashi shart bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning minimal miqdori belgilanadi.

**NIZOMIY NOMIDAGI
TDPU
AXBOROT-RESURS
MARKAZI**

Umumiy o'rta ta'limning tarix fanidan tayanch o'quv rejas

T/r	O'quv fani	Sinflar											Haftalik umumiy soat
		11	22	33	44	55	66	77	88	99	10	11	
1	Tarix					22	22	33	33	44	33	33	20

Pedagog kadrlar salohiyati hamda moddiy-texnika bazasi yetarli bo'lgan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Toshkent shahar xalq ta'limi bosh boshqarmasi va viloyatlar xalq ta'limi boshqarmalarining ruxsati bilan umumiy o'rta ta'lim muassasalarining pedagogik kengashlariga dars jadvalini tuzishda tayanch o'quv rejadagi umumiy soatlar hajmidan oshmagan holda, ma'lum bir fanlarni chuqurlashtirib o'qitish maqsadida 15%gacha o'zgartirish kiritish huquqi beriladi.

Umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi tayanch o'quv rejaga muvofiq o'quv fanlarining sinflar va mavzular bo'yicha hajmi, mazmuni, o'rganish ketma-ketligi va shakllantiriladigan kompetensiyalari belgilangan hujjat hisoblanadi.

Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida tarix fanini o'rganish bosqichlari

Ta'lim bosqichi	Bitiruvchilar	Standart darajasi	Daraja nomlanishi
Umumiy o'rta ta'lim	Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinf bitiruvchilari	A1	Tarix fanini o'rganishning boshlang'ich darajasi
	Tarix fani chuqur o'rganiladigan ixtisoslashtirilgan umumta'lim muassasalarining 5-sinf bitiruvchilari	A1+	Tarix fanini o'rganishning kuchaytirilgan boshlang'ich darajasi

	Umumiy o'rta ta'lim maktablarning 9-sinf bitiruvchilari	A2	Tarix fanini o'rganishning tayanch darajasi (eng qadimgi davrdan XX asr boshlarigacha)
	Tarix fani chuqur o'rganiladigan ixtisoslashtirilgan umumta'lim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari	A2+	Tarix fanini o'rganishning kuchaytirilgan tayanch darajasi
O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi	O'rta ta'limning 11-sinf bitiruvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari bitiruvchilari	V1	Tarix fanini o'rganishning tayanch darajasi davom ettiriladi (XX asr boshlaridan hozirgi kungacha bo'lgan davr). Tarix fanini o'rganishning umumiy darajasi
	Tarix fani chuqurlashtirilib o'rganiladigan o'rta ta'limning 11-sinf bitiruvchilari, akademik litsey bitiruvchilari	V1+	Tarix fanini o'rganishning kuchaytirilgan umumiy darajasi

O'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi.

Umumiy o'rta ta'limning malaka talablari umumta'lim fanlari bo'yicha ta'lim mazmunining majburiy minimumi va yakuniy maqsadlariga, o'quv yuklamalari hajmiga hamda ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablardan iborat bo'lib, u quyidagilardan tashkil topadi:

bilim — o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish;

ko'nikma — o'rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo'llay olish;

malaka — o'rganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish;

kompetensiya — mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati.

Baholash tizimi — davlat ta'lim standarti bo'yicha umumiy o'rta ta'limning malaka talablarini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi darajasini hamda umumiy o'rta ta'lim muassasasining faoliyati samaradorligini aniqlaydigan mezonlar majmuidan iborat.

Tarix ta'limida kompetensiyaviy yondashuv. Bugungi kunda ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohalarining tez sur'atlarda jadal rivojlanishi kuzatilmoqda. Ta'lim-tarbiya jarayoniga umumta'lim fanlarini o'qitishning prinsipial yangi metodologiyasi sifatida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limni joriy etish siyosiy, umumdavlat va didaktik ahamiyatga ega bo'lgan hodisa hisoblanadi.

Mazkur jarayonda O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek, "Uzluksiz ta'limni davlat ta'lim standartlari va tegishli ta'lim dasturlari bilan ta'minlashda, avvalo, ularning jahon talablari darajasida bo'lishiga, yuksak ma'naviyat zaminida qurilganiga asosiy e'tibor berish kerak"¹⁵. Albatta, eng avvalo, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligi bugungi kun talabi, jamiyat ehtiyoji, fan va texnikaning rivojlanish tendensiyalari asosida ishlab chiqilgan davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlariga bog'liq.

XXI asrda dunyoning rivojlangan davlatlarida ta'lim mazmunini modernizatsiya qilishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish masalasiga asosiy e'tibor qaratilmoqda. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim hisoblanadi.

¹⁵ Karimov I.A. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: Sharq, 1998. – 63 b.

Mazkur masala bo'yicha Yevropa Kengashi 1996-yilda "Yevropa uchun tayanch kompetensiyalar" mavzusidagi simpozium tashkil etib, unda Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarning uzluksiz ta'lim tizimi uchun dastlabki tayanch kompetensiyalari belgilangan¹⁶.

Yevropa Parlamenti amaliy tajriba va takliflar asosida 2006-yil 18-dekabrda Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarga uzluksiz ta'lim tizimi jarayonida shakllantirilishi lozim bo'lgan 8 ta tayanch kompetensiyalarni tavsiya qilgan¹⁷.

Dunyoning rivojlangan davlatlarining davlat ta'lim standartlaridagi tayanch kompetensiyalarning tahlili bugungi kunda mazkur masalaga qarash va yondashuvlar har mamlakatning ta'limdan ko'zlagan maqsadi, imkoniyati va shart-sharoitlaridan kelib chiqqanligini ko'rsatdi.

O'zbekiston va dunyoning rivojlangan davlatlarining davlat ta'lim standartlaridagi tayanch kompetensiyalarining qiyosiy tahlili¹⁸

Davlatlar nomi	Tayanch kompetensiyalar soni	Tayanch kompetensiyalarning nomlanishi
O'zbekiston Respublikasi	6 ta	1. Kommunikativ kompetensiya 2. Axborot bilan ishlash kompetensiyasi. 3. Shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasi. 4. Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi. 5. Umummadaniy kompetensiya. 6. Matematik savodxonlik, fan va texnika yutuqlaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi.
Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar (28 ta davlat: Buyuk Britaniya, Vengriya, Germaniya, Finlyandiya, Fransiya, Ispaniya, Italiya,	8 ta	1. Ona tilida muloqot qila olish 2. Chet tilida muloqot qila olish 3. Matematik savodxonlik, fan va texnika oid kompetensiyalar 4. Axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasi

¹⁶ OYECD Reviews of Evaluation and Assessment in Education «Synergiyes for Better Learning». OYECDpublishing, PARISCEDEC. 2013. – 148 p.

¹⁷ Совет Европы: Симпозиум по теме «Ключевые компетенции для Европы»: Док. ДЕСС / СС / Сес. (96) 43. Берн, 1996.

¹⁸ Vaxobov M.M. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan Davlat ta'lim standartlarini joriy etish – zamonaviy ta'lim paradigmasi sifatida // Zamonaviy ta'lim. № 10. 2016. – B. 5.

Avstriya. Belgiya. Bolgariya. Gresiya. Daniya. Irlandiya. Kipr, Latviya, Litva, Lyuksemburg, Malta, Niderlandiya, Polsha, Portugaliya, Ruminiya, Slovakiya, Sloveniya, Xorvatiya, Chexiya, Shvesiya va Estoniya)		5. O'rganish uchun o'qish yoki mustaqil bilim olish kompetensiyasi 6. Ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyasi 7. Tashabbuskorlik va tadbirkorlik kompetensiyasi 8. Turli madaniyatlar, qadriyatlarini tushunish va o'z madaniyatiga ega bo'lish, nomoyish etish kompetensiyasi
Amerika Qo'shma Shtatlari	4 ta turkum	1. Fikrlash yo'llari yoki ko'p qirrali fikrlashga oid kompetensiyalar - (kreativ, innovatsion, tanqidiy fikrlash, muammolarni mustaqil hal qila olish, qaror qabul qila olish, o'rganish uchun o'qish, metabilish 2. Samarali ishlash yo'llariga oid kompetensiyalar - wayso working. Jamoada, hamkorlikda, birgalikda ishlay olish, sohasi bo'yicha samarali muloqot qila olish. 3. Mehnat qilishning samarali metodlari va vositalaridan foydalana olish - toolsfor working. Axborotlardan foydalanish savodxonligi, AKT sohasidagi savodxonlik 4. Dunyoda, jamiyatda yashay olish - fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, o'z kasbi sohasida bosqichma-bosqich yuqori martabalarga erishish, shaxs sifatida ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'lish.
Janubiy Koreya	6 ta	1. Soha bo'yicha karera qilishga oid kompetensiyalar 2. Mustaqil bilim olish kompetensiyasi 3. Muammolarni hal qila olish kompetensiyasi 4. Kreativ fikrlash, ijodkorlik kompetensiyasi. 5. Kommunikativ kompetensiya 6. Fuqarolik kompetensiyasi

Umumiy o'rta ta'lim tizimida tarix fani dastur va darsliklarining tuzilishi va mazmuni

Darslik - butun kurs davomida beriladigan o'quvchilarni yosh psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, tushunarli, o'zlashtirishi majburiy bo'lgan tizimga solingan bilimlarni o'z ichiga olgan qo'llanma hisoblanadi.

Darslik o'quvchilar uchun manba hisoblanadi. Uni o'qituvchi DTS va o'quv dasturidagi talablar asosida yanada rivojlantirishi maqsadga muvofiqdir.

Darslikda metodik qism ishlab chiqilishi, xususan o'quvchilarni mustaqil bilim olishi va olingan nazariy bilimlarni mustahkamlash va uy vazifasi uchun o'quv topshiriqlar berilishi, rangli illyustratsiyalar bilan ta'minlanishi, jumladan arxeologik topilmalar, davrning ishonchli suratlari va yozma manbalarining berilishi o'quvchilarning tasavvur va tushunchalarini boyitishga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim tizimida tarix fanini o'qitishda uzviylik tamoyiliga amal qilingan holda tuzilgan bo'lib, dastur DTS talabiga mos holda tuzilgan bo'lib, unda katta tarixiy davr, ya'ni eng qadimgi davrdan 1918-yilgacha bo'lgan davrgacha bo'lgan tarixiy jarayonlarni o'z ichiga oladi:

✓ 5-sinf – Tarixdan hikoyalar: eng qadimgi davrdan shu kunlarga bo'lgan ayrim epizodik lavhalar, hikoyalar sifatida o'rganiladi. (68 soat)

✓ 6-sinf – Tarix: eng qadimgi davrlardan milodning V asrigacha bo'lgan davr (68 soat)

✓ 7-sinf - O'zbekiston tarixi: mamlakatimiz tarixining V asridan XVI asrgacha (51 soat)

✓ 7-sinf - Jahon tarixi: dunyo xalqlari tarixining V asridan XV asrning oxirlarigacha (51 soat)

✓ 8-sinf - O'zbekiston tarixi: tariximizning XVI asridan XIX asr oxirlarigacha (51 soat)

✓ 8-sinf - Jahon tarixi: XVI asridan XIX asrning 60-yillari (51 soat)

✓ 9-sinf – O'zbekiston tarixi: mamlakatimiz tarixining XIX asrning 2-yarmidan 1918-yillar (51 soat)

✓ 9-sinf – Jahon tarixi: XIX asrning 70-yillaridan 1918-yillar (51 soat)

- ✓ 10-sinf – O‘zbekiston tarixi: 1917-yildan to 1991-yilgacha (34 soat)
- ✓ 10-sinf – Jahon tarixi: 1918 yildan to 1991 yilgacha (34 soat)
- ✓ 11-sinf – O‘zbekiston tarixi: eng yangi davr, ya’ni 1991-yildan to zamonaviy davr (34 soat)
- ✓ 11-sinf – Jahon tarixi: 1991-yildan to zamonaviy davrni qamrab oladi. (34 soat)

Umumiy o‘rta ta’lim tizimi uchun yaratilgan darsliklar tili ravon, sodda, ixcham, o‘quvchi hayoti, faoliyatiga yaqin matnlardan tashkil topgandagina, u bolalarning sevimli kitobi bo‘ladi, o‘quvchilar mustaqil holda o‘rganishi mumkin bo‘lgan “ikkinchi o‘qituvchi” vazifasini bajaradi, to‘la ma’nodagi asosiy bilim manbaiga aylanadi.

Darslik DTSda belgilangan talablarini o‘zida aks ettirgan, o‘quv dasturi asosida tayyorlangan. Umumiy o‘rta ta’lim tizimi uchun tayyorlangan mavjud darsliklari o‘quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini inobatga olgan bo‘lib, darsning samaradorligini ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’lim tizimida tarix fani o‘qitishning maqsad va vazifalari

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston olimlarining samarali tadqiqotlari natijasida milliy tariximizning ilgari noma’lum bo‘lgan sahifalari ochildi, tarixiy o‘tmishimizning ko‘p jihatlarini kashf etildi. Natijada tarix fani – xalqqa va jamiyatning ma’naviy taraqqiyotiga xizmat qilishdek azaliy vazifasini qayta tikladi.

2017-2021 - yillarga mo‘ljallangan “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”ga muvofiq ta’lim bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini ta’minlash, ta’limning zamonaviy metodologiyasini yaratish hamda ular asosida bo‘lajak tarix o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirishni taqozo etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoniga ko‘ra 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi taraqqiyotning yangi bosqichini boshlab berdi. Unga ko‘ra uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, shuningdek bu borada pedagog va mutaxassislarning malaka

darajasini yuksaltirishga katta ahamiyat berilgan¹⁹. Harakatlar strategiyasining "Ijtimoiy sohani rivojlantirish" deb nomlangan to'rtinchi yo'nalishida²⁰ uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, malakali kadrlar tayyorlash siyosatini rivojlantirish hamda ta'lim moddiy-texnik bazasini mustahkamlashdagi chora-tadbirlari tizimi. maktabgacha ta'lim sifatini yuksaltirish – barkamol avlodni tarbiyalashning muhim sharti sifatida e'tiborning berilishi, maktabgacha ta'lim muassasalarining qulayligini ta'minlash, umumiy o'rta, o'rta maxsus ta'lim sifatini yaxshilash hamda ularni rivojlantirish chora tadbirlari turadi. Shu alohida ta'kidlanganki, rivojlangan mamlakatlarda ta'lim samaradorligi, taraqqiyotning 16 foizi – moddiy texnik bazaga, 20 foizi - axborot resurslariga, 64 foizi - inson omiliga bog'liq. Bu uchala omil biri-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ta'lim-tarbiyaning moddiy-texnik bazasi, mavjud resurslari, imkoniyatlaridan oqilona foydalanish inson manfaatiga xizmat qiladi va uning ratsional rivojlanishini belgilab beradi.

Shuningdek, Prezident Sh.M. Mirziyoyevning "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz" asarida O'zbekiston o'qituvchi va murabbiylariga tabrigida, "... ayni paytda bugungi kunda oldimizda yanada muhim va dolzarb vazifalar turganini hammamiz yaxshi tushunamiz. Shu borada ilm-fan va ta'lim - tarbiya sohasining moddiy texnik bazasini yanada mustahkamlash, uning nafaqat davr bilan hamohang bo'lishini, balki zamondan oldinda yurishini ta'minlash, pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlashning ilg'or usullaridan keng foydalanish, bu ishlarni xorijdagi nufuzli markazlar bilan hamkorlikda olib borish, sohaga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, o'qituvchi va domlarning mashaqqatli va mas'uliyatli mehnatini har taraflama rag'batlantirish bilan bog'liq vazifalarni amalga oshirish, qisqa qilib aytganda, hayotimizga katta kuch

¹⁹Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanishsari / Nashrga tayyorlovchilar: M.Bekmurodov, Q.Quronboyev, L.Tangriyev. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyat-matbaa ijodiy uyi, 2017. - B. 70-72.

²⁰ O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947 –son Farmoni // Xalq so'zi, 2017 yil 8 fevral.

bilan kirayotgan yangi avlodimizni kamol toptirish uchun davlatimiz tomonidan barcha imkoniyatlar safarbar etiladi”²¹.

Demak, ta’lim va o’qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida ta’lim muassasalarining sifati hamda samaradorligini oshirish bugungi kunning davlat siyosati darajasida turgan asosiy masalalardan biridir. Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishda mustaqil fikrlashga katta e’tibor berilishi – davlatning ustuvor vazifalaridir.

Tarix fanini o’qitishning maqsad va vazifalari. Milliy mafkura va ma’naviy-xalqiy barkamollikni shakllantirishda tarixiy komponentlarning o’rni beqiyos. Tarix fanining ta’limiy va tarbiyaviy vazifasi ham aynan mana shu komponentlarni yoshlarda shakllantirishga xizmat qiladi. Ta’lim tizimida tarix o’qitishning asosiy vazifasi – o’quvchilarga tarix fanidan puxta bilim berish, shu bilimlarni amaliyotda qo’llanish ko’nikmalari va malakasini hosil qilishdan iboratdir.

Tarixni o’rgatish yoshlarga milliy g’oyani singdirish va ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, hozirgi zamon taraqqiyotining asosiy tendensiyalari va ziddiyatlari mohiyatini to’g’ri tushunishga tayyorlashning muhim vositasidir.

Tarix fanining ta’limiy vazifalari:

1. O’quvchilar tarixiy jarayonni va tarixiy rivojlanishning hamma bosqichlaridagi ijtimoiy hayotning turli tomonlarini tavsiflab beruvchi muhim tarixiy faktlarni puxta o’zlashtirib olgan bo’lishlari zarur.

2. Tarixiy faktlarni o’zlashtirish natijasida o’quvchilar tarixdagi asosiy voqealarni, ular o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni hamda ularning rivojlanib borishini aks ettiruvchi aniq tarixiy tasavvurlar tizimini hosil qilishlari lozim.

3. O’quvchilar tarix kursidagi muhim tarixiy tushunchalarni puxta o’zlashtirishi, jamiyatning ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlarini mukammal tushunib etishi, tarixni o’z yoshiga qarab ilmiy asosda tushunishi lozim.

²¹ Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. – Toshkent, O’zbekiston. 2018. – B. 24-25.

4. O'quvchilar tarix kursidan olgan bilim va malakalarini yangi tarixiy materiallarni o'rganishda, o'tmish va hozirgi zamon voqealarini tushunishda, kundalik ijtimoiy ishlarda, hayotda qo'llay bilishlari lozim.

5. O'quvchilar tarixiy material bilan, har xil matnlar (darslik, manbalar, tarixiy hujjatlar, ilmiy-ommabop adabiyot, siyosiy risolalar, gazeta va jurnallar), xarita va illyustratsiyalar bilan ishlay bilishi, reja tuza bilishi, ma'ruzani yoza bilishi, tarixiy materialni tizimli va asosli ravishda bayon qila bilishi ayrim tarixiy mavzularda axborot bera olishi lozim.

Tarixiy faktlarni o'zlashtirish ta'lim-tarbiya jihatidan har qancha muhim bo'lsa ham, faktlarni bilishning o'zi o'quvchilarning tarixni bilish jarayonidagi birinchi bosqichdir.

Tarixni o'rganishning ancha yuqoriroq bosqichi tarixiy faktlar o'rtasidagi muhim bog'lanish va munosabatlarni bilib olish, ularni amalda tatbiq eta olishdan iboratdir.

Tarix fanini o'qitish milliy ongini o'stirishda, ijtimoiy faol va ma'naviy barkamol shaxsni, yurtini sevib ardoqlaguvchi fuqaroni, haqiqiy vatanparvar insonni tarbiyalab yetishtirishda nihoyatda katta ahamiyatga egadir.

Tarix ta'limining insonparvarlik tamoyili jahon xalqlari, hamdo'stlik va respublikamizda istiqomat qiluvchi barcha xalqlar tarixiy taraqqiyotini hurmat qilishga asoslanadi.

O'rta Osiyo qadimdan sivilizatsiya beshiklaridan biri bo'lib, ushbu muqaddas zamindan umuminsoniy maqsadlarga xizmat qilgan buyuk allomalar yetishib chiqqan. hamda Movarounnahr hamma vaqt Osiyo bilan Yevropani birlashtirib Buyuk ipak yo'li orqali ko'prik vazifasini o'tagan. Ushbu madaniy – ma'rifiy kommunikatsiyalar Osiyo bilan Yevropa xalqlari taraqqiyotida ham muhim rol o'ynagan. Shu sababdan bugungi kunda har doimgidan ham qadimdan umuminsoniy maqsadlarga xizmat qilib kelgan, Osiyo bilan Yevropani birlashtirib turgan O'zbekiston tarixiga, iqtisodiy va madaniy aloqalar tarixini o'rganishga qiziqish o'sib bormoqda. Markaziy Osiyo mintaqasining o'ziga xos o'tmishi. uning hududida ko'plab davlat birlashmalarining

tashkil topishi va taraqqiy etganligi. bu yerda sodir bo'lgan jarayonlarning jahon tarixidagi ahamiyati turli mamlakat tarixchilarining katta qiziqishiga sabab bo'lmoqda.

Tarix fani o'quvchilarni tarixiy taraqqiyotning barcha bosqichlarida tarixiy jarayonlarning rivoji, taraqqiyoti yoki aksincha asoratga tushishi bilan bog'liq bo'lgan voqeliklardan kelajak uchun tajriba oltirishga o'rgatadi. Jumladan, turli davrlarda bosqinchilar tomonidan yurtimiz boshiga tushgan kulfatlar, yaqin tariximizdagi podsho Rossiyasi, sovet mustabid tuzumi davrida ona zaminimizga nisbatan ayovsiz munosabat, ya'ni paxta yakka hokimligining kuchayishi, kimyoviy moddalarning haddan ziyod ko'p qo'llanilishi O'zbekistonning ekologik muhitidagi nomutanosibliklarga, Orol fojiasiga, turli kasalliklarning kelib chiqishiga olib keldi. Ana shu kabi asoratli oqibatlarni oldini olishda albatta, tarix fani bilan qurollanish zarurdir.

Shunday qilib, tarix fanini o'qitish o'quvchilar milliy ongini o'stirish, ularni milliy g'urur va iftixor, vatanparvarlik, insoniylik, yuksak ma'naviyat kabi olijanob an'analar ruhida tarbiyalashda bitmas-tuganmas imkoniyatlarga egadir.

Nazorat savollari:

Umumiy o'rta ta'limning DTS maqsad va vazifasi nimadani borat?

2. Umumiy o'rta ta'lim muassasasi davlat ta'lim standarti talablarini bajarilishi ta'lim muassasasida kimga yuklanadi?
3. Umumiy o'rta ta'lim DTS malaka talablarini izohlang.
4. Harakatlar strategiyasida bayon etilgan ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni izohlang.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlarida ta'lim-tarbiya masalalarining aks etishini ayting.
6. Zamonaviy davrda tarix fanini o'qitishning maqsad va vazifalaridagi yangiliklar, o'zgarishlarga faktlar keltiring.

3-§. Tarix darslarida tarixiy tasavvur va tushunchalarni shakllantirish metodlari

Tayanch iboralar: Tasavvur, tushuncha, oddiy va murakkab tushunchalar, bayon qilish, bilish faoliyati, kuzatish, ko'nikma, ko'rsatma, idrok qilish hissi, nazariy fikrlash va amaliy faoliyat birligi. Iqtisodiy tushunchalar, sotsial – siyosiy tushunchalar, tarixiy- madaniy, xususiy, tarixiy, umumtarixiy, sotsiologik tushunchalar:

Tarixiy tasavvur va tushunchalar turlari

Tarixiy tasavvur bilan tushunchalar bir biri bilan uzviy bog'langan. O'quvchilarda hodisalar tarixiy jarayonlar haqida yetarli darajada to'liq va aniq tasavvurlar mavjud bo'lgandagina, tushunchalar hosil bo'ladi. Tarix o'qitish jarayonida o'quvchilarning tasavvurlari chuqurlashib borishi natijasida tushunchalarni shakllantirish uchun zamin yaratiladi.

Tushunchalar o'z navbatida tasavvurlarni mazmunan boyitib, konkretlashib borishiga yordam beradi. Tasavvur va tushunchalarni hosil qilish metodik usullari ham ko'pchilik hollarda bir-biriga o'xshab ketadi.

Xo'sh, tasavvurlar hosil qilishning asosiy usullari qanday? Tarix o'qitishda o'quvchilarning ko'z o'ngida o'tmishdagi ijtimoiy hayotning yaxlit manzaralarini shakllantirishda jonli va yorqin obrazlardan foydalanishning ahamiyati kattadir. Shunga erishish kerakki, bayon qilingan har bir tarixiy fakt, geografik nom va shaxs faoliyati obrazli bo'lsin. Obrazlilik - o'quvchilarning tarixdan oladigan bilimlarini ilmiy va puxta bo'lishining zarur shartlaridan biri, tarixiy voqealarni modernizatsiya qilishning oldini olish omili, tarixga qiziqishini uyg'otish hamda tarixiy faktlarni tahlil qilish va umumlashtirish uchun zarur bo'lgan shart sharoitlarni yaratishning muhim vositasidir.

Tasavvurlarni shakllantirishda tarixiy hodisalar obrazlarini o'quvchilar aktiv suratda idrok etishiga qaratilgan usullardan foydalaniladi. O'qituvchi hikoyasining mazmunan ko'rgazmali va obrazli bo'lishi, darslik matnidagi, tarixiy hujjatlardagi voqea va tasviriy elementlar, badiiy adabiyot asarlari o'quvchilarda tarixiy tasavvurlarni shakllantirishning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi.

O'qituvchi materialni bayon qilayotganda, tarixiy hujjatlardan, ilmiy ommabop va badiiy adabiyot asarlaridan olingan yorqin tavsilotlarga hamda o'quvchilardagi mavjud tasavvurlarga suyanan holda ish tutadi, o'quvchilarning tarixga qiziqishining ortishi, ularning muhim tavsilotlarni ajratib olishi va esda saqlab qolishlariga yordam beradi.

Biroq, o'quvchilarda aniq va puxta tasavvur hosil qilish uchun o'qituvchi bayonining jonli va emotsional bo'lishini o'zi kifoya qilmaydi. O'qituvchi o'quvchilarning aktiv fikrlashini tashkil qilishi va unga rahbarlik qilishi lozim. O'qituvchi ko'rgazmali qurolni shundaygina ko'rsatib, uning mazmunini tushuntirib, hujjatlarni o'qib qo'ya qolmay, balki hikoyadagi eng muhim joylarini alohida intonatsiya bilan ta'kidlashi, ko'rgazmali qurollarni, tekstlarni o'quvchilarning aktiv ishtirokida tahlil qilib, undagi eng muhim elementlarni ajratib chiqishi, o'rganilgan hujjatlardagi u yoki bu jihatlariga ularning diqqatini jalb qilishi lozim.

Xo'sh, endi tarix o'qitishda tushunchalarning qanday roli bor? Tarix bo'yicha har bir sinf programmalarning oxirida asosiy tushunchalar mazmuni belgilab berilgan. Bu tushunchalar kursning ilmiy mazmuni, g'oyaviy-nazariy asoslarini aniqlab olish, kontkret tarixiy materiallarni tahlil qilish va umumlashtirish bo'yicha ish usullarini belgilab olishda yordam beradi.

Tarixiy tushunchalarni hosil qilish deganda o'quvchilarni tarixiy faktlarining eng muhim belgilarini ikkinchi darajali belgilaridan ajrata bilishi, ularni guruhlariga bo'la olishni, tarixiy voqea va hodisalar o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlarini chuqur anglab tushunib olishi ko'zda tutiladi. Ana shu tahlitda shakllangan, mukammal, tarixiy tushunchalar, ilmiy bilimlar sistemasini vujudga kelishida bamisoli zanjir vazifasini o'taydi.

M.M.Rozental, D.N.Bogoyavlenskiy, N.A.Michenskaya va boshqa psixologlarning tadqiqotlarida tushunchalarga ta'rif beriladi¹. Tushunchalarni shakllantirish jarayonida: o'quvchilarning fikrlash qobiliyati o'sib, to'liq bo'lmagan

¹ Розенталь А. М. Принципы дидактической логики. М., 1990. С. 478

va tizimga kirmagan bilimlar tizimga tushib, chuqurlashib, murakkab bo'lmagan tushunchalar murakkablashib borishini ko'rsatadi.

Ularda o'quvchilarning tushunchalarni o'zlashtirishdagi tipik kamchiliklar va ularni bartaraf etish yo'llari ham ko'rsatib berilgan. Tarix o'qitish jarayonida tushunchalarni shakllantirishning metodik usullari va vositalari, tushunchalarni klassifikatsiyalash muammolari I.B.Gittis³, V.G.Karsov⁴, G.M.Donskoy⁵, N.V.Andreevskaya⁶, A.A.Vagin⁷ va boshqa tarixchi olim va metodistlarning asarlarida o'z ifodasini topgan.

Tarixiy tasavvurlarni hosil qilish va tushunchalarni shakllantirish bosqichlarini belgilashda A.A.Vagin katta hissa qo'shgan. O'qituvchining tarixiy tushunchalarni shakllanib borishi ustidan rahbarligini samarali bo'lishi uchun, tushunchalarni klassifikatsiya qilinishini yaxshi bilishi kerak. Darsda o'rganiladigan materialning mazmuniga qarab, tushunchalar bir-biridan farq qiladi va ular quyidagi turlarga bo'linadi:

Iqtisodiy tushunchalar: turli davrdagi mehnat qurollari va xo'jalik hayoti, iqtisodiy jarayonlar (masalan, Butunrossiya bozorining tashkil topishi, feodal krepostnoylik sistemasining krizisi, imperializm - monopolistik kapitalizm, ilmiy texnika revolyusiyasi va boshqalar)ni o'z ichiga oladi; **Sotsial – siyosiy tushunchalar, davlat o'rtasidagi sotsial munosabatlar va siyosiy tuzulishi** (feodal jamiyati, imperiya, respublika, burjua davlati va uning xarakteri, burjua demokratiyasi, sotsialistik davlat va boshqalar) ga doir;

Tarixiy- madaniy tushunchilar (Uyg'onish davrining gumanistik madaniyati, moddiy va ma'naviy madaniyat, SSSRda madaniy revolyusiyasi va boshqalar);

Ideologik (Din, utopik sotsializm, ilmiy kommunizm, fashizm, burjua ideologiyasining krizisi) tushunchalar.

³ Боговяленский Д.Н., Миценская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. М., 1992.

⁴ Гиттис И.В. Начальной обучение истории. Л., 1999.

⁵ Карцов В.Г. Методика преподавания истории в начальной школе. М., 1992.

⁶ Донской Г.М. Соотношение единичного, особенного общего в учебниках истории. – В кн. Проблемы школьного учебника М., 1981.

⁷ Андреевская Н.В. Очерки методики истории. Л., 1990.

⁸ Садиев А.А. Мактабда тарих o'qitish metodikasi. Т., «Ukituvchi» nashriyoti, 1988.

Metodik adabiyotlarda tarixiy tushunchalar umumlashganlik darajasiga qarab, quyidagi 3 guruhga: **xususiy, tarixiy**, (Cfinks. smertlar. boyarlar). **umumtarixiy va sotsiologik tushunchalarga** ham bo'linadi.

Tarixiy tushunchalarni shakllantirishning qanday usul va vositalari bor? Tarix o'qitish jarayonida tarixiy tasavvurlar bilan tushunchalarni shakllantirish uzviy bog'langan bo'lib, bir vaqtning o'zida amalga oshadi. Yuqorida ta'kidlanganidek, tarixiy tushunchalarni shakllantirishda o'quvchilarning fikrlash faoliyatini rag'batlantirish va unga rahbarlik qilish muhim rol o'ynaydi.

Shuning uchun, **1892-yilgi "Toshkent qo'zg'oloni"** mavzusini mavjud materiallar asosida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanilgan holda o'qitish metodini tavsiya etishni lozim topdik. IX sinf "O'zbekiston tarixi" darsligida¹ 1892-yilgi "Toshkent qo'zg'oloni" (Vabo isyoni) – mavzusiga o'quv dasturida 2 soat ajratilgan. O'qituvchi ushbu mavzuni o'qitishda toponimik materiallardan foydalansa, toponomik tushunchalarni tahlil qilib, o'quvchilarga tushunturib mashg'ulotni tashkil qilsa dars samarali o'tadi. O'qituvchi mavzuni xolislik, tarixiy haqiqat nuqtayi nazaridan tushuntirishi lozim. So'ng mavzuga oid toponimik tushunchalarga, nomlarga alohida to'xtaladi. O'qituvchining ma'ruzasi taxminan quyidagicha bo'lishi mumkin:

1892-yil Qobul va Xirotda vabo tarqalib, bahor faslining oxirlarida Samarqand viloyatining Jizzax uezdiga yetib keldi. Iyunda Toshkentda ham bu kasallik bilan og'riqlar qayd qilindi. Shahar ma'muriyati kasallikka qarshi bir qancha shoshilinch tadbirlar o'tkazdilar. Dastlab shahardagi 12 ta qabriston yopib qo'yildi. Shu kasallikdan o'lgan kishilar uchun shahar chekkasidan maxsus qabristonlar ochish va'da qilindi. Lekin, amalda shahardan uzoqda faqat bitta qabriston ochildi, xolos¹.

Umumiy norozilikning Toshkent uzra yetilib kelayotganligi bahonasida *Eski shaharning* xalqparvar, mustamlakachilarga mutlaqo yoqmaydigan oqsoqoli *Inog'omxo'ja Umriyorxo'jaev* (1833-1896) ishdan olib tashlandi. Uning o'miga *Muhammad Yoqub* boshliq qilib tayinlandi. U Chor mustamlakachilarning aytganini

¹ Хидоятов Г., Костецкий В. "Ўзбекистон тарихи". IX синф учун дарслик. Т.: 2006.

² Аскарлов А таҳрири остида Ўзбекистон халқлари тарихи. 2 – жилд. Т.: 1993. – 182 б.

sadoqatli quilardek bajaruvchi. millatning dardi. aiami bilan zarracha bo'lsada qiziqmaydigan shaxs edi.

Muhammad Yoqub qo'li egri, boylikka hirs qo'ygan mustamlakachilarning qo'llab-quvvatlashiga ishonib mansabga chiqqan dastlabki kunlaridanoq suiiste³ molchilikka qo'l urdi. U pora olishni kuchaytirish maqsadida boshqa kasallik bilan og'rib vafot etganlarni ham vabo uchun ochilgan shahar chekkasidagi qabristonga ko'mishni buyuradi. Xalq bundan keskin tug'yonga keldi. Bu qo'zg'olon boshlanishiga sabab bo'ldi. Mustamlakachilar xalqning milliy va diniy qadriyatlari bilan hisoblashmagan edilar. Tibbiyot nuqtayi nazaridan amalga oshirilayotgan tadbirlar xalqqa ishonarli qilib tushuntirilmadi.

Marhumlarning ruhini haqoratlash musurmon urf-odatları va shariatning oyoqosti qilinishi odamlarning nafsoniyatiga tegib nafratini qo'zg'adi. Eshonlardan Azizyor, Abdul Qosimxo'ja, bozor oqsoqoli Ziyomuhammad va boshqa taniqli ulamolar boshchiligida mingga yaqin kishi shahar boshlig'i mahkamasi tomon yo'l oldi. Ular *O'rda bozori* yaqinida shahar boshlig'i polkovnik Putensev va oqsoqol Muhammad Yoqubga to'qnash kelishdi.

Sabr kosasi to'lgan xalq uzoq o'ylab o'tirmay "oq podsho" soyasi bo'lgan hokimga xujum boshladi. Mustamlakachilar xalqni ayamay o'qqa tutdilar. Toshkentliklardan ko'p kishi otib tashlandi. Ulardan 60 kishi asir olinib, 8 kishi o'lim jazosiga hukm qilindi. Ular *Shayxontohur dahasining* qozisi Sharifxo'ja, *Beshyog'och dahasidagi* yerlik fuqarolar Badalmuhammad Xolmuhammedov va Boqijon Dadajonboyevlar shular jumlasidandir.

Qo'zg'olon xarakteriga ko'ra milliy ozodlik ko'rinishi yuz berdi, chunki bu qo'zg'olonning asosiy kuchi xalq ommasi edi.

Qo'zg'olonchilar mustamlakachilik tartiblariga qarshi jonlarini ham ayamadilar. Qo'llariga qurol olib toptalgan haq-huquqlarini, din-u - diyonatlari uchun tengsiz kurash olib bordilar. Qo'zg'olonchilar Vatanning haqiqiy fidoiy o'g'lonlari ekanliklarini amalda isbotladilar.

O'qituvchi mavzuni mazmunli. qisqa tushuntirgandan so'ng mavzuga oid toponomik tushunchalarga to'xtaladi.

Toshkent – Qadimgi manbalarda hozirgi Toshkent shahri oʻrnida 2200 yil ilgari yirik obod shahar boʻlganligi qayd qilinadi. Arxeologik qazish natijasida Toshkent hududidan 2200 yil ilgari yasalgan sopol idishlar, bronza, oyna va turli mamlakatlarning tangalari topilgan. Toshkent V – VIII asrlarda Choch, Shosh, Shoshkent, Binkent deb atalib kelingan va ayni damda shu nomdagi feodal davlatlarning poytaxti boʻlgan.

VI asrlarda Toshkent Turk xoqonligi tarkibiga qoʻshib olingan. VIII asr boshlarida Toshkentni arablar bosib oladilar. Shahar aholisi arablarga qattiq qarshilik koʻrsatganlar. Abu Rayhon Beruniy va Mahmud Qoshgʻariy maʼlumotlariga koʻra, shahar XI asrdan Toshkent deb atala boshlangan. VIII asr oʻrtalarida Toshkent toʻrtta daha (*Sebzor, Koʻkcha, Beshyogʻoch, Shaxontohur*) ga boʻlingan boʻlib, ularning har birini mustaqil hokim boshqargan. Bu davr tarixda “*Chor hokim*” (toʻrt hokim) nomi bilan mashhurdir¹.

Toshkent vohasi, shu jumladan shaharni Chirchiq daryosi ob-hayot bilan taʼminlaydi. Chirchiq daryosining oʻng sohilida 120 ta, chap sohilida 41 ta kanal va ariqlar suvlari bilan taʼminlaydi. Shuning uchun biz Toshkent shahrining asosiy suv tarmogʻi boʻlgan *Chirchiq daryosidan* bosh oladigan *Boʻzsuv, Anhor, Kaykovus, Salor, Qorasuv* kabi kanallar haqida fikr yuritamiz.

Boʻzsuv – Toshkent shahridagi kanal. N.G. Malliskiy² Boʻzsuvni “*Buzoq suvi*” deb izohlagan. Aslida Boʻzsuv suv rangiga qarab shunday nom olgan.

Solor – soʻzining kelib chiqishini har kim har xil tahlil qiladi. *Sipoh solor* – yaʼni, “*Bosh qomondon*” nomi bilan atalgan boʻlsa kerak, deb taxmin qilishsa, yana birlari *Salor ariq* – bosh ariq, davrlar oʻtishi bilan ayrim soʻzlari qisqarib *Salor* boʻlib ketgan³.

Xadra – Ya.Gʻ.Gʻulomov, X.T.Zaripov, H.Hasanovlarning fikricha *xadra* – *xaddi roh*, “*chegara*”, “*chekka*” degan maʼnoda boʻlib, xon oʻrdasining chegarasi hisoblanadi.

¹ Мухаммаджонов А. Қадимги Тошкент. Тошкент. – 2002. 60-61 б.

² Малликий Н. Г. Тошкент маҳалла ва мавзёлари. Т.: 1996.

³ Набиев А. Тарихий ўлкашунослик. Т.: 1996. – 152 б.

Beshyog'och – soʻzi masoʼfani oʻlchash uchun ishlatilgan *tosh. farsang* maʼnosini bildiradi. Bu oʻlchov (bir yogʻoch 7-8 km ga teng boʻlgan). *Yogʻoch-oʻlchov* soʻzidan kelib chiqqan.

Anhor – atamasi arabcha *nahr, (daryo, kanal)* soʻzining koʻpligi. Akademik Ya.Gʻulomovning fikricha Boʻzsuv kanali shahar ichkarisiga kirgan hozirgi Semashko nomli shifoxona yonidan *Kaykovus* nomi bilan, janubga Anhor nomi bilan ikkiga boʻlinib ketgan. Har ikkala kanal milodning V – VI asrlari mobaynida qazilgan.

Eski joʻva – Toshkentdagi xon arkinging chekkasida eski harbiy aslahalar saqlanadigan omborxona *“jevaxona”* boʻlgan. Tarixiy manbalarda xususan vaqf hujjatlarida juba *“boʻzor”* maʼnosida uchraydi.

Yunusobod – Toshkent shahrining yangi dahalaridan biri. Bu joy 1917-yildan keyin tashkil topgan. B.Ahmedovning fikricha, 1784-yil Toshkent hokimi Yunusxoʻja bu joylarni obod qilganligi sababli, uning nomi bilan *Yunusobod* deb atalgan.

Shayxontohur – Shayx Xovand Tahurga atab nomlangan. Toshkent shahrining Navoiy shoh koʻchasida Shayx Xovand Tahur maqbarasi ham mavjud. XV asrda yashagan nufuzli ruhoniylar Xoʻja Axror, Shayx Xovand Tahurning avlodi boʻlgan. Ushbu yodgorlik XV asrga oid koʻhna maqbara poydevori ustiga XVIII – XIX asrlarda qurilgan.

Oʻqituvchi yangi mavzuni bayon qilish jarayonida uchragan barcha joylarning toponimik nomlari qanday kelib chiqqanligi va ularning maʼnolari ustida bir soatlik dars davomida toʻxtalib oʻtishi mumkin emas. Shuning uchun, u har bir yangi mavzuni oʻtayotganda katta-kichik masalalar ustida batafsil toʻxtalib, mikrotoponimlar bilan mustaqil ishlashni oʻquvchilarning oʻzlariga mustaqil ishlash uchun topshirsa maqsadga muvofiq boʻladi. Oʻquvchilar, *“Toshkent qoʻzgʻoloni (1892-yil)”* mavzusini oʻrganar ekanlar, faqat qoʻzgʻolonning boshlanishi, maqsadi, uning yengilish sabablarini oʻrganibgina qolmay balki, mavzuga oid yangi, toponimik tayanch tushunchalar ustida ishlashga ham oʻrganadilar. Shu jihatdan olib qaraganda, tarix darslarida toponimik materiallar, toponimik tushunchalarga izoh berib

mashtg'ulotlarda ulardan foydalanish. o'quvchilarda mavzu yuzasidan tarixiy tasavvurlarini shakllantiradi va dars samaradorligini oshiradi.

O'qituvchi o'quvchilarga, siz bu joylarni nima uchun shunday atalar ekan – deb o'ylab ko'rganmisiz? O'zingiz yashab turgan qishloq, shahar, mahalla yoki yoningizdan oqib o'tadigan ariq, anhor nomini bilasizmi? – degan savollarni o'rta tashlaydi. Hozirgi kunda o'qitishni texnologiyalashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish zamon talablaridan biriga aylanmoqda. Mana shunday, ijod qilishga, izlanishga undaydigan savollarga javob toptirish yo'llari bilan pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'quvchilar orasida tajriba-sinov ishlarini olib bordik. Tajriba-sinov ishlarini Toshkent shahridagi 138-maktabda olib borildi. Tajriba-sinov ishlarini olib borish uchun o'qitish jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiya - *"Bumerang"*¹ texnologiyasini qo'lladik.

Ushbu texnologiya o'quvchilarni dars jarayonida, darsdan tashqari turli adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, o'rganilgan materiallarni yodda saqlab qolish, so'zlab bera olish hamda bir dars davomida barcha o'quvchilarni baholay olishga qaratilgan.

Maqsad: Trening davomida o'quvchilarga tarqatilgan materiallarni ular tomonidan yakka va guruh holatida o'zlashtirib olishlari hamda o'zaro suhbat, munozara orqali tarqatma materiallar, undagi matnlar qay darajada o'zlashtirilganligini nazorat qilish, o'quvchilar tomonidan baho ballarini egallashga imkoniyat yaratishdan iboratdir.

Ushbu texnologiya bir necha bosqichda o'tkaziladi. *1- bosqichda* trening to'g'ridan to'g'ri o'quvchilarni 4-5 kishidan iborat kichik guruhga bo'lishdan boshlanadi. Trener (o'qituvchi ma'nosida) har bir guruh va uning har bir a'zosiga mustaqil o'rganish uchun yozma tarqatma materiallar beradi. (tarqatma materialda) trener tomonidan tanlangan umumiy mavzu bo'yicha biron bir hajmdagi toponimik material yoki matn berilgan, ularning soni guruhlar va tinglovchilar soniga bog'liq.

¹ Янги педагогик технология: тахлил, таъриф, мулохазалар. (Ўқитувчилар учун методик тавсиялар) Н. Сайидрахмедовнинг умумий тахрири остида. Т.: 2000. – 5 б.

Agar 4 ta kichik guruhlar bo'lsa, u holda umumiy mavzu 4 ta kichik matnlarga bo'linib har bir guruhga beriladi (masalan, vabo qo'zg'olonining boshlanish sabablari, qo'zg'olonning maqsadi, qo'zg'olonning yengilish sabablari, qo'zg'olonning jazolanishi). Shunday qilib, 4 ta guruh umumiy mavzu asosida 4 xil matnga ega, har bir tinglovchi esa o'z guruhiga tushgan matnga ega bo'ladi.

2 - *bosqichda* guruhlarga berilgan matnni guruh a'zolari yakka tartibda alohida o'rganishlari, mavzuni eslab qolishlari, keyin esa kerak bo'lsa, boshqalarga yoki trenerga gapirib berishlari, iloji boricha mavzuni o'zlashtirib olishlari kerakligini trener uqtiradi va tayyorgarlik uchun matnning katta - kichikligiga qarab, 10-15 daqiqa vaqt beradi. O'zi esa guruh va tinglovchilarni ish faoliyatini kuzatadi.

3 - *bosqichda* trener oldindan tayyorlab qo'yilgan raqamlar yozilgan kichik qog'ozlar bilan har bir guruh yoniga kelib, guruh a'zolaridan ushbu qog'ozlardan bittadan raqam tortib olishlarini so'raydi (qog'ozlar soni guruhdagi tinglovchilar soniga bog'liq, masalan, guruhda 5 kishi bo'lsa, qog'ozdagi raqamlar 1,2,3,4,5 etib tayyorlanadi, agar 4 ta bo'lsa 1 dan 4 gacha va h.o). Guruhlardagi barcha o'quvchilar raqamlar yozilgan qog'ozdan olishlari kerak. Nechta guruh bo'lsa, shuncha guruh a'zolari soniga qarab raqamlar yozilgan qog'ozlar tayyorlanadi. Trener raqamlar bo'yicha tinglovchilarning yangi guruhlar tuzishlarini so'raydi. Masalan, hamma bir raqamini olganlar bitta yangi guruh, 2 raqamlilar ikkinchi guruhni, 3 raqamlilar uchinchi guruhga va hakoza guruhlarini tashkil etishlarini so'raydi. Guruh a'zolari yangi guruhga o'tishlarida o'zlari bilan o'rgangan matnlarni oladilar.

4 - *bosqichda* raqamlar bo'yicha yangi guruhlar tuzilganida har bir yangi guruhda avvalgi guruhlardan bittadan vakillar o'z-o'zidan to'planib qoladi, ya'ni 4 ta guruhda 4 xil matn o'rganilgan bo'lsa, bu yangi guruhda har bittasidan bittadan vakil to'planadi, umumiy mavzu bo'yicha 4 tinglovchi va 4 xil matn to'planadi.

5 - *bosqichda* yangi tuzilgan guruhning har bir a'zosi endi o'ziga 2 ta vazifa, ya'ni, o'qituvchi va o'quvchi vazifasini oladilar va quyidagicha faoliyat ko'rsatadi:

a) o'qituvchi (o'rgatuvchi) sifatida. o'zi avval o'rgangan materiallarni gapirib beradi, tushuntiradi, o'zi mustaqil o'rgangan materiallarning asosiy joylariga

barchaning diqqatini jalb qiladi. boshqa guruh aʼzolarining tushunish va oʻzlashtirish qobiliyatlarini tekshiradi;

b) oʻquvchi sifatida, guruh aʼzolarini navbatma-navbat soʻzlab, tushuntirayotgan, gapirayotgan matnlarini eshitadi. tahlil qiladi. fikrlaydi va yodda saqlab qolishga harakat qiladi.

Trener esa ularga oʻz matnlarini faqat soʻzlab berishlari kerakligini uqtiradi va bunga 20 daqiqa vaqt beradi (matn hajmiga va umumiy mavzuning qiyin, osonligiga qarab vaqt ajratiladi.). Bu bosqichda trening boshlanishda tarqatilgan barcha material oʻquvchilar tomonidan oʻzlashtirilgan hisoblanadi.

Oʻquvchilarga tarqatilgan barcha materialni ular tomonidan qay darajada oʻzlashtirilganligi darajasini aniqlash maqsadida trener – oʻqituvchi yoki maxsus guruh yoki opponent guruhi tomonidan nazorat savollariga javoblarni reyting ballari orqali baholanishi tushuntiriladi. masalan. savollarga berilgan javoblar – agar toʻliq javob boʻlsa – 3 ball, qoʻshimcha qilinsa – 2 ball, oʻtirgan joyida luqma tashlasa – 1 ball, javob bermasa – 0 ball qoʻyilishi belgilanadi.

Baholash tizimida esa – toʻliq javob uchun – 5 baho, qoʻshimcha uchun – 4 baho, luqma tashlasa – 3 baho, umuman ishtirok etmasa – 1 baho qoʻyishni belgilash mumkin.

Har bir oʻquvchiga baho qoʻyilgach (har bir oʻquvchi baholangandan soʻng) trener mashgʻulotga yakun yasaydi. Oʻquvchi faoliyatiga baho beradi, berilgan javoblarga oʻz fikrini bildiradi.

Tarix darslarida tarixiy tushunchalarga. masalan. nafaqat toponimik tushunchalar, balki, arxeologik, numizmatik, etnografik tushunchalarga eʼtibor qaratilishi va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qoʻllash orqali noanʼanaviy mashgʻulotlar tashkil qilish:

- oʻquvchilarni fikrlashga oʻrgatadi;
- aniq fikr va materiallarni oʻrganib, mulohaza yuritish, fikr bildirishga yoʻnaltiradi;
- oʻquvchini oʻz mustaqil fikrga ega boʻlishiga oʻrgatadi;
- oʻqituvchini esa oʻz ustida ijodiy ishlashga, izlanishga, har bir mavzu ustida yangi materiallar qidirib topishga majbur etadi.

Xulosa qilib, shuni aytish mumkinki, o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar hodisani fikran bir necha qismga bo'lib, uning muhim belgilarini ajratib olib, muhim bo'lmagan belgilardan ayiradilar hamda bir turdagi xodisalarning eng muhim belgilarini umumlashtiradilar. O'quvchilarda tarixiy tushunchalar hosil bo'lishiga olib keladigan bu mantiqiy faoliyat, ko'pincha tarixni o'qitish davomida tarixiy tasavvurlar hosil qilish uchun xizmat qiladigan yangi materialni idrok etish bilan qo'shilib ketadi. O'qituvchi rasmni yoki darslikdagi suratlarni tahlil etib, ularning mazmunini analiz va sintez qilganda, o'quvchilarda o'rganiladigan hodisalarning muhim belgilarini aks ettiruvchi yorqin, aniq tasavvurlar hosil qilishga qaratilgan ish olib borish bilan birga, xodisalarning o'sha belgilarni umumlashtiruvchi tushunchalar hosil qilishga qaratilgan ish ham olib boradi.

Lekin tushunchalar hosil qilishga qaratilgan ish, o'quvchilar tomonidan hatto ilgariroq o'zlashtirib olingan materiallar asosida olib borilayotgan taqdirda ham, bu ish o'quvchilardagi mavjud tasavvurlarni konkretlashtirish va boyitishga imkon beradi, o'sha tasavvurlarni aktuallashtirib, hodisalar bilan birinchi bor tanishilgan paytda ularning payqalmay qolgan yoki ajritib olinmagan belgilarini ko'ra bilishga va ajratib olishga yordam beradi.

Hodisalar o'rtasidagi bog'lanish va munosabatlar qanchalik ko'proq, har tomonlama ochib berilib, ularning ma'nosini qanchalik chuqurroq tushunib yetilgan sari umuman, tarix bilimlari shunchalik yuqoriroq darajada sistemalashib, har bir hodisaning tarixiy jarayondagi o'rni va roli shunchalik aniqroq anglab olinib boradi.

Nazorat savollar

1. Tarixiy tasavvur va uning turlarini ayting.
2. O'quvchilarda tasavvurlarni shakllantirish usul va vositalarini aniqlash mezonlari qanday?
3. Tushunchalarni shakllantirishning usul va vositalarini aniqlash yo'llari nimalardan iborat?
4. Tushunchalarni shakllantirishda o'quvchilarning yosh – psixologik xususiyatlarini hisobga olishga oid misollar keltiring.

II BOB. Tarix fani va ta'lim shakllari

1-§. Tarix darsliklari va ularga qo'yiladigan zamonaviy talablar

Tayanch iboralar: darslik, ta'lim vositasi, bilim manbayi, darslikning tarkibiy qismlari, asosiy matn, qo'shimcha matn, izohlovchi matn, darslik komponentlari, illyustratsiya, metodik qism, shartli belgilar, darslikning nazorat vazifasi

Tarix darsligi bilim manbayi va ta'lim vosita sisifatida. Tarix o'qitishda qo'llaniladigan matnlarga - darslik matni, tarixiy hujjatlar, asarlar, ilmiy-ommabop va badiiy, tarixiy adabiyotlar va boshqalar kiradi. Bosma matnlar o'quvchilar tarixiy bilimlarining asosiy manbayi bo'lgani kabi o'qituvchining bilim manbayini, bayonining asosini tashkil etadi. Tabiiyki, o'qituvchi shu manbalardan turli va unumli foydalangan taqdirdagina, uning bayoni zamon talablariga, umuman ta'lim tizimidagi tarix ta'limining talablariga javob berishi, o'qituvchi bayonining o'quvchilarga tushunarli, mazmundor, maroqli va ilmiy jihatdan ishonarli, obrazli va ta'sirli bo'lishi mumkin. Shuningdek, matnlar ustida ishlash o'quvchilar bilimini kengaytiradi, tarixiy fakt va hodisalarning mohiyatini, ularning qonuniyatlarini chuqurroq tushunib olishlariga yordam beradi, tarixiy fikrlash hosil bo'ladi, ular tarixiy voqealarga baho berishga o'rganadilar. Ta'lim tizimida o'quvchilar turli matnlar ustida mustaqil ish ko'rish malakasini hosil qiladilar va tarixiy tadqiqot ishlarining dastlabki metodlari bilan amaliy ravishda tanishadilar. O'qituvchi o'zining bayonini boshqa matnlar asosida yanada aniqlashtiradi va boyitadi.

Darslik – muayyan o'quv predmeti mazmunini o'quv dasturida ko'rsatilgan hajmda, didaktik talablarga muvofiq ravishda batafsil bayon qilib beradigan manba hisoblanadi.

Darslik — yuqori malakali va tajribali olim va pedagoglar tomonidan tuzilib, namunaviy dasturdagi g'oyalardan hamda didaktika tamoyillaridan kelib chiqib yaratiladi. Darslik o'qituvchi pedagoglarga va o'quvchilarga asosiy o'quv quroli bo'lib hisoblanib, oddiy va hammaga tushunarli adabiy tilda yoziladi. Darslik barchaga umumiy yoki ta'lim xususiyatlaridan kelib chiqib maxsus bo'lishi mumkin.

Metodik qo'llanmalar. asosan, tajribali pedagoglar tomonidan yozilib, faqat o'qituvchi va pedagoglarga qo'shimcha o'quv quroli bo'lib xizmat qiladi.

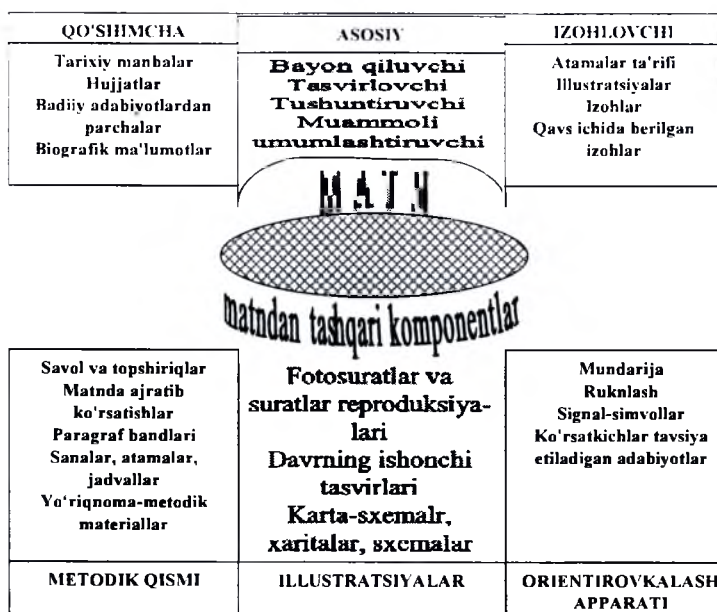
Didaktik materiallar, pedagog tomonidan har bir darsga alohida tayyorlangan bo'lib, u dars mazmunini to'la ifodalash va o'quvchi-talabalar dars mazmuniga yaxshi tushunib yetishlari uchun xizmat qiladi. Bularga har turli ko'rgazmali qurollar, turli muammoli vaziyatlarni yaratuvchi moslamalar, o'yinlar va hokazolar kiradi. Didaktik materiallar ham didaktikaning tamoyillariga mos ravishda yaratiladi.

Dars jarayoni faqat pedagogik usul va uslublar orqali amalga oshirilib, darsning ajralmas qismi hisoblanadi. Pedagogsiz va talabasiz hamda o'quv dastur va rejasiz dars o'tib bo'lmagani kabi metod va usullarsiz darsni amalga oshirib bo'lmaydi.

Darslik matni o'quvchilarning darsda va darsdan tashqari tarixni o'rganish, o'zlashtirish va uni esda saqlab qolishining, bilish faoliyatining, ijodiy izlanish ishlarini olib borishning muhim manbayidir. Matn va ulardagi savollar, topshiriqlar tarix kursining mazmunini ijodiy o'zlashtirishga va olingan bilimlarni hayotda qo'llashga o'rgatadi.

Darslik matni ustidagi ishlash o'quv materialini o'zlashtirish va uni esda saqlab qolish, o'quv tekstini tahlil qilish va undan tarixiy voqea, hodisalarning muhim belgilarini topish, faktik materiallarni va tarixiy faktlarning muhim belgilarini bir-biriga taqqoslash, aniqlashtirish va umumlashtirish kabi turli xil maqsadlarda olib boriladi. Shuningdek, matn ustida ishlashda xronologiyani tayyor tarixiy tushunchalar ta'rifini o'zlashtirish va ularni mustaqil aniqlash, darslikda bayon qilingan voqea va hodisalarning rivojlanishini kuzatib borish, aniq tarixiy faktlar va statistik ma'lumotlar asosida ijtimoiy rivojlanish tendensiyalarini bilib olish, mahalliy, vaqtli, sabab-natijali va tarixiy aloqalarning qonuniyatlarini o'zlashtirish va aniqlashtirish, lug'at ishlarini mazmunli va suratli rejalar, jadvallar tuzish va boshqa shu kabi murakkab bo'lmagan yozuv va grafika ishlarini olib borish, matn ustida dasturlashgan ta'lim elementlarini amalga oshirish kabi vazifalar ham ko'zda tutiladi.

Tarix darsligining asosiy tarkibiy qismlari

Qarang: Sagdiev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o'qitish metodikasi ... – B. 29.

O'quvchilarning darslik matni va illyustratsiyalar bilan ishlash usullari

Darslik matni ustida ishlashning quyidagi usullari mavjud:

1. Tushuntirib va izohlab o'qish. V sinfdan tarixdan hikoyalarni o'rganishda va VI sinfdan jahon tarixini o'qitishda o'qituvchi butun mavzu yoki uning biror bo'limini goh bayon qiladi, goh darslik matnini o'qib, tushuntirib beradi. O'qituvchi matnni murakkab joylariga kelganda hikoyasini to'xtatib, matnni ovoz chiqarib, ohista o'qib beradi. o'quvchilar esa matnga qarab kuzatib borishadi, tushunish oson joylarni o'quvchilarning o'zlariga ham o'qitish mumkin. Matnni o'qish jarayonidayoq uning mazmunini o'quvchilar tomonidan tushunish darajasi tekshirib boriladi. O'qituvchi savollar berib o'zining bayoni davomida darslik matniga tez-tez murojaat qilib, undagi yangi iboralar, terminlarni, qiyin jumlarlar mazmunini tushuntirib beradi. Bu bilan o'qituvchi o'quvchilarni darslik matnini e'tibor berib, tushunib o'qishga o'rgatadi. ularning darslik matnini puxta o'rganib olishning ahamiyatini anglab olishlariga

yordam beradi. u yda darslik ustida mustaqil ishlashlariga tayyorlaydi. O'quvchilar tarixiy materialni tushunib, matnni o'qishda ma'lum darajada malaka hosil qilganlaridan keyin matnning eng muhim va qiyin joylarini izohlab o'qishga o'tiladi. Izohli o'qish ham o'qituvchining bayoni bilan birga olib boriladi.

2. O'qituvchining o'z bayonida o'quvchilar diqqatini darslik matnidagi tayanch atama va iboralarga jalb etadi. Ularning mazmunini tushuntirib beradi, o'quvchilarning mavjud bilimlariga suyanib bu tushunchalarning lug'aviy ma'nosi va mazmunini, asosiy jihatlarini, sabab-natijalarini, ular o'rtasidagi bog'liqliklarni hamda, qonuniyatlarini o'zlashtirib olishlariga yordam ko'rsatadi. Bunda o'quvchilar bilim olishining har uchala manbayi og'zaki bayon, matn ustida ishlash, ko'rsatmalilik va amaliy ish metodlari ishtirok etadi.

3. Darslik matni mazmunini o'zlashtirishda uning har bir paragrafini tahlil qilish va ular ustida o'quvchilarning mulohazalarini uyushtirish katta ahamiyatga egadir. Darsning barcha bosqichlarida darslik matniga murojaat qilib borish maqsadga muvofiq.

4. O'quvchilar bob, paragraf va undagi bo'limlarni bir-biridan ajrata bilishga o'rgatiladi. O'qituvchi yangi materialni bayon qilishdan oldin o'quvchilarga shu paragraf ichidagi kichik sarlavhalarni o'qishni tavsiya qiladi va darsni bayon qilish rejasi bilan tanishtiradi, ularning mazmuni va ifodalanishidagi tafovutlarning sabablarini izohlab beradi. O'qituvchi o'zining bayoni davomida kichik sarlavhalar ichidagi mavzularga takror-takror aytishi mumkin.

5. Darslik matni mazmunini bevosita o'zlashtirish bilan bog'liq bo'lgan ishlar. Bu darslik matni ustida olib boriladigan ishning markaziy masalasidir. Bu ishlar matnni tahlil qilish, umumlashtirish, tarixiy faktlarga baho berish, ular o'rtasidagi sabab va boshqa aloqalarni ochib ko'rsatish va ularni taqqoslashdan iboratdir. Bu ishlar quyidagi metodik usullar bilan:

a) har bir paragraf yoki mavzu mazmunining eng muhim masalalari yuzasidan nazorat so'roqlar tuzdirish yo'li bilan;

b) o'qituvchi bergan savollarga o'quvchilarning darslik matnidan javob topish yo'li bilan;

v) darslik matnidan o'qituvchining xulosasini tasdiqlovchi faktlarni toptirish yo'li bilan;

g) darslik matnida bayon etilgan voqealarning bir-biriga o'xshashligini, farqlarini aniqlash yo'li bilan;

d) tasdiqlab berishni talab qiladigan vazifalar bilan amalga oshiriladi.

6. Darslik matni ustida ishlashning muhim jihatlaridan biri — o'quvchilarni uyda ishlash uchun beriladigan vazifani bajarishga o'rgatishdir. O'quvchilar bu vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun topshirilgan vazifaning mazmunini va uni bajarish yo'lini yaxshi anglab olishlari shart. Binobarin, o'qituvchi uy vazifasini topshirishda, uning xarakterini belgilashda o'quvchilarning bilim va malakalarini e'tiborga olishi, beriladigan vazifa oldingidan ko'ra murakkab bo'lishi va shu bilan ularning bilimlari va malakalari oshib borishiga xizmat qilishi lozim. Reja tuzish, shunga muvofiq hikoya qilishga o'rgatish, matn yuzasidan berilgan savollarga javob topish, jadval, chizma, diagrammalar tuzdirish va boshqa xil grafik ishlarni bajarish uy vazifasini ijodiy va mustaqil bajarish namunalidir.

7. O'quvchilarni darslik matnidan zarur joyni tez topa bilishga o'rgatish ham ta'limning muhim jihatidir.

8. O'quvchilarning faol aqliy faoliyatining muhim metodlaridan biri, ularning o'qituvchi bayon qilgan yangi materialni o'zlashtirishda mavjud bilimlarni ishga sola bilishidir. Har bir darsda o'quvchilarni mavjud bilimlardan foydalana bilishga o'rgatish lozim. O'quvchilar olgan bilimlarini esdan chiqarib yubormasliklari uchun vaqti-vaqti bilan ularning e'tibori darslik matniga qaratiladi.

9. O'quvchilar darslik matnidagi ma'lumotlarni kichik guruhlariga bo'lib muhokama qilishadi.

10. Uy vazifasi uchun berilgan topshiriqlarni o'quvchilar qanday bajarganliklarini tekshirishda, og'zaki yoki test javoblaridagi xatolarni, aniqsizliklarni to'g'rilash uchun darslik matniga murojaat qilinadi.

Shunday qilib, darslik matni ustidagi ishlar turli xil metodik usullar yordamida, o'qitish jarayonining barcha bosqichlarida — materialni o'zlashtirish, bilimlarni mustahkamlash, o'zlashtirish darajasini tekshirish paytlarida olib boriladi va hokazo.

Darslik matni ustida olib boriladigan ishlar o'qituvchi bayonini mazmunan boyitadi, dolzarbligini oshiradi, o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi va ularning darslik matnini osonroq va puxta o'zlashtirib olishlariga yordam beradi.

Tarixiy hujjat avvalo, o'qituvchining bayonini aniqlashtirish uchun xizmat qiladi, bayonning ishonchli va emotsional bo'lishini ta'minlaydi, o'tmishning yorqin obrazlarini, tarixiy voqealarning yaxlit manzarasini gavdalantirishga, o'rganilayotgan davr xususiyatlarini anglab olishga yordam beradi. Hujjat ustida ishlash o'quvchilarni faktlar va hodisalarni mustaqil ravishda aniqlashga, ularni puxta anglab olib, xulosalar chiqarishga o'rgatadi. Shu bilan birga hujjat ma'lum vaziyatni aniqlashga, ahamiyatini bilib olishga, tarixni ob'ektiv nuqtayi nazardan tushunishga yordam beradiki, ularning bilish faoliyatini, fikrlashini faollashtiradi, o'quv ishlari faoliyatining yangi usullari bilan qurollantiradi, zarur bo'lgan malaka davrimizning ijtimoiy-siyosiy xarakterdagi hujjatlarini o'qib, tushunib olish malakasini hosil qiladi.

Tarixiy hujjatlar bilan ishlashning yana bir muhim tomoni shundaki, bu ish o'quvchilarni tarixiy tadqiqot metodining elementlari bilan tanishtiradi hamda, ularni tarixiy hujjatlarni tahlil qilishga, ularga tanqidiy qarashga o'rgatadi.

Ta'lim tizimida ta'limning yangi mazmuni amalga oshishi munosabati bilan tarix o'qitishda tarixiy hujjatlarning ahamiyati yanada oshdi. Yangi dastur asosida yozilgan darsliklar mazmunining asosiy qismini tarixiy hujjatlar tashkil etadi. Dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham tarixiy hujjatlar bilan ishlash zaruriy bo'lib qoldi. Shuning uchun ham bu ish maktab ta'limi tajribasida ommaviy tus oldi.

Darsliklardagi tarixiy hujjatlar har bir sinfdagi o'quvchilarning yoshi, bilim saviyasi, o'sha sinfda o'rganiladigan tarix kursining xususiyatlariga qarab kiritilishi muhim. Shu sababdan darsliklardagi tarixiy hujjatlar o'zlarining xarakteri, ko'lamini va mazmuni jihatidan bir-biridan farq qiladi.

VI sinf o'quvchilarining psixologik va yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularning tarixiy hujjatlar bilan birinchi marta tanishishlarini e'tiborga olib, darslikka asosan hikoya va tavsiflab berish xarakteridagi hujjatlar kiritilgan. Tarix darsligiga kiritilgan hujjatli manbalarni asosan uch guruhga bo'lish mumkin:

1) moddiy madaniyat buyumlari:

2) tasviriyl san'at asarlari:

3) yozma manbalar.

1) *Moddiy madaniyat buyumlariga* — bizgacha saqlanib kelayotgan yoki ilmiy asosda qayta tiklangan burungi mehnat qurollari. qurol-yarog'lar. zeb-ziynat buyumlari, uy-ro'zg'or anjomlari. turar joylar. qo'rg'onlar. maqbaralar, qadimgi shahar xarobalari va boshqalar kiradi. O'quvchilar mehnat qurollari va boshqalarga qarab, odamlarning mashg'ulotlarini, hashamatli imoratlar va pastqam kulbalarga qarab sinfiy bo'linish mavjudligini, diniy marosimlarga va kishilarning dafn qilinishidagi rasm-rusumlarga doir topildiqlar asosida o'sha zamondagi diniy e'tiqodlarini bilib oladilar.

2) *Tasviriyl san'at asarlariga* — moddiy voqelikni, odamlar va ularning bir-biriga munosabatini hamda ularning tevarak-atrofidagi narsalarni - har xil buyumlarni, geografik muhitni bevosita tasvirlab beruvchi asarlar, odamlarning afsonaviy qahramonlar va hokazolar haqidagi xayoliy tasavvurlarini aks ettiruvchi asarlar kiradi.

3) *Yozma manbalar* — qonunlar, buyruqlar, xo'jalik ishlariga doir yozuvlar. shartnomalar, xizmat vazifasiga oid yozishmalar, siyosiy nutqlar, sud hukmlari, yilnomalar, xronikalar, memuarlar, shahar va mamlakatlar tasvirlab yozilgan asarlar, xatlar va yozuvlar kiradi. Qadimgi dunyo tarixida berilgan bu hujjatli materiallar o'quvchilarni estetik jihatdan tarbiyalashda muhim o'rin tutadi.

Nazorat savollari:

1. Tarix darsligining bilim manbai sifatidagi o'rini izohlang.
2. Tarix darsligining asosiy komponentlarini izohlang.
3. Darslikdagi matn va matndan tashqari komponentlarni aniqlang.
4. Darslikning asosiy matniga qaysi komponentlar kiradi?
5. Darslikdagi metodik komponentlarni aniqlang.
6. O'quvchilarning darslik matni bilan ishlash usullariga misollar keltiring.

2-§. Tarix o'qitishning tashkiliy shakllari. Dars, uning turlari va tuzilishi

Tayanch iboralar: o'qitish metodlari, usul, og'zaki bayon metodi, ko'rsatmali metod, amaliy metod, ma'ruza, suhbat, hikoya.

Dars - o'quv va tarbiyaviy ishlarning asosiy tashkiliy shakli. Dars

- o'quv va tarbiyaviy ishlarning asosiy tashkiliy shakli. Tarix kursi oldiga qo'yilgan ta'lim – tarbiya vazifalarini amalga oshirishning eng muhim shartlaridan biri har bir sinfda o'qitiladigan tarix kursining tutgan o'rni, uning ta'lim-tarbiyaviy vazifalari, har bir bob va ulardagi mavzular, hatto har bir darsda o'qitiladigan mavzuning ham ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalari oldindan aniq belgilab olingandan keyin tarix o'qitishga kirishish maqsadga muvofiq bo'ladi²².

Tarix ta'limida o'qitishning maqsad va vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish birinchi navbatda o'qituvchining har bir darsning ta'lim-tarbiya vazifalarini oldindan aniq va to'g'ri belgilab olinishiga bog'liq. Bu ham o'z navbatida o'qituvchining darsni ta'lim-tarbiya vazifalarini to'g'ri belgilash metodi va usullari haqidagi puxta nazariy bilim va malakalarining darajasiga bog'liqdir.

Dars – o'quv ishining asosiy tashkiliy shakli bo'lib, unda o'qituvchi aniq belgilangan dars doirasida o'quvchilarning doimiy tarkibi bilan qat'iy jadval bo'yicha shug'ullanadi, jamoaviy bilish faoliyatiga rahbarlik qilib, o'quv dasturiga o'zi belgilaydigan didaktik va tarbiyaviy vazifalarga erishish uchun xilma-xil metodlardan foydalanadi.

Dars o'quv ishini tashkil qilishning asosiy shakli, ammo u ta'limning boshqa shakllarini: ma'ruza, amaliyot, laboratoriya mashg'ulotlari, konsultatsiyalar, uy vazifalari, qo'shimcha mashg'ulotlarni rivojlantirishni istisno etmaydi.

Ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari fakultativ mashg'ulotlar sanaladi. Ular o'quvchilarning qiziqishlari asosida tashkil etiladi: to'garaklar, klublar, olimpiadalar, viktorinalar, ko'rgazmalar, ekspeditsiyalar va hokazolar.

²² Sagdiyev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o'qitish metodikasi... - B. 37-47.

Dars o'quvchilarning doimiy tarkibi, mashg'ulotlarning aniq belgilangan, oldindan tuziladigan jadval va o'quv ishlari biror aniq mavzuda tashkil etilishi kabi o'ziga xosliklarga ega bo'lgan ta'limning jamoa shakli hisoblanadi.

O'qituvchining darsdagi ishi barcha o'quvchilarni darsning o'zidayoq o'rganilayotgan bilim asoslarini egallashlari, zarur ko'nikma va malakalarni hosil qilishlari uchun zamin yaratadi.

Bilim – atrof muhit qonuniyatlari, qonunlari, hodisalari, dalillari shuningdek, faoliyat usullari haqidagi tushuncha va tasavvurlarning o'zlashtirilishi, tizimga solinishi hamda xotirada mustahkamlanishi.

Ko'nikma – ta'lim oluvchilarning mehnat jarayonidagi harakatini muayyan sharoitda maqsadga muvofiq bo'lgan harakat usullaridan foydalanib, muvaffaqiyatli bajarish qobiliyati.

Malaka – ta'lim oluvchilarning mehnat jarayonidagi harakatini aniq, tez va maqsadga muvofiq tarzda avtomatik ravishda bajarish qobiliyati.

Kompetensiya – ta'lim oluvchilarning egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy yuqori saviyada qo'llay olish layoqatidir.

Dars turlari va tuzilishi (strukturasi). Dars o'quv va tarbiyaviy ishlarning asosiy tashkiliy shaklidir. Ta'lim va tarbiya jarayonining maxsus shakllari esa dars samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi ²³. Darslarning qanday vazifalarni hal etishiga ko'ra turlicha strukturaga ega bo'lgan tiplarga bo'linadi. Struktura – bu dars qismlarining nisbati va o'zaro bog'lanishi bo'lib, ular o'z vazifasi va o'qituvchi bilan o'quvchilar faoliyati xarakteri bilan farq qiladi.

Demak, yetakchi didaktik vazifa va tuzilishiga ko'ra darslar quyidagi turlarga bo'linadi:

- 1) yangi materialni o'rganish darslari – bu darsda faqat yangi bilimlar beriladi;

²³ Toshpo'latov T., G'afforov Y. Tarix o'qitish metodikasi. (bakalavriat yo'nalishidagi talabalar uchun o'quv qo'llanma). – Toshkent: O'zMU - Universitet, 2002. – 190 b.

2) kombinatsion darslar (aralash darslar) – bunda o‘qituvchi o‘tilgan mavzuni nazorat qilib baholashi bilan birgalikda yangi materialni tushuntiradi. mustahkamlaydi;

3) bilim, ko‘nikma va malakalarni mustahkamlash darslari – bunda o‘qituvchi faqat uy vazifasini nazorat qilib baholaydi;

4) mashqlar va amaliy ishlar darslari;

5) umumlashtiruvchi takrorlash darslari;

6) laboratoriya darslari;

7) o‘quvchilar bilimini nazorat qilish, nazorat qilish va baholash darslari.

Yangi materialni bayon qilish darslari bosqichlari: o‘quvchilarni darslarga jalb etish, mavzu bayoni (yangi bilimlar berish), qisqa nazorat-mustahkamlash, uyga vazifa berish.

O‘rganilgan materialni mustahkamlash va amaliy ko‘nikma va malakalarni hosil qilish darslari uning yanada chuqurroq anglash va o‘zlashtirish, amaliy ko‘nikma va malakalarni amaliyotda qo‘llash maqsadidan kelib chiqib, hamma sinflarda alohida mavzuni yoki bo‘limlarni o‘rganilgandan keyin o‘tilgan materialni takrorlashga yo‘naltirilib o‘tkaziladi.

Takrorlash, tizimlashtirish va umumlashtirish darslari o‘quv dasturining katta bo‘limlarini takrorlash bilan bog‘liq va darhol mavzularni o‘rganilgandan keyin yoki o‘quv yili oxirida o‘tkaziladi.

Bulardan tashqari standart bo‘lmagan, innovatsion dars shakllari ham keng qo‘llaniladi: seminar-darslar, konferensiya-darslar, rolli o‘yinlar, integrallashgan darslar.

Tarix darsi va ularga qo‘yiladigan talablar. Dars o‘quv jarayonining asosiy bo‘g‘ini sifatida yoshlarga fan asoslarini o‘rgatishda muhim o‘rin tutadi. Tarix darsiga qo‘yiladigan didaktik talablar bu - ilmiylik, tarixiylik, metodologik, ko‘rsatmalilik, o‘quvchilarni bilish imkoniyati va yosh psixologik xususiyatlari, uzviylik va uzliksizlik, tarixni zamon va makon kontekstida bog‘lash, ta’lim va tarbiya maqsadiga ega ekanligidir.

Har bir darsga tayyorlanishda DTS va o‘quv dasturining uqtirish xatidagi ko‘rsatmalar nazarda tutiladi. Darsni tayyorlash va o‘tkazishda o‘qituvchining o‘z

predmeti bo'yicha o'quv dasturining har bir mavzusiga tayyorlanishi, har bir darsga tayyorlanishini talab qiladi.

Har bir alohida darsga tayyorlanishda o'qituvchi quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

- mavzuni aniqlaydi va dars vazifalarini konkretlashtiradi;
- o'quv materiali mazmunini ajratadi va uni didaktik jihatdan ishlab chiqadi (yetakchi tushuncha, qonuniyat, fakt va amaliy ma'lumotlarni ajratadi);
- ilgari o'rganilgan bilan bog'lanishni, mazmunni joylashtirish mantiqini nazarda tutadi;
- o'quvchilarning o'quv- bilish faoliyatlari xarakterini aniqlaydi, ya'ni qanday ko'nikma va malakalar shakllanishini, reproduktiv va izlanish faoliyati, mustaqil ish va o'qituvchining roli o'rtasidagi nisbat qanday bo'lishini o'ylab qo'yadi;
- dars shakllarini ishlab chiqadi;
- o'qitish metodlari: masala, mashq, muammoli savollar, topshiriqlarni tanlaydi va aniqlaydi;
- o'qitishning vositalarini tanlaydi;
- dars jarayonini rejalashtiradi.

Yaxshi tayyorlangan darsni yana uyushgan holda aniq va samarali o'tkaza bilish ham kerak. Bunda quyilagi qoidalarga amal qilish lozim:

1) darsni aniq va uyushgan holda boshlash, buning uchun esa darsga hamma narsa oldindan tayyorlangan bo'lishi kerak;

2) o'quvchilar e'tiborini dars mazmuniga qarata bilish va uni butun dars davomida o'quvchilarning bilish faoliyatini aktivlashtirib saqlay bilish;

3) darsda vaqtdan oqilona foydalanish;

4) o'z xatti-harakatini kuzatish. Yuksak ma'naviyat, axloqiylik va madaniyat. gapirish va talab qilish, rag'batlantirish, o'quvchilarga murojaat qilish uslubi bularning barchasi o'qituvchi faoliyatining uslubini belgilaydi, hamda o'quvchilarning zo'r berib ishlashi yoki o'ta emotsional qo'zg'aluvchanligini istisno qiladi.

5) darsda tadbirkorlikni namoyish qilish yuzaga kelgan sharoitni darsni o'tkazish sharoitlaridagi o'zgarishlarni hisobga olish zarur.

Ta'lim tizimida tarix kursi oldiga qo'yilgan ta'lim-tarbiya vazifalarini amalga oshirishning eng muhim shartlaridan biri har bir darsning ta'lim-tarbiya vazifalarini. shuningdek, uning boshqa darslar sistemasida tutgan o'rnini aniq belgilash va shu vazifalarni amalga oshirishdan iboratdir. Lekin har qanday tarbiyaviy vazifani ham, bir yoki bir necha darsda yoki sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'tkaziladigan ayrim tadbirlar vositasida batamom mukammal hal qilib bo'lmaydi.

Har bir tarix darsida va darsdan tashqari mashg'ulotlarda tarix o'qitish oldiga qo'yilgan tarbiyaviy vazifalarning qandaydir bir elementi amalga oshiriladi. Shuning uchun ham o'qituvchi har bir tarix darsiga tayyorlanishda bu dars oldin o'tilgan darslarning davomi, bu darsda hal qilinishi kerak bo'lgan ta'lim-tarbiya vazifalari esa oldingi yoki kelgusi darslarda bajariladigan ta'lim va tarbiya vazifalarining ajralmas bir tarkibiy qismi ekanligini unutmasligi kerak.

Har bir darsning ta'lim-tarbiya vazifalari o'z-o'zidan emas, balki o'qituvchining ongli va rejali ishi asosidagina muvaffaqiyatli amalga oshiriluvchi mumkin. O'qituvchi darsga tayyorlanayotganda o'quv dasturining hajmi va mazmunini hisobga olib material tanlaydi, dastur va darslik asosida dars rejasini tuzadi, materialni joylashtiradi va uni bayon qilishda hujjat va boshqa ko'rsatmali qurollardan foydalanish metodlarini belgilaydi.

Ammo bu ishlar o'qituvchi darsning asosiy g'oyasini, undan ko'zlanayotgan ta'lim-tarbiya vazifalarini, darsda nimaga erishish, o'quvchilarda qanday tasavvur va tushuncha xosil qilish kerakligini aniq va to'g'ri hal qilgan taqdirdagina o'qituvchi ko'zlangan maqsadga erishishi mumkin. Darsning bosh g'oyasi va uning tarbiyaviy vazifalari to'g'ri va aniq belgilanmay o'tkazilgan dars dasturida ko'rsatilgan faktlarni tasodifan, shunchaki sanab o'tishdan iborat bo'lib qoladi.

Material tanlash va uni izchillik bilan joylashtirish, darsda qo'llaniladigan butun didaktik usullar va metodik vositalarning hammasi darsning bosh g'oyasiga, uning ta'lim va tarbiya vazifalarini hal etish maqsadiga bo'ysundirilishi kerak.

Demak, tarix darslarining mohiyatini ta'lim jarayoni tashkil qiladi. Ta'lim jarayonining ob'ektiv qonuniyatlariga asoslanib, tarix darslarini turlarga bo'linishi masalasini to'g'ri hal qilish mumkin. Darsning har xil turlariga xarakteristika

berishda o'quvchilarni tarixiy voqealarni idrok qilishga tayyorlash. materialni tahlil qilishga. asosiy tarixiy faktlar. tushunchalar va qonuniyatlarni anglab olishga. umumlashtirishga, olgan bilimlaridan zarur paytda foydalanishga o'rgatish kabi ta'lim jarayonlari e'tiborga olinadi. O'qituvchi o'quv materialini bayon qilish jarayonida uni tahlil qilib boradi va umumlashtiradi. Biroq, ba'zi murakkab mavzular va bo'limlar yuzasidan maxsus tahlil qilish darslari, tarix kursining g'oyaviy mazmuni, ta'lim qonuniyatlari bilan bog'lab maxsus umumlashtiruvchi - takrorlash darslari o'tkaziladi. Har bir darsda, o'quvchilarda xarita, har xil suratlar, bezaklar ustida ishlash, jadvallar, reja va konspekt tuzish ko'nikma va malakalari hosil qilish yuzasidan ish olib boriladi.

Undan tashqari, o'qitishning ilmiy asosda tashkil qilinishi o'qituvchining darsda har xil vazifalarni muvaffaqiyatli bajara bilishiga bog'liq. Tarixni o'qitishda tarixiy voqealarni bayon qilib berish va uni navbatdagi darsda so'rashdan iborat emas. O'qituvchi o'quvchilarni tarixiy voqealar ustida mustaqil fikrlashga, o'rganilgan tarixiy materiallardan tegishli xulosalar chiqarib olishga, uni umumlashtirishga, mavzular va umuman kursning asosiy masalalarini puxta o'zlashtirib olishga, turli matnlar, xaritalar bilan mustaqil ishlay bilishga, reja, konspekt, xronologik va sinxronistik jadvallar tuzishga, ma'ruza va referatlar tayyorlashga, diagrammalar mazmunini tushunishga o'rgatishi lozim.

Referat - bu o'quvchilar mustaqil ishlarining samarali shakllaridan biri bo'lib, unda yoritiladigan masalalar mazmunini oldindan rejalashtirish, referatni tayyorlash va muhokama qilishning barcha bosqichlarida o'qituvchining tashkiliy-uslubiy yordami va maslahati asosidagina samarali amalga oshishi mumkin. Bu yerda o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning referat ishlariga rahbarlik qilish qanchalik batafsil va malakali amalga oshirilganligi va referatlarga talablar mezonini qanchalik to'g'ri qo'yilganligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Topshiriq o'quvchilarning referat yozish ko'nikmalarini. ilmiy qiziqishlari va bilim darajasini hisobga olgan holda berilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ko'rgazmali vositalar tayyorlash. O'quvchiga muayyan mavzuni bayon qilish va yaxshiroq o'zlashtirish uchun yordam beradigan ko'rgazmali materiallar

tayyorlash vazifasi topshiriladi. Mavzu o'qituvchi tomonidan aniqlanib, o'quvchiga ma'lum ko'rsatmalar, yo'l-yo'riqlar beriladi. Ko'rgazmali vositalarning miqdori, shakli va mazmuni o'quvchi tomonidan mustaqil tanlanadi. Bunday vazifani bir mavzu bo'yicha bir necha o'quvchiga yoki o'quvchilar guruhiga topshirish ham mumkin.

O'quvchiga mustaqil ish sifatida muayyan mavzu bo'yicha testlar, keyinchalik darajasi har xil bo'lgan masalalar va topshiriqlar, munozaraga asos bo'ladigan savollar tuzish vazifasi topshiriladi.

Bunda o'qituvchi tomonidan o'quvchiga testga qo'yiladigan talablar va uni tuzish qonun-qoidalari, qanday maqsad ko'zda tutilayotganligi, muammoli savollar tuzishda mavzuning munozarali jihatlarini qanday ajratish lozimligi, topshiriqlarni tuzish usullari bo'yicha yo'l-yo'riq beriladi.

Tarix darslarini tasniflash, uning xilma-xil turlaridan foydalanish o'qituvchining shaxsiy xohishiga emas, balki ta'lim tizimida tarix kursining maqsadi, ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish zaruriyatidan kelib chiqadigan tarix ta'limining asosiy qonuniyatlari bilan bog'liqdir. Shuning uchun o'qituvchi dars turlarini tanlashda o'rganiladigan mavzuning mazmuni, xarakterini hamda uni o'quvchilarning ongli va puxta o'zlashtirishini, ya'ni ta'lim jarayonining asosiy qonuniyatlarini asos qilib olishi lozim. Dars turini bu yo'sinda tanlash esa ta'lim tizimida tarix o'qitishning ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish hamda o'qitish metodlari va usullari haqidagi masalani ijodiy hal qilishga yordam beradi.

Nazorat savollari:

1. Dars turlari va tuzilishi (strukturasini)ni ayting.
2. Tarix darslari va ularga qo'yiladigan talablar nimalardan iborat?
3. Tarix fanining ta'lim-tarbiya vazifalarini aniqlash omillari.

III BOB. Tarixiy bilimlarni shakllantirish jarayonlari

1-§. Tarix o'qitishning metodlari va ularning klassifikatsiyasi

Tayanch iboralar: o'qitish metodlari, usul, og'zaki bayon metodi, ko'rsatmali metod, amaliy metod, ma'ruza, suhbat, hikoya.

Tarix o'qitish metodlari va usullari. *Metod* - yunoncha “metodos” soʻzdan olingan boʻlib, izlanish, bilish yoʻli, nazariya, taʼlimot, biror narsaga yoʻl maʼnosini anglatadi. Aniq vazifani yechishga boʻysundirilgan, borliqni amaliy yoki nazariy oʻzlashtirish yoʻllarining yigʻindisidir. Shuningdek, maqsadga erishishning aniq, qisqa va maqbul yoʻli hisoblanadi. Metod-tarixiy tadqiqotlar jarayonida aniq maqsadga olib boruvchi usullar va jarayonlar yigʻindisidan iborat. Oʻqitish metodi esa taʼlim jarayonida oʻqituvchi va oʻquvchilarning maʼlum maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyat usullari yoki taʼlimda maqsadga erishish, masalalarni hal qilish yoʻllari, usullari tushuniladi. Oʻqitish metodi tarkibida usullar alohida ajralib turadi.

Usul – metodning tarkibiy qismi, metodni amalga oshirishda bir martagina qoʻllaniladigan va alohida qadam hisoblanadi. Boshqacha qilib aytganda, oʻqitish metodlari har ikkala faoliyatning, yaʼni oʻqituvchi tomonidan oʻquvchilarni bilim, koʻnikma va malakalar bilan qurollantirish, axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish hamda, oʻquvchilar tomonidan oʻsha nazarda tutilgan ilmiy bilim, koʻnikma va malakalarni oʻzlashtirish faoliyatida qoʻllaniladigan usullarni oʻz ichiga oladi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda oʻqitish metodlariga katta ahamiyat beriladi. Didaktika bilan shugʻullanuvchilar metodni oʻquv jarayonining oʻzagi, koʻzlangan maqsad va pirovard natijani bogʻlovchi vosita deb izohlaydilar.

Oʻqitish metodi “oʻqitishning maqsadi – mazmuni, metodi, shakli, usullari” tizimida muhim oʻrin egallaydi. *Oʻqitish metodi* – murakkab, koʻp qirrali, koʻp sifatlarga ega boʻlgan taʼlimdir. Oʻqitish metodida oʻqitishning obʼektiv qonuniyatlari, maqsadlari, mazmuni, tamoyillari, shakllari oʻz aksini topadi. Metodlar boshqa didaktik kategoriyalarga dialektik bogʻliq va biri boshqalarini taqozo qiladi, yaʼni oʻqitishning maqsadi, mazmuni, shakli hosilasi sifatida metodlar didaktik kategoriyalarga aks taʼsir koʻrsatadi.

Ta'lim metodlari o'quv tarbiya jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, ularsiz ta'lim maqsadi, vazifalarini amalga oshirish, o'quv materiallari mazmunini o'zlashtirish mumkin emas. Ta'lim metodi vositasida o'qituvchi va o'quvchining faoliyati o'zaro muvofiqlashadi. Ta'lim metodi - o'qituvchi va o'quvchilarning ma'lumot mazmuniga yo'naltirilgan faoliyatni tartibga solish yo'lidir.²⁴

Ayrim adabiyotlarda pedagoglar tomonidan "metod" bilan "usul" tushunchalarini chalkash ishlatish holatlari mavjud. O'qitish metodlarini muvaffaqiyatli amalga oshishi albatta, uni usullarining mahorat bilan qo'llanilishiga bog'liq. Aksariyat pedagoglar "metod" tushunchasini "usul" deb tarjima qilib o'zlarini va tadqiqotchilarni ham chalg'itadilar. Bizningcha metod tushunchasini tarjima qilish kerak emas. Ta'limda metodlar tizimidan keng foydalanilgan taqdirdagina ta'lim-tarbiya ishlari sohasida natijarga erishish mumkin. G.Fuzailovning "Tarix o'qitish metodikasi" nomli o'quv qo'llanmasida an'anaviy metodlar umumlashtirilib to'rtga ajratilib, ularning usullari aniq ko'rsatilgan²⁵.

Ta'lim metodlari tizimi deb, eng muhim umumiy belgilari bilan o'zaro bog'langan, bir-biriga ta'sir ko'rsatadigan metodlar guruhiga aytiladi. Bu metodlarning umumiy muhim belgilari - o'qitish va o'rganish usullari hamda o'qituvchi va o'quvchilarning tafakkur faoliyatidan iboratdir.

O'qitish metodlari usullari va o'quvchilar tafakkur faoliyatining turli shakllari o'rtasidagi o'zaro aloqa va ularning bir-biriga ko'rsatadigan ta'siri asosida bir tizimdagi metodlarning o'zaro bog'liqligi yuzaga keladi. Ta'lim tizimi tajribasida ko'rsatmali o'qitish deyarli hech qachon o'qituvchining bayonisiz qo'llanilmaydi, o'qituvchining bayoni ham doim ko'rsatmali vositalarga suyanadi. O'quvchilarning texnika vositalari, matnlar va boshqalar ustidagi amaliy faoliyati ta'limning ko'rsatmali va og'zaki usullari bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Tarix o'qitish metodlari klassifikatsiyasi: O'qitish metodlari va usullari orqali o'qituvchining o'qitishi va o'quvchilarning o'rganishi yoki bilish faoliyati tashkil etiladi.

²⁴ Asqarova O. M., Xayitboyev M., Nishonov M. S. Pedagogika. – Toshkent: Talqin, 2008. – B. 81-87.

²⁵ Sagdiyev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o'qitish metodikasi ... – B. 48-61.

O'qitish metodlari — o'qituvchining faol fikrlashi asosida o'quvchilarni o'qitishga. o'quvchilarning ilmiy bilimlarni o'zlashtirishi va amalda qo'llay bilishlariga. dunyoqarash va e'tiqod hosil qilishlariga, aqliy va jismoniy mehnat, ko'nikma va malakalarini egallashlariga, bilish va ijodiy qobiliyatlari o'sishiga yordam berishni ta'minlovchi usullaridan iboratdir.

Tarix o'qitish metodlari klassifikatsiyasi haqida pedagoglar turli fikrlarni bildirganlar. Bir-biri bilan bog'langan o'qitish metodlarini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1) og'zaki o'qitish metodi (hikoya, monolog, dialog, suhbat, syujetli hikoya, tahlil qilib tushuntirish, tarixiy manbalar bilan ishlash; tarixiy adabiyotlar, tarixiy hujjatlarni izohlash) bu metod o'z navbatida ikki turga bo'linadi:

2) ko'rsatmali ta'lim metodi (jadvallar, shartli-grafik illyustratsiyativ ko'rgazmalilik, surat tahlili, rasm, tarixiy xaritalar bilan ishlash);

3) ta'limning amaliy metodi (kontur xarita to'ldirish, mashq bajarish, o'quv topshiriqlarini yozma tayyorlash).

Og'zaki bayon metodi — o'qituvchining xotirasiga mo'ljallab tashkil etiladi, tuzilish jihatidan ularning tarkibi bir xil: o'qituvchi tushuntiradi, o'quvchilar tinglaydilar.

Hikoya. Bayon shaklidagi hikoyada o'qituvchi o'quv materiali mazmunini turlicha aytadi, uning asosiy va ikkinchi darajali xususiyatlarini izohlaydi.

Ma'ruza. Ma'ruza o'rta umumta'lim maktablarining yuqori sinflarida, oliy o'quv yurtlarida foydalanadigan ta'lim usuli bo'lib, unda o'zaro ta'sir o'qituvchining bayoni va bolalarning tinglashi, ayrim omillar. asosiy g'oya va bog'lanishlarni yozib olish shaklida amal qiladi. Ma'ruza uchun vaqt o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, o'quv materiali hajmiga ko'ra belgilanadi.

Ma'ruza jarayonida o'quvchilarning faolligi, tashabbuskorligini oshirish maqsadida o'qituvchi o'z nutqini ko'rsatmali qurol, muammo va topshiriqlar bilan uyg'unlashtiradi. Ko'rinib turibdiki, boshqa matodlar, xususan ko'rsatmali va amaliy metodlar ham jalb etilmoqda. O'quv materialiga oid iboralarga izoh berish, ayrim o'rinlarda o'quvchilarning o'zlariga xulosa chiqarishni taklif etish o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatining samarasini oshiradi.

Suhbat. Suhbat o'qituvchi o'quvchining o'zaro ta'siri dialog shaklidagi ta'lim metodidir. Unda mavzu mazmuniga xos, atroflicha o'ylangan, bir-biriga bog'liq savollarni qo'yish va savollarga javob izlash hamda, javob qaytarish yo'llari bilan o'qituvchi va o'quvchi faoliyati o'zaro muvofiqlashadi. Suhbat evristik ham bo'ladi. Ya'ni, bunda o'quvchilarning tafakkuriga mo'ljallangan usul bo'lib, unda o'zaro ta'sir o'qituvchi savollari o'quvchilarning javoblari shaklida amalga oshiriladi. Evristik suhbat uzoq tarixga ega bo'lib, undan qadimgi Yunonistonda Suqrot mohirona foydalangan. U hozirgi ilmiy-didaktik tadqiqotlarda "izlanish suhbat" deb ham yuritiladi. Evristik suhbatning qator ijobiy tomonlari bo'lib, ijodiy yo'l bilan o'quv materialini o'rganish, o'zlashtirishning individual xarakter kasb etishi.

Ko'rsatmali metod. Xalqimizda "Ming marta eshitgandan ko'ra bir marta ko'rgan yaxshi", - degan naqlga amal qilgan holda faqat og'zaki bayon metodli darsda materiallarni o'zlashtirish ko'rsatkichi 10%, bo'lgan sharoitda dars o'tish samarasiz bo'ladi. Mashg'ulotlarda o'quv materialni ko'rgazmali shaklda taqdim etish lozim. Ayniqsa tarix fanida an'anaviy didaktik materiallardan tashqari zamon bilan hamnafas bo'lgan holda namoyishli (kompyuter va axborot kommunikatsiya texnologiyalari) ko'rsatmalilik bugungi kunning dolzarb vazifalaridandir.

Ko'rsatmalilik didaktikada eng asosiy qoida bo'lib, uning yordamida ko'ruv o'quvi va va tafakkur o'zaro uyg'unlashadi. Ko'rsatmali metodlar eshitish va ko'rishni o'zaro uyg'unlashtirish vositasi hisoblanadi. Shu tufayli undan bilimlarni og'zaki bayon qilish metodlari bilan yonma-yon foydalanish tarix ta'limining samaradorligini oshiradi.

Ko'rsatmali metodning – didaktik ahamiyati katta bo'lib, unda asosan ko'rish orqali yaxshiroq tasavvur hosil qilinishiga imkon yaratadi. Og'zaki bayon metodi orqali o'quvchiga tarixiy voqelik haqida bayon etsak, yaratilgan tasavvurlar mavhumroq bo'lishi mumkin. Haqiqiy manzarani esa ko'rsatmali metod orqali taqdim etilishi, o'quvchilarning tasavvur va tushunchalari boyishiga xizmat qiladi.

Ko'rsatmali metodning quyidagi turlari mavjud:

Illyustratsiya metodi – (matndan boshqa barcha komponentlar) xaritalar, rasmlar, chizmalar, jadvallar, sxemalar, diagrammalar, doskadagi yozuvlarga diqqatni tortish.

Namoyish (demonstratsiya) metodi – kinoapparat, AKT va boshqa videotasvirlardan foydalanib turli tasvirlarni namoyish qilish.

Tabiiy ko'rsatmali qurollar – narsalarning o'zi, predmetlar, mulyajlar, odamlar tomonidan tayyorlangan ish qurollari, maket, mulyaj va boshqalarni ko'rsatish.

Tasviriy san'at asarlaridan dars jarayonida o'qituvchi quyidagi ma'lumotlarni berishda qo'l keladi:

- Tarixiy voqelik va voqea bo'lib o'tgan joylarni tasvirlab yoritishda;
- Tarixiy shaxslar, davlat arboblari, ilm-fan, madaniyat va san'at sohasi vakillarining suratlari orqali tasavvur etishda;
- Xalqning ahvoli, turmush tarzini yoritishda;
- O'rta asr miniatyuralari xatto, qal'aning olinishi, jang jarayonlari, harbiy askarlarning kiyimi va qurollari, ovga chiqish manzaralari haqida boy ilmiy daliliy materiallarni beradi.

Tasviriy san'atga doir metodik qo'llanma "Rasmlarda Vatan tarixi" (Tuzuvchi X.Sodiqov, rassom A.Mahkamov) sinflarda hikoyalar qilib tarixni o'qitishga mo'ljallangan. Chunki yosh psixologik xususiyatlaridan kelib chiqadigan bo'lsak, yosh o'quvchilar kitobni tanishishdan avval uni varaqlab suratlarini kuzatishdan boshlaydilar.

Sharq qo'lyozmalariga ishlangan miniatyuralar o'sha davmi o'rganish bo'yicha asosiy manba vazifasini o'taydi. Masalan, Amir Temurning To'xtamishxonga qarshi yurishi tasvirlangan Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asariga ishlangan miniatyurada jang tasviri, jang bo'layotgan manzara, osmondagi quyuq bulutlar, askarlar kiyimi tasvirlangan. Bu haqida batafsil G.Pugachenkova ma'lumot bergan²⁶.

Ko'rsatmalilik deganda, avvalo o'qitish va tarixiy bilimlarni o'rganishning ko'rsatmali usuli, o'qituvchi bayonining manbayi va uni ko'rsatmali bo'lishi, uning

²⁶ Пугаченкова Г. Среднеазиатские миниатюры. – Toshkent: Главная редакция энциклопедии, 1954. – С. 17-18, 34-35.

o'quvchilardagi aniq, tayyor obrazlarga suyana bilishi. o'quv vositasi materialini bayon qilish vaqtida ko'rsatmali qurollardan foydalanish va ko'rsatmali qurollar vositasida o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish hamda ularning o'rganilayotgan tarixiy faktlarni, voqea va hodisalarni aynan o'zini yoki ularning tasvirlarini ko'rish yordamida o'rganishlari tushuniladi.

Tarixiy hujjatlar va badiiy adabiyotlardan foydalanish o'qituvchi bayonini obrazli qilib aniqlashtirsa, ko'rsatmali qurollar vositasida o'quvchilarda o'tmish to'g'risida yorqin va aniq tasavvur hosil bo'ladi, o'quvchilarning eshitish faoliyatiga ko'rish va sezish organlarining faoliyati ham qo'shiladi. Shu bilan ularning bilimi yanada chuqurlashadi, mustahkamlanadi.

Tarix o'qitishning ko'rsatmali bo'lishining ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati ham katta. Avvalo, ko'rsatmali qurol o'quvchilarning bilim olishida muhim manba bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchining bayoni har qancha to'liq bo'lganda ham o'quvchilarning voqealar to'g'risidagi tasavvurlari to'la bo'lmaydi. Shuningdek, bezaklardan foydalanmay turib, o'rganilayotgan davrning manzarasini ham to'la, aniq va chuqur tasavvur qilib bo'lmaydi.

Ko'rsatmali qurollar o'quvchilarning tarixiy tasavvurlariga aniqlik kiritish va bu tasavvurlarni aniqlashtirishga yordam beradi. Ko'rsatmali tasvirlar tarixiy fakt va hodisalarning tashqi ko'rinishinigina emas, balki ularning ichki mohiyatini ham ochib beradi. Ko'rsatmali qurollar o'quvchilarning murakkab tarixiy hodisalarni, tarixiy tushunchalarning ma'nosini osonroq tushunib olishlariga yordam beradi.

Ko'rsatmali qurollar o'quvchilarda tarixiy tushunchalarni shakllantirishga, ularning nazariy xulosalash va umumlashtirishga, yakunlarini, ijtimoiy rivojlanishning ob'ektiv qonuniyatlarini, o'zaro aloqalarni yaxshiroq tushunib olishlariga yordam beradi, shuningdek, o'quvchilarni estetik jihatdan tarbiyalashning muhim vositasi bo'lib ham xizmat qiladi.

Shu tariqa, ko'rsatmalilikning ahamiyati tarixiy faktlarni, hodisalarni ko'rish organlari ishtirokida mushohada etish va ular haqida aniq tasavvur hosil qilish bilan chegaralanmaydi, murakkab tarixiy hodisalarni, tushunchalarni tushunib olishni ham yengillashtiradi. tarixni haqqoniy tushunishga yordam beradi.

Shunday qilib, ko'rsatmali metodi:

1) tarixiy bilimlarning asosiy manbalaridan biri bo'lib xizmat qiladi;

2) o'quv materialining ta'lim-tarbiya vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi;

3) o'qituvchi bayonining aniq, obrazli va ta'sirchan bo'lishiga yordam beradi;

4) o'quvchilarning o'quv materialini o'rganishga qiziqishini oshiradi va ularning bilish faoliyatini faollashtiradi;

5) o'qituvchining bayonini va uning darsda qo'llangan boshqa o'quv usullarini o'quvchilarning tushunib olishini yengillashtiradi;

6) o'quvchilarning fikrlash faoliyatini va ijodiy qobiliyatini o'stiradi;

7) o'quvchilar bilimining aniq, chuqur va mustahkam bo'lishiga yordam beradi.

Xarita va ularning turlari. Tarixiy xarita bilan ishlash geografik muhitga xarakteristika berishning asosiy metodini tashkil etadi. Tarixiy xaritalarda mavzu va voqea-hodisalar, jarayonlarning mazmuni, davlatning chegaralari va boshqalar beriladi. Tarixiy kartalarning bir necha turlari bor: *tarixiy iqtisodiy, tarixiy etnografik, arxeologik, tarixiy-siyosiy, harbiy-tarixiy, tarixiy-madaniy.*

O'quv tarixiy kartalari esa ta'limda foydalaniladi. Xaritalar hech qachon eskirmaydi. Eskirganlari ham o'z qadrini yo'qotmaydi, aksincha dolzarbligi yanada oshadi. Ammo o'sha davr tarixiga arxeologik izlanishlar yoki boshqa yozma manbalarning topilishi bilan yangi o'zgarishlar kiritilishi mumkin bo'lsa-da, baribir o'tgan davr tarixshunosligi haqida ham ma'lumot berish vazifasini o'taydi. Ularga qarab tanqidiy fikrni rivojlantirish ham mumkin.

6 - sinfda o'quvchilarga geografik muhit bilan odamlarning mashg'uloti o'rtasidagi aloqani ochib berish, xalqlarning tarixiy rivojlanishiga geografik muhitning ta'sirini ko'rsatish uchun katta imkoniyat bor.

Xarita yordamida biror mamlakatning tarixiy taraqqiyotida bosib o'tgan turli bosqichlardagi ahvolini aniq tasvirlab berish, o'quvchilarda birinchidan, ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi haqida aniq tasavvur yaratishga, ikkinchidan, inson ajdodlari mehnatining bunyodkorlik kuchini puxta tushunib, anglab olishlariga yordam beradi. Binobarin, xarita bilan ishlash juda katta ma'rifiy va tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Darsda xaritadan foydalanib tarixiy voqea sodir bo'lgan joyni ko'rsatish, o'quvchilarda geografik muhitning roli haqida tasavvur yaratish uchungina emas, balki tarixiy voqealarning mohiyatini, ularning qonuniyatlarini, o'zaro aloqalari va sabab-

natijalarni ochib berishda ham muhim rol o'ynaydi. Xaritadan tarixiy voqeani tushuntirib berishdagina emas, balki uni tahlil qilishda va umumlashtirishda ham foydalaniladi.

Xarita yordamida tarixiy voqealarning sabab-aloqalari ochib beriladi. Masalan, Amir Temur saltanatining yuksalishi sabablari ochib beriladi. Xarita darsning boshida o'rganilgan materialni tahlil qilish, umumlashtirish, tarixiy taraqqiyot rivojlanishining qonuniyatlarini ochib berishga yordam ko'rsatadi.

Tarixiy xarita o'quv materialini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi voqea bo'lib o'tgan joyini devorga osilgan xaritadan ko'rsatgan vaqtda o'quvchilarning o'sha joyini o'z xaritasi yoki atlasidan izlab topishi, o'qituvchi rahbarligida xaritaning tahlil qilinishi, o'quvchilarning o'z daftarlaridagi eskizlar va darslikdagi xaritalar ustida uyda mustaqil ishlashi, navbatdagi darsda berilgan savollarga xaritadan foydalanib javob berishi o'quv materialining puxta o'zlashtirilishi va uzoq vaqt esda saqlanishiga yordam beradi.

Tarix o'qitish tajribasida tarixiy xaritalarning uch turidan foydalaniladi:

1. Umumiy xaritalar. Ular bir mamlakat yoki bir guruh mamlakatlardagi tarixiy voqealarni, ularning mavqeyini, tarixiy taraqqiyotning ma'lum bosqichidagi ahvolni aks ettiradi.

2. Obzor xaritalar. O'rganiladigan voqealar rivojlanishining izchilligini uzoq davr mobaynida hududning o'zgarganligini aks ettiradi.

3. Mavzuga doir xaritalar. Ma'lum tarixiy voqealarga yoki tarixiy jarayonning ayrim tomonlariga bag'ishlanadi. Masalan, "Muqanna qo'zg'oloni".

Mavzuga doir xaritalarda ijtimoiy hayotga doir masalalar, chunonchi iqtisodiy masalaga, harakatlarga, mustaqillik uchun milliy ozodlik kurashlari yoki harbiy o'tmishga doir masalalar to'laroq yoritiladi. Darslik va atlasdagi xaritalarning ko'pchiligi tematik xaritalardir. O'qituvchi bosma yoki qo'lda tayyorlangan osma tematik xaritalardan ham foydalanadi.

Sxematik xaritalar yoki xarita-sxemalar ham tematik xaritalarning bir turidir.

Tarix darslarida o'quvchilarni mamlakatimizning tabiiy sharoiti va iqtisodiyotining rivojlanish tarixi bilan chuqurroq tanishtirish maqsadida tabiiy va iqtisodiy geografik xaritalardan ham foydalaniladi.

Birorta ham darsni xaritasiz tasavvur etish qiyin. Xarita tarix darsining eng zaruriy qo'llanmasi bo'lib hisoblanadi. Xarita avvalo, o'rganiladigan mavzuga mos bo'lishi lozim. O'qituvchi voqealar rivoji davomini bayoni jarayonida xaritadan ko'rsatib borishi, ayni vaqtda o'quvchilar o'qituvchi ko'rsatadigan joyni qo'llaridagi xarita yoki atlasdagi xaritadan izlab topishlari lozim.

Har bir yangi xarita o'rgana boshlanganda unga qisqacha obzor berish, uni o'rganilgan eski xarita bilan solishtirib, o'quvchilarni yangi xaritadagi o'zgarishlar bilan tanishtirish, ularning tarixiy taraqqiyotning izchilligi va har bir bosqichning o'ziga xos muhim xususiyatlarini anglab olishlariga yordam beradi. O'quvchilar ikki xaritani solishtirib mamlakat hududi toraygan yoki kengayganini, shaharlarning o'sganligi va boshqa o'zgarishlar yuz berganligini aniq tushunib oladilar.

O'qituvchi xarita yuzasidan savollar va topshiriqlar berish yo'li bilan o'quvchilarni 5-6-sinfдан boshlab xarita ustida ishlashga o'rgatib boradi. O'quvchilarni xaritani o'qib tushunishga, ulardan tarixiy bilimlar manbai sifatida foydalana bilishga o'rgatish kerak.

Tarix darslarida ta'limning texnika vositalaridan foydalanish darsning samaradorligini oshiradi. Ta'limning texnika vositalari o'qitish va o'rganish sifatini ko'tarishga o'quvchilarning o'quv materialini qiziqib o'rganishiga va puxta o'zlashtirishiga xizmat qiladi.

Amaliy metod. Ta'limning amaliy metodida o'qituvchi va o'quvchining o'zaro ta'siri bolalar oldiga qo'yiladigan topshiriqlar hamda ularni qabul qilish shaklida amal qiladi. *Amaliy metod* – og'zaki va ko'rsatmali metodlarga tayangan holda amalga oshiriladi. U o'quvchining nazariy olgan bilimlari asosida amaliy faoliyat yo'lga qo'yiladi. Bunda o'quvchilarga berilayotgan ma'lumotlarni oson va mukammal o'zlashtirishga yordam beradi. Bu haqda A.Minavvarov "O'quvchiga berilayotgan bilimlar ko'rish va eshitish orqali yetkazib berilsa-da, ammo aynan amaliy metod orqali ma'lumotlarni to'liq egallash va mukammal eslab qolish imkonini beradi" – deb yozadi²⁷.

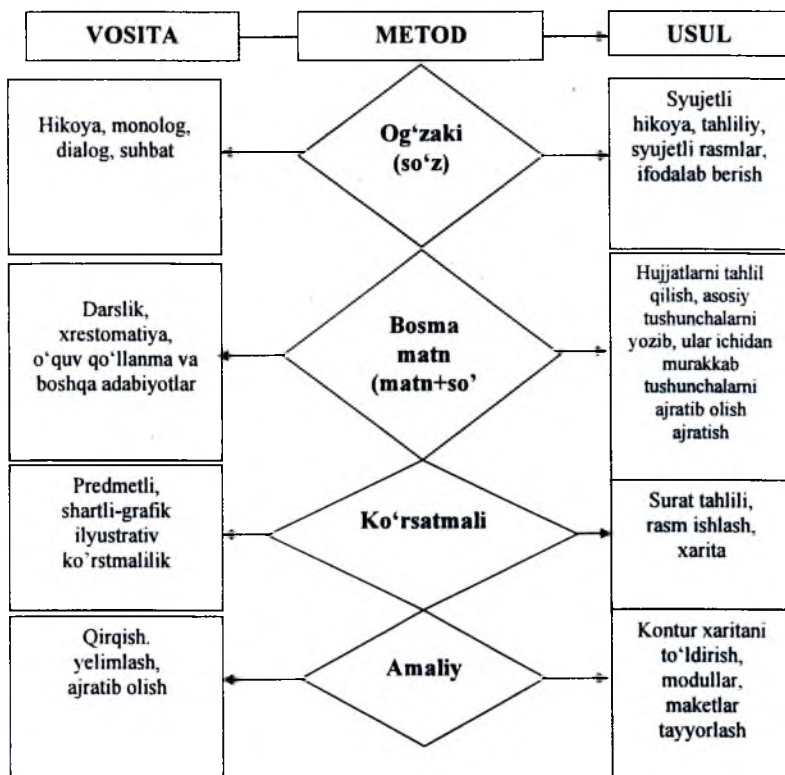
Amaliy metodning quyidagi turlari mavjud:

²⁷ Minavvarov A. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 1996. – B. 61.

1. *Laboratoriya* – tajribasida turli o'quv topshiriqlarni amalda bajarish. O'quvchilar turli mehnat qurollaridan qaychi, chizg'ich, sirkul va boshqalardan foydalanib, chizish, qirqish, yelimlash, o'lchash kabi ishlarni bajaradilar.

2. *Mashq* – o'rganilgan bilimlarni turli o'quv sharoitlariga tatbiq etish yo'lidir. Mashq vositasida turli malakalar – intellektual va aqliy malakalar tarkib toptiriladi.

Ta'lim metodlari va usullari:²⁸

Barcha ta'lim metodlari tizimi bir-biri bilan bog'liq holda foydalanilganda bilim, ko'nikmalar shakllantirishga keng imkoniyat yaratiladi. Demak, tarix darslarining samaradorligiga og'zaki bayon, o'qitishning ko'rsatmaliligi va amaliy metodlardan foydalanish imkoniyatiga tayanilgandagina erishildi.

²⁸ Sagdiev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o'qitish metodikasi ... – B. 52.

Keyingi yillarda, ta'lim tizimi amaliyotida o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirish, tarixiy tushunchalarni, jumladan ijtimoiy rivojlanish qonuniyatlari haqidagi tushunchalarni chuqur o'zlashtirishni ta'minlaydigan o'qitish va o'rganishning samarali usullari ishlab chiqildi.

Nazorat savollari:

1. Ta'lim metodlari va usullarini ayting. Ularning bir-biridan farqi qanday ?
2. Ta'lim metodlarini tanlash nimalarga bog'liq ?
3. Tarix o'qitish metodlar klassifikatsiyasini ayting?
4. Ta'lim metodlarining bir-biriga bog'liqligini izohlang?

2-§. Tarix darslarida ta'lim vositalaridan foydalanish

Tayanch tushunchalar: o'qitish metodlari, usul, og'zaki bayon metodi, ko'rsatmali metod, amaliy metod, ma'ruza, suhbat, hikoya, zamonaviy ta'lim vositalari. Chizmaali organayzerlar, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron darslik

Tarix ta'limi vositalari klassifikatsiyasi. Darsda samaradorlikni oshirish uchun avvalambor, o'qituvchining mahorati va ijodkorligi bo'lib, bunda o'qituvchi tomonidan darsning maqsadiga qarab turli vositalardan foydalanishi maqsadga muvofiq.

Ta'lim vositalari - o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallar hisoblanadi.

Ma'ruzani faollashtirish, qiziqarli va samarali o'tkazish uchun tarix ta'lim berish vositalaridan keng foydalanish o'zlashtirishning muhim sharti hisoblanadi. Chunki ta'lim vositalari - o'quv materialini ko'rgazmali taqdim etish va shu bilan birga o'qitish samaradorligini oshiruvchi yordamchi materiallardir.

Ta'lim vositalarining quyidagi turlari mavjud:

1. **Ta'limning texnik vositalari** - o'quv materialini ko'rgazmali namoyish etishga, uni tizimli yetkazib berishga yordam beradi; o'quvchilarga o'quv materialini tushunishlariga va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi. o'quv materialini ko'rgazmali namoyish etishga, uni tizimli yetkazib berishga yordam beradi. talabalarga

o'quv materialini tushunishlariga va yaxshi eslab qolishlariga imkon beradi. Bularga misol qilib, diaproeotr. grafoproeotr. doska bloknot. doska stend. flipchart. videofilmlar, yozuv taxtasi va hokazolarni olishimiz mumkin.

2. Yordamchi ta'lim vositalari– grafiklar, chizmalar, namunalar bo'lib, bularga quyidagilarni misol qilib olishimiz mumkin: model, mulyajlar, grafik, jadval, diagrammalar, namunalar, chizmalar, sxema va boshqalar.

3. O'quv - uslubiy materiallar - o'quv materiallari, ya'ni darslik, xrestomatiya va boshqa o'quv qo'llanmalar yordamida o'zlashtirilgan o'quv materiallarini mustahkamlash uchun mashqlar, yo'riqnoma, o'quv topshiriqlari yozilgan tarqatmalar. Bular talabalarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradilar. Misol uchun ish varaqasi, eslatma, nazorat varag'i va matnlar. Bular o'quvchilarning mustaqil ishlarini faollashtirishga yordam beradi. Dono xalqimizda "Ming marta eshitgandan ko'ra bir marta ko'rgan yaxshi"- degan naql bor. O'qituvchining faqatgina og'zaki bayon metodi yordamida dars tashkil etilsa o'quv materialini o'zlashtirish ko'rsatkichi 10% bo'lishi ehtimoldan yiroq emas. Bunday sharoitda dars o'tish samarasi past bo'ladi. Mashg'ulotlarda o'quv materialini ham ko'rgazmali shaklda taqdim etish, shu bilan birga o'quvchilarni amaliy ish jarayonini ham tashkil etilishi maqsadga muvofiqdir.

4. Zamonaviy ta'lim vositalari. Chizmalı organayzerlar. Chizmalı (grafik) organayzerlar texnikasi yordamida o'quvchilarning amaliy faoliyatini tashkil etish – darsning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Grafik organayzerlarga: toifalash jadvali, BBB. konseptual jadval. venn diagrammasi, insert, klaster, nima uchun?, qanday? va boshqa chizmalı topshiriqlarni mashg'ulotlarda bajarish kabilar kiradi. Bunda o'quvchilar turli jadval yoki chizma ko'rinishida bo'lgan o'quv topshiriqlarni bajaradilar.

Quyida keltirilgan o'zlashtirish foizlariga e'tibor qaratilsa, o'quv topshiriqlarining naqadar bilimni o'zlashtirish jarayonida ahamiyati katta ekanligini bilamiz:

• 5%, - og'zaki ravishda materiallarni o'zlashtirish ko'rsatkichi bo'lgan sharoitda dars o'tish samarasiz bo'ladi;

• 10 % - mashg'ulotlarda o'quv materialni ko'rgazmali shaklda taqdim etish lozim. Agar ko'rsatmali materiallardan foydalanilsa va qo'shimcha material o'qituvchi tomonidan o'qib berilsa;

• 20 % - ham ko'rib, ham eshitsak, ya'ni texnik vositalardan foydalanilsa;

• 50 % - bahs munozaraga kirishilsa;

• 75 % - mavzu bo'yicha amaliy topshiriqlar bajarilsa;

• 90 % - muhokama qilib bir-biriga o'rgatishsa.

O'quv mashg'ulotlarida pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar, chizmati organayzerlar yordamida ishlab chiqilgan o'quv topshiriqlarni o'zida mujassam etgan holda, ishlab chiqilgan **"ISH DAFTARI"**ni tayyorlash va ulardan mashg'ulotlarida keng foydalanish dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xususan, tarix fanidan ish daftarlarini ishlab chiqish va dars jarayoniga tatbiq etish darsni natijaviyligini, effektini sezilarli darajada yuqoriga ko'taradi. Bu ish daftarlaridan o'qituvchi bilan hamkorlikda o'quvchi darsning har bir bosqichida unumli foydalanadi. Masalan:

- **darsning tashkiliy qismi, ya'ni refleksiya bosqichida** - avval o'tilgan mavzuni qisqa takrorlab bugungi mavzu bilan bog'laydi. Yangi mavzu bilan bog'liq jihatlar, terminlar, tayanch atama va tushunchalar, voqea va jarayonlarning o'xshashligini qiyoslaydi, esga solishga yordam beradi;

- **seminar mashg'ulotlarida bilimlarning nazoratini amalga oshirishida** - yozma ravishda tayyorlagan topshirig'i bilan darsda kichik guruhlarda o'rtoqlashadilar, bunda ular individual hamda guruhlarda ham baholanadilar;

- **darsning mustahkamlash bosqichida** - bu ish daftariga talaba (o'quvchi) ko'proq murojaat qiladi. Bunda turli chizmati organayzerlar, intrefaol usul va pedagogik texnologiyalar yordamida o'tilgan mavzu bo'yicha o'quvchilarning egallagan yangi bilimlarini mustahkamalashga qaratilgan o'quv topshiriqlari, yo'riqnomalarni beradi.

- **nyga vazifa bosqichida** - o'quvchi uy vazifasini bajaradi. Aniq o'quv topshiriqlari yordamida turli vazifalarni bajaradi. Shunday topshiriqlarni berish kerakki, o'quvchining bu vazifalarni bajarishi davomida ko'p marta darslikka

murojaat etishi va nihoyat mavzuning mohiyatini tushunib, anglab olish bosqichiga erishi kerak.

Ish daftarida metodik qismi, ya'ni o'quv topshiriqlarini tayyorlashda didaktik talablarga amal qilinadi. Ish daftarida fan bo'yicha ta'lim resurslarini yaratish va ulardan bilim berishda keng foydalanishni yo'lga qo'yish muhimdir. "Resurs" iborasi hozirgi vaqtda juda keng ma'noda ishlatiladi.

"Ta'lim resursi" deganda esa o'quv jarayoni davomida bilim olishda foydalaniladigan turli ko'rinish va shakllardagi o'quv materiallari manbasi tushuniladi. Boshqacha aytganda ta'lim resursi – o'quv jarayonida foydalaniladigan axborotlar manbasidir. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda ta'lim resurslarini quyidagi guruhlarga ajratishimiz mumkin:

1. Matn, rasm, sxema va jadvallarni o'z ichiga olgan an'anaviy nashr materiallari (darslik, o'quv qo'llanma, ma'ruzalar matni, amaliy mashg'ulotlar bo'yicha qo'llanmalar, masalalar to'plami, lug'atlar, katologlar, ma'lumotnomalar, tarqatma materiallar, turli xil uslubiy qo'llanma va ko'rsatmalar, savol va topshiriqlar va b.).

2. O'qish, mustaqil ta'lim olish va olingan bilimlarni tekshirish uchun topshiriqlar: o'quv mazmuni yoritilgan va o'quvchi bilan o'zaro muloqotga yo'naltirilgan hamda ma'lum pedagogik vazifalarni yechish uchun mo'ljallangan topshiriqlar majmui yoki tizimlari.

3-§. Tarix darslarida mustaqil ishlarni tashkil etish

Tayanch tushunchalar: mustaqil ta'lim, mustaqil ishlarning turlari, shakllari, namunalar bo'yicha mustaqil ishlar, rekonstruktiv-variativ, evristik (qisman, ijodiy), ijodiy tadqiqot.

Mustaqil ta'lim, uning didaktik maqsadi va turlari. *Mustaqil ta'lim* - belgilangan o'quv topshiriqlarini talabalar tomonidan mustaqil va ijodiy (yoki professor-o'qituvchining ko'rsatmasiga muvofiq) bajarish mavsadiga yo'naltirilgan o'quv faoliyati bo'lib, uning negizini ta'lim oluvchining mustaqil ishlari tashkil etadi. Mustaqil ishlar o'quv – biluv faoliyatining bir turi, o'quv faoliyatining tashkiliy shakli – usuli, bilim o'zlashtirish yo'li, vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek,

talabalarning mustaqil ishlari didaktik maqsadi. mustaqil o'quv faoliyatining darajasi. yakka kishiga yoki guruhga mo'ljallanganligi. axborot manbayi, bilim olish metodlari. shakl va bajarish o'rniga ko'ra ham tasniflanadi, farqlanadi.

Mustaqil ish – muayyan mavzuni va fanni butunlay o'rganish jarayoni vaqtida amalga oshiriladi. talabalar muammoli savollarni hal etishlari, ma'ruza va seminar mashg'ulotlarida olingan bilimlarini mustahkamlashlari talab qilinadi. Mustaqil ish davomida metodik materiallarda belgilangan muammoli savollarni talabalar mustaqil ravishda hal etadilar. Mavzu bo'yicha tavsiya etilgan adabiyotlarni o'rganib chiqish orqali ishni ma'ruza mashg'ulotiga tayyorgarlik ko'rish bilan boshlash zarur, chunki mavzuning mazmunini tashkil etuvchi savollar to'g'risida umumiy tasavvurlarga ega bo'ladilar, so'ng esa mustaqil ish paytida mazkur metodik materiallarda ko'rsatilgan ma'ruza savollarini o'rganib, ularning mazmunini chuqurroq tushunib oladilar.

Mustaqil ish barcha o'quv ishlarining yakunlovchi shaklidir. Mustaqil ta'lim jarayonida u yoki bu fan sohasiga doir axborotlarni to'plash, o'zlashtirish, tahlil qilish, umumlashtirish, ularni mustahkam bilimga, barqaror malaka va ko'nikmalarga aylantirish kabi vazifalar amalga oshiriladi.

Mustaqil ta'lim olish malakalari zarurligi

1. O'zbekiston Respublikasining oliy ta'limga doir me'yoriy hujjatlarida mustaqil ta'lim, talabalarning mustaqil ishlari o'quv mashg'ulotlarining turlaridan biri. ta'limi olishning muhim shakli, usuli sifatida ko'rsatilgan.

2. Vazirlar Mahkamasi 2001-yil 16-avgustda tasdiqlangan dasturlari mazmuniga qo'yiladigan umumiy talablar bakalavriat ta'lim dasturini o'zlashtirishda talabalarning o'quv fanlariga oid bir qancha masalalar va muammolar bo'yicha mustaqil bilim olishi nazarda tutilgan.

Magistratura ta'lim dasturi mazmuniga qo'yiladigan umumiy talablar qatorida: "magistratura mutaxassisligi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarini bajarish, kasb faoliyatining ko'zlangan natijalarga erishishda jarayonlarni modellashtirish va tizimli yondashish borasidagi ilmiy bilimlar, amaliy mahorat va ko'nikmalarni ta'minlashi kerak... Mustaqil tadqiqotchilik faoliyatning amaliy ko'nikmalarini hosil qilish" zarurligi ta'kidlangan. Oliy ta'lim muassasasini bitiruvchilarning tayyorgarligiga

nisbatan qo'yiladigan davlat standarti umumiy malaka talablaridan biri "yangi bilimlarni mustaqil egallay bilishi, o'z ustida ishlashi va mehnat faoliyatini ilmiy asosda tashkil qila olishi hisoblanadi".

3. Davlat ta'lim standarti talablariga muvofiq bakalavriat va magistratura ta'limi o'quv rejalarida mustaqil ta'lim, mustaqil ishlarga nisbatan ko'proq vaqt (soat) ajratilgan.

4. Oliy ta'limning kasbiy ta'lim dasturlari: kunduzgi, sirtqi, eksternat va masofaviy ta'lim shakllarida o'zlashtirishni mumkinligi nazarda tutilgan (Me'yoriy hujjatlar, 1-qism, Toshkent, 1988. 88-bet). Shuningdek, oliy ta'lim haqidagi nizomda: "Talabalar bilim egallashi, belgilangan muddatlarda o'quv rejaları va ta'lim standartlarida ko'rsatilgan topshiriqlarning hamma turlarini bajarishi shart" (Me'yoriy hujjatlar, 1-qism, Toshkent, 1988. 90-bet) deyilgan.

5. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'limni isloh qilishga doir me'yoriy davlat hujjatlaridan keltirilgan ushbu talablar, fikrlar oliy o'quv yurtida mustaqil ta'lim olishga katta e'tibor berish, talabalarni mustaqil ishlash metodikasi bilan qurollantirish zarurligidan dalolat beradi.

Mustaqil ta'limning turlari:

1. Ma'ruza mavzusi va materiali bo'yicha mustaqil ishlar.

2. Amaliy mashg'ulotlarga, seminar va laboratoriya ishlariga tayyorgarlik sohasida mustaqil ishlar.

Referatlar, kurs ishlarini yozish bo'yicha o'quv topshiriqlarni bajarish.

3. Nazorat ishlari (joriy, oraliq, yakuniy nazorat ishlar) sohasida o'quv topshiriqlarni bajarish.

4. Malakaviy amaliyotlar bilan bog'liq o'quv topshiriqlarini bajarish.

5. Maxsus kursni o'rganish bilan bog'liq mustaqil ishlar: ma'ruza mavzusiga doir adabiyotlarni o'qib, o'rganib, biror masala bo'yicha matn tayyorlash, ma'ruza o'qishga hozirlanish kabilar.

6. Malakaviy ishlari, magistrlik dissertatsiyasini tayyorlash sohasida mustaqil ishlar.

Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining birinchi turi – bu sirdan qaraganda faoliyatning algoritmi ma’lumotlari va vazifalar sharoitidan iborat, ya’ni dastlabki bilimlarning (bilimlarning birinchi bosqichi) shakllanishi omillari asosida talabalarda shakllanadigan va ulardan talab qilinadigan malakalarni aniqlashdir. Bu maqsadga yetish uchun talabalar tomonidan idrok qilinadigan vazifalarni yechish zarurligi ko’zda tutiladi.

Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining ikkinchi turi. Bunda o’zlashtirilgan axborotlar xotirada qayta ishlashga va tipik vazifalarni, ya’ni bilimlarning ikkinchi bosqichini bajarishga qaratilgan bilimlar shakllanadi.

Mustaqil ishlarning ikkinchi tipi barcha turlarining umumiy tavsifnomasi shundaki, bunday ishlarda vazifalarning hal qilinish g’oyasi (tamoyili) e’lon qilinadi, talabalardan ushbu g’oyani (tamoyilni) rivojlantirib, konkret sharoitga tatbiq etish usul va usullari talab qilinadi.

Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining uchinchi turi talabalarda uchinchi bosqich – tipik bo’lmagan vazifalarni bajarish chog’ida shakllanadigan bilimlardan iboratdir. Bu maqsadga talabalardan o’rganilayotgan ob’ektdagi o’zgarishlar sabablarining algoritm asoslarini tuzishni talab qiladigan bilish (idrok qilish) masalalarini yechish jarayonida erishish mumkin.

Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining to’rtinchi tipi ijodiy faoliyatga omillar yaratishdir.

Bunday ishlarni bajarishdagi talabalarning bilish faolligi shundan iboratki, bunda talabalar muhokama qilinayotgan ob’ekt mohiyatiga tobora chuqur kirib boradi, zarur bo’lgan yangi, oldindan noma’lum bo’lgan g’oyalarni topish va yangi axborotlarni yuzaga keltirish tamoyillarini hal qilish uchun zarur bo’lgan yangi aloqalar munosabatlarni o’rnatadi. Bunda talaba vazifalarni bajarishning har bir bosqichida o’zi yaratishi lozim bo’lgan, uning uchun yangi bo’lgan harakatlar mohiyati, u yoki bu axborot xarakteri ustida bosh qotirishga majbur bo’ladi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda mustaqil ishlarning quyidagi turlari qayd qilinadi:

- *namunalar bo’yicha mustaqil ishlar;*

- *rekonstruktiv-variantiv*;
- *evristik (qisman, ijodiy)*;
- *ijodiy tadqiqot*.

Namunalar bo'yicha mustaqil ishlar tipik vazifalarni, turli mashqlarni namuna asosida yechishdir. Ular materialni o'zlashtirishga omil bo'ladi. lekin talabalarning ijodiy faolligini o'stirmaydi.

Rekonstruktiv-variantiv mustaqil ishlar. Nafaqat bilimlarning amaliy tavsifnomasini, balki bilimlar tuzilmasini qayta ishlab chiqishni, masala, muammoni yechishda mavjud bilimlarni jalb qilishni ko'zda tutadi.

Evristik mustaqil ishlar. Ma'ruza, laboratoriya, amaliy mashg'ulotlar, seminarlarda qo'yilgan ayrim masala, muammolarni hal qilish bilan bog'liqdir.

Tadqiqiy mustaqil ishlar. Tadqiqot muammosini ko'ra olish malakasini, uni mustaqil ifodalay olish, farazni belgilab olish. muammoning hal qilinish rejasini ishlab chiqish, uni hal qilishni mo'ljallaydi.

Ijodiy tadqiqot ishlari. Bunday ishlarda vazifa muammoli vaziyatning yuzaga kelishini taqozo qiladigan sharoit yaratishdan iborat bo'ladi. Talaba o'z faoliyatida tayyor namunalardan ozod bo'lgan holda masalaning hal qilinish yo'llarini qidiradi, tadqiq qiladi. Bunday ishlar sirasiga eksperiment qo'yish, jihozlar, maketlar va dastgohlarni loyihalash bilan bog'liq bo'lgan vazifalar kiradi.

Mustaqil ishi bo'yicha maslahatlarni tashkil etish tartibi. Mutaxassislar tayyorlash tizimini tubdan qayta qurishda, o'quv-tarbiya jarayonining ahamiyatini oshirishda talabalarning mustaqil ishlari muhim o'rin egallaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mustaqil ishlar deganda shunday o'quv faoliyati tushuniladiki, unda bilimlar egallanishi bilan birga, ko'nikmalar shakllantirish ham mustaqil tashkil etilishi ta'minlanadi. Bu esa amaliyotda xususiy-didaktik maqsadlarga bog'liq ravishda 4 ta mustaqil ish tipida amalga oshadi.

Maktab talabasida mustaqil ta'lim olish malaka ko'nikmalarini shakllantirish ishlarini rejali va asta-sekin murakkablashtirish. yuqorilab boradigan bosqichlar (darajalar) shaklida tashkil etish maqsadga muvofiq. Bu jarayon ko'p qavatli binoning yuqori qavatlariga zinapoyalar orqali ketma-ket, izchil chiqib borilgani singari sodir

bo'ladi. Talabanning mustaqil ta'lim olishi bosqichli (darajali) tashkil etilganda. masalan. quyi kurslarda – *birinchi bosqichida* mustaqil ishlar reproduktiv darajada. ya'ni professor-o'qituvchining topshirig'i va ko'rsatmasiga binoan bajariladi; *ikkinchi bosqichda* - yuqoriroq - mahsuldor darajada masalan, tanlangan mavzu bo'yicha dars ishlanmasi loyihasini tayyorlash kabi mustaqil ishlar shaklida; *uchinchi bosqichda* – yana yuqoriroq mahsuldor, evristik darajada, qisman ijodiy izlanishni talab etadigan mustaqil ishlar doirasida va nihoyat *to'rtinchi* – eng yuqori ijodiy xarakterdagi mustaqil ishlar darajasida tashkil etilishi mumkin.

O'quvchilarning mustaqil ta'limni rejali va bosqichli tashkil etilishi undan ko'zda tutilgan ta'lim maqsadlarini ro'yobga chiqarishga, bo'lajak mutaxassislarning ijtimoiy-gumanitar va kasbiy tayyorgarligi darajasini yuqori ko'tarishga, ta'lim-tarbiyaning sammaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ma'ruza tinglanishi vaqtida undagi ayrim nazariy masalalarni tushunib olish qiyin bo'lishi mumkin. Ma'ruza jarayonida tushunish qiyin bo'lgan, noaniq joylarni belgilab qo'yish, ma'ruzadan keyin mustaqil ishlash, kitob o'qish, alohida suhbatlar, maslahat (konsultatsiya)lar yordamida o'zlashtirishning yuqoriroq doirasida egallash lozim.

Mustaqil ishlarni samarali tashkil etishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

- mustaqil ishlarning ilmiyligi, uning tadqiqiy xarakteri;
- mustaqil ravishda o'z bilimlarini yanada oshirib borishga bo'lgan ehtiyojning shakllanishi;
- mustaqil ishlar vazifalarini individuallashtirish;
- mustaqil ishlarni tashkil etishga metodik rahbarlik qilish.

Oliy maktabdagi o'quv jarayoni **mustaqil tahsilni** tashkil etilishini ham ko'zda tutadi. Talabalarning mustaqil tahsili ularning o'z bilimlarini kengaytirish va chuqurlashtirish. mavjud malaka va ko'nikmalarni takomillashtirish hamda ularning yangilarini o'zlashtirishga bo'lgan intilishi sifatida qaraladi.

Mustaqil tahsilning asosiy maqsadi talabalarning shaxsiy va kasbiy sifatlarini o'stirishdir. Mustaqil tahsilning vazifalari: *shaxsning intellektual imkoniyatlarini*

yangilash. ularning g'oyaviy-nazariy savijusini oshirish, kasbiy mahorati va madaniyatini takomillashtirish.

Mustaqil tahsil bo'yicha mashg'ulotlarning izchilligini va maqsadga muvofiqligini ta'minlash maqsadida uning rejasi tuziladi.

Rejaga quyidagi talablar qo'yiladi:

- rejalashtirilayotgan ishlarning hajmi va oldinma-ketinligi;
- ularning bajarilish muddatlari;
- mustaqil faoliyatning har bir turiga maqsadli ko'rsatmalar berish.

Mustaqil tahsil jarayoni uning aniq shakli, metodlari va usullarini qamrab olishi shart.

Mustaqil tahsilning asosiy metodi **adabiyotlar ustida individual ishlashdir**. Bu metod axborotlar oqimida eng muhim axborotni topish, unga to'g'ri baho berish, ushbu axborotdan o'zining kasbiy faoliyatida foydalanish malakasini shakllantiradi. Qo'lga kiritilgan axborotlar asosida mustaqil mashq qilish metodlaridan foydalanish imkonini beradi. Bu metoddan foydalanish amaliy faoliyatida zarur bo'ladigan sifat ko'rsatkichlarini ta'minlaydi. Shuningdek, mustaqil tahsilga amaliy ahamiyatga molik bo'lgan vazifalarni bajarish va audiovizual uskunalar bilan ishlash ham kiradi.

Mustaqil tahsilning muhim metodlaridan biri ularning **muloqotidir**. Mustaqil tahsilning pirovard maqsadi talabalarni ijodiy izlanishga, o'zi ustida ishlash, har tomonlama tadqiqot yuritishning mohiyatini anglashga tortishdir.

Shunday qilib, mustaqil ishlar o'qitishning eng muhim metodi bo'lib, unda talabalar mashg'ulotlarga tayyorlanish, olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkamlash jarayonida ularning individual faolligi oshadi.

Nazorat savollari:

1. DTSda talabalar mustaqil ta'lim olishlariga doir talablarni ayting.
2. Mustaqil ta'lim tushunchasini izohlang.
3. Mustaqil ta'lim, uning didaktik maqsadini izohlang.
4. Mustaqil ta'lim, uning turlarini ayting.
5. Mustaqil ishi bo'yicha maslahatlarni tashkil etish tartibini tushuntiring.

4-§. Umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limida tarix fanidan o'quv metodik majmualar

Tayanch tushunchalar: o'quv-metodik majmua, majmuaning komponentlari

O'quv-metodik majmua. Ta'lim resursining asosiy tarkibiy qismi - fan bo'yicha o'quv uslubiy majmua hisoblanadi. Hozirgi kunda o'quv-uslubiy majmua tarkibi bo'yicha turli xil tavsiyalar mavjud bo'lib, ularda majmuaning turli komponentlari yoritilgan.

O'quv-metodik majmua (O'MM) – davlat ta'lim standarti va fan dasturida belgilangan, bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishni, o'quv jarayonini kompleks loyihalash asosida kafolatlangan natijalarni olishni, mustaqil bilim olish va o'rganishni hamda nazoratni amalga oshirishni ta'minlaydigan. talabanning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv-uslubiy manbalar, didaktik vositalar va materiallar. elektron ta'lim resurslari. baholash metodlari va mezonlarini o'z ichiga oladi.

Fanning o'quv-metodik majmuasi tarkibining mazmuni Davlat ta'lim standarti asosida tuzilgan fan dasturiga muvofiq, ilm orqali bilim olish, to'liq o'zlashtirish hamda shaxsga yo'naltirilgan, rivojlantiruvchi va mustaqil ta'lim olish texnologiyalari, tamoyillari va talablari asosidai shlab chiqiladi.

Fan bo'yicha o'quv-uslubiy majmuaning soddaroq varianti tariqasida quyidagi namunaviy tarkibni tavsiya etish mumkin:

Fan bo'yicha o'quv-uslubiy majmuaning namunaviy tarkibi. Fan bo'yicha o'quv-uslubiy majmuaning namunaviy tarkibi quyidagicha:

Muqaddima

1. Fanning me'yoriy- dasturiy ta'minoti

2. Fan bo'yicha namunaviy o'quv dastur

3. Fan bo'yicha ishchi o'quv dastur

4. Fan bo'yicha modulli taqvimiy reja

5. Fanning axborot-uslubiy ta'minoti (fan mavzulariga oid O'ZR. Qonunlari. O'ZR Prezidenti asarlari. O'ZR VM qarorlari, asosiy adabiyotlar, qo'shimcha adabiyotlar. ma'ruza matnlari. internet manbalari)

6.O'quv-vizual materiallar ro'yxati

7.Fan bo'yicha amaliy ko'nikmalar hosil qilishning texnik vositalar ta'minoti
(laboratoriya ishlari uchun talab etiladigan texnik jihozlar ro'yxati)

8.Fanni o'qitishning innovatsion texnologiyalari. Fanni o'qitish jarayonini loyihalash algoritmi va modullar tizimi.

Fanni o'qitishning katta modullari va ular tarkibidagi o'rta modullar soni

Fanning tuzilmaviy-mantiqiy chizmasi (o'rta modullar mavzulari).

Fanni o'qitishdagi innovatsion pedagogik texnologiyalar(interaktiv usullar va b.).

Ma'ruzalarda ta'lim texnologiyalari.

Amaliy mashg'ulotlarda ta'lim texnologiyalari.

Fan bo'yicha mustaqil ta'limni tashkil etish texnologiyasi.

Fanning o'quv-uslubiy ta'minoti.

Fan bo'yicha darslik.

Fan bo'yicha o'quv qo'llanma.

Fan bo'yicha ma'ruza matnlar to'plami (yoki ma'ruzalar kursi, tayanch ma'ruzalar to'plami).

Fan bo'yicha muammoli ma'ruza matni.

Fan bo'yicha laboratoriya ishlari to'plami.

Fan bo'yicha amaliy mashg'ulotlar to'plami.

Mustaqil ta'lim mavzularini o'zlashtirish bo'yicha qo'llanma.

Glossariy.Tayanch so'zlarning izohli lug'ati.

Fan bo'yicha tayanch so'zlarning inglizcha, ruscha-o'zbekcha lug'ati (glossariy).

O'quv-vizual materiallar (slaydlar to'plami).

Fan bo'yicha elektron o'quv qo'llanma (disket variantda).

Fan bo'yicha virtual laboratoriya ishlari (disket variantda).

Fanni o'zlashtirishning reyting nazorati

Talabalar bilimini aniqlashning reyting tizimi.

Talabalar bilimini baholash mezonlari.

Fan bo'yicha nazorat savollari to'plami.

Joriy baholash bo'yicha test savollari.

Oraliq baholash bo'yicha test savollari to'plami.

Oraliq baholash yozma ish savollari.

Yakuniy baholash yozma ish savollari.

Fan bo'yicha o'z-o'zini baholash uchun variantlar to'plami.

O'rta maxsus, kasb-hunar tizimida tarix fanidan elektron o'quv metodik majmualar

Tayanch tushunchalar: elektron o'quv-metodik majmua, elektron majmuaning komponentlari, ta'lim resursi, elektron darslik, multimediyaviy axborotlar

Tarix fani bo'yicha elektron ta'lim resurslari va elektron o'quv-uslubiy majmualarni yaratish uslubiyoti. "Resurs" - iborasi hozirgi vaqtda juda keng ma'noda ishlatiladi. "Ta'lim resursi" deganda esa o'quv jarayoni davomida bilim olishda foydalaniladigan turli xil ko'rinish va shakllardagi o'quv materiallari manbasi tushuniladi. Boshqacha aytganda, ta'lim resursi - o'quv jarayonida foydalaniladigan axborotlar manbasidir. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda ta'lim resurslarini quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

Matn, rasm, sxema va jadvallarni o'z ichiga olgan an'anaviy nashr materiallari (darslik, o'quv qo'llanma, ma'ruzalar matni va kursi, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar bo'yicha qo'llanmalar, masalalar to'plami, lug'atlar, kataloglar, ma'lumotnomalar, tarqatma materiallar, o'quv-vizual materiallar, turli xil uslubiy qo'llanma va ko'rsatmalar, savol va topshiriqlar va b.).

An'anaviy audio va video materiallar: musiqiy va nutq materiallari (ma'ruzalar yozilgan disklar, audiokitoblar, o'quv videofilmlari va b), namoyish roliklari, prezentatsiya lavhalari, kinomatografik mahsulotlar.

Zamonaviy (raqamli) elektron resurslar: turli xil axborot tashuvchi vositalar (disk, fleshka va b.)ga yozilgan fayllar, birinchi va ikkinchi guruhdagi axborotlarning zamonaviy maishiy elektron vositalari yoki kompyuterlar yordamida eshitish va ko'rish imkoniyati yaratilgan raqamli elektron materiallar.

O'qish, mustaqil ta'lim olish va olingan bilimlarni tekshirish uchun maxsus dasturlar: o'quv mazmuni yoritilgan va o'quvchi bilan o'zaro muloqotga yo'naltirilgan

hamda ma'lum pedagogik vazifalarni yechish uchun mo'ljallangan dasturlar, dasturlar majmui yoki tizimlari.

Saqlash va tarqatishga mo'ljallangan uchinchi guruh resurslari asosan an'anaviy nashr va audio-video materiallarni zamonaviy kompyuter texnikalari yordamida eshitish va ko'rishga mo'ljallangan elektron shakllarga aylantirilgan ko'rinishi hisoblanadi.

Elektron resurslarni saqlash va ma'lumotlarni taqdim etish formatiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

Alohida fayllar - 1-guruhdagi an'anaviy resurslarning faylli ekvivalentlari (jadvallar va grafik illyustratsiyalardan iborat matnli hujjatlar, illyustratsiyalarning grafik fayllari, audio-video formatli fayllar va b.).

Gipertekst materallar - o'z ichiga matn, grafiklar, multimedia elementlari kabi elektron o'quv adabiyotlarining elementlaridan tashkil topgan elektron o'quv adabiyotlari va 1-2-guruhdagi an'anaviy resurslarning elektron ekvivalenti.

Elektron resurslar ichida "an'anaviy ta'lim resursi", ya'ni maxsus o'qituvchi dasturlash vositasi muhim rol o'ynaydi. Eng keng tarqalgan bunday resurslarga elektron testlash dasturini misol qilish mumkin.

3 va 4-guruhdagi resurslar birgalikda "Elektron ta'lim resurslari" deb ataladi. Masofaviy ta'lim tizimida o'quv jarayonini avtomatlashtirishda 1-2-guruh resurslarning quyidagi dasturiy elektron ekvivalentini yaratish muhim rol o'ynaydi:

Kompyuterda o'qitish dasturlari;

Kompyuter darslik va o'quv qo'llanmalar;

O'rganiladigan fan bo'yicha avtomatlashgan o'qitish tizimi;

U bilimni test nazoratidan o'tkazishning avtomatik tizimi;

Kompyuter trenajyorlar;

Yordamchi vositalar (laboratoriya ishlarini bajarishda, kompyuter ensiklopediya va lug'atlardan foydalanishda vizual muhitni ta'minlovchi dasturlar;

Avtomatlashgan o'quv kurslari.

Elektron ta'lim resurslari deganda foydalanuvchi, ya'ni o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda avtomatik rostdanish imkonini beruvchi,

egallangan bilimni avtomatik nazorat qilish tizimi bilan birlashgan o'quv materiallarini uzatish (yetkazish) tizimi tushuniladi.

Elektron ta'lim resursining asosiy tarkibiy qismi -fan bo'yicha o'quv uslubiy majmua hisoblanadi. Elektron o'quv-uslubiy majmua tarkibi bo'yicha turli xil tavsiyalar mavjud bo'lib, ularda majmuaning turli komponentlari yoritilgan. Elektron o'quv-metodik majmualar an'anaviy majmualardan farqliroq, o'qitishning kompyuter va an'anaviy texnologiyalari birligi sifatida namoyon bo'lishi. Elektron o'quv-metodik majmualar tashkiliy-metodik, axborot-o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi didaktik funksional bloklari mavjud bo'ladi. Uning elektron variantidan asosan metodik maqsadda, ya'ni o'quvchilar bilimini mustahkamlash va uy vazifasi uchun o'quv topshiriqlarni ishlab chiqishga qaratilgan bo'ladi. Shuningdek, davlat ta'lim standarti va fan dasturida belgilangan, bilim, ko'nikma, malakalar asosida o'quvchilarda turli kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan mustaqil ta'limni ta'minlaydigan, o'quvchining mustaqil va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan didaktik materiallar, elektron ta'lim resurslari, baholash metodlari va mezonlarini o'z ichiga oladi. Asosan katta e'tibor o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi dasturlar ishlab chiqilgan bo'ladi.

Bunda asosiy e'tibor Davlat ta'lim standarti, fan dasturiga muvofiq, o'zlashtirish hamda shaxsga yo'naltirilgan, rivojlantiruvchi va mustaqil ta'lim olish texnologiyalari, tamoyillari vatalablari asosida ishlab chiqiladi.

Elektron darslik

Elektron darslik – kompyuter texnologiyalariga asoslangan o'qitish metodlaridan foydalanishga mo'ljallangan o'qitish vositasi bo'lib, undan mustaqil ta'lim olishda va o'quv materiallarini har tomonlama samarali o'zlashtirishda foydalanish mumkin. Elektron darslikda fanning o'quv materiallari talabaga interaktiv usullar bilan yetkaziladi, hamda zamonaviy axborot texnologiyalari, audio va video, animatsiyalar imkoniyatlaridan o'rinli foydalaniladi.

Elektron darslik – bu maxsus ravishda formatlangan va axborot texnologiyalarining usullari va vositalari (gipermatnli qidiruv, muhim so'zlar bo'yicha avtomatlashtirilgan qidiruv, bilimlarni interaktiv nazorat qilish va hokazolar)

yordamida fanni o'rganish imkonini beruvchi raqamli formatda taqdim etilgan o'quv-metodik qo'llanmadir.

Elektron darsliklar bazasi — bu darsliklar to'g'risida ma'lumotlarning tizimlashtirilgan va tasniflangan majmuyi, maxsus talablarga javob beruvchi to'liq matnli darsliklar bazasi.

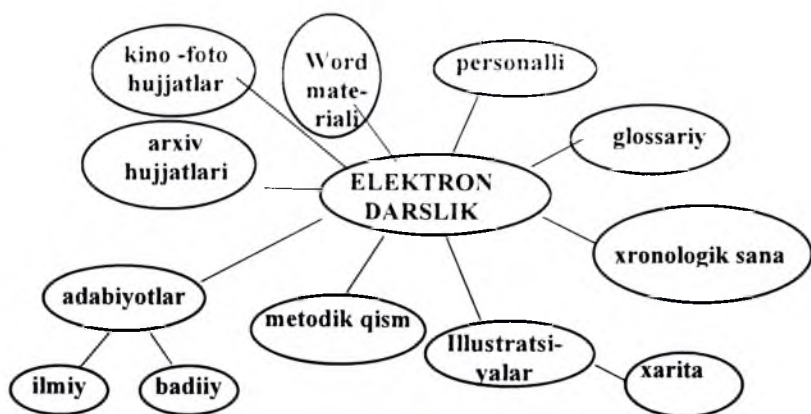
Tarix ta'limining sifatini ta'minlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni va ahamiyati katta bo'lib, ulardan foydalanish o'qituvchining vaqtini tejaydi, dars samaradorligiga ijobiy ta'sir qiladi.

Multimediaviy axborotlar ma'lumotlar bazasi o'quv mavzusiga taalluqli audio, video yoki qurama axborotni o'zichiga oladi. Ko'pincha baza mavzuni yaxshiroq o'zlashtirish uchun qo'shimcha material bo'lib xizmat qiladi.

Metodik qismda o'quv topshiriqlar bazasi tahsil oluvchilar bilimlarini nazoratdan o'tkazish tizimining axborot qismi hisoblanadi.

Ilmiy va texnik adabiyotlar ma'lumotlar bazasi o'quv mavzusiga aloqador bo'lgan elektron jurnallar, kitoblar, sharhlar va boshqa axborot materialidir.

O'quv materialini tizimlashtirish va tasniflashda, shuningdek ularni tezkor qidirishda elektron katalog muhim rol o'ynaydi. Elektron katalog bibliografik axborot berishning xalqaro formatlar talablariga javob berishi kerak va avtomatlashtirilgan kutubxona tizimi "Katalogizatori" avtomatlashtirilgan ish joyidan foydalangan holda tuziladi. Bu matndan tortib to videogacha turli xildagi axborot manbalari to'g'risida ma'lumotlar yetkazish shakllarini birlashtirish imkonini beradi. Ma'lumotlar bazasida turli xil axborotni saqlash talabalar tomonidan o'quv materiali samarali o'zlashtirilishi uchun, shuningdek o'qituvchilarning darslarga tayyorgarlik ko'rishi uchun muhim shart hisoblanadi.

Nazorat savollari:

- 1.O'quv-metodik majmua tarkibiy qismlarini izohlang.
- 2.O'quv-metodik majmualarda ta'lim vositalarini o'rni aniqlang.
- 3.Elektron o'quv-metodik majmuaning didaktik vazifasini ayting.
- 4.Elektron majmuaning komponentlarini aniqlang.
- 5.Ta'lim resursi nima?
- 6.Elektron darslik komponentlarini izohlang.

5-§. Ma'ruza va seminar darslarini tashkil etishning didaktik asoslari

Tayanch iboralar: Ma'ruza, ma'ruza turlari, ma'ruza matni, ma'ruza vositalari, ma'ruza tezisi, tarkibiy qism. axborot, muammo, munozara, seminar, ko'nikma, malaka, iqtibos, elektron ma'ruza.

Ma'ruza turlari, tuzilishi, maqsad va vazifalari.

Ma'ruza- ta'lim muassasalarida o'qituvchi tomonidan mavzuni og'zaki bayon qilishdan iborat bo'lgan o'quv mashg'uloti. Bu mashg'ulot jarayonida og'zaki bayon qilishga yordam beradigan, hozirgi mavjud bo'lgan turli xildagi ta'lim vositalari: ko'rsatmali qurollar, texnika vositalari, multimedia materiallari, tarqatma didaktik materiallar va shu kabilardan foydalanish mashg'ulot sifatini oshirishning zarur shartlaridan hisoblanadi. Ma'ruza - o'qitishni tashkil etishning yetakchi shakli hisoblanib, quyidagi vazifalarni amalga oshirishga imkon beradi:

- yo'naltirish - talabalarning diqqati o'quv materialining asosiy qoidalari, uni o'rganishdagi hamda bo'lg'usi kasbiy faoliyatidagi roli va ahamiyati, uni o'zlashtirish metodlariga jalb qilinadi.

- axborot berish - o'qituvchi tomonidan asosiy ilmiy faktlar, qoidalar, xulosalarning mohiyatini ochish chog'ida amalga oshiriladi.

- metodologik - ma'ruza vaqtida o'qitish usullari taqqoslanadi, ilmiy izlanishning asoslari namoyon etiladi. Qo'llash tadqiqot metodlarini qiyoslash, chog'ishtirishga, ilmiy izlanishning tamoyillari va yondashuvlarini aniqlashga yordam beradi.

- tarbiyalovchi - ma'ruza jarayonida o'quv materialiga hissiy baho berish munosabatlarini uyg'otish, qiziqishlarini o'stirish, mantiqiy fikrlash va isbotlashni oydinlashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

- rivojlantiruvchilik - bilim olish qiziqishlarini, ya'ni mantiqiy fikrlash va isbotlash, intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ma'ruza jarayonida professor-o'qituvchi bilan talaba(o'quvchi) o'rtasida bevosita aloqa o'rnatiladi, ma'ruza mazmunida hali darslikka kirmagan yangi fikr va g'oyalar, yangi nuqtayi nazarlar bayon qilinadi. Ma'ruza talabaga bilimlar olamiga kirish yo'llarini ko'rsatadi. Ma'ruzachi o'quv dasturining butun mazmunini emas, balki muhim, murakkab joylarini aniqlab, uni ochib beradi, fandagi farazlarni keltirib, mustaqil fikr yuritishga undaydi, muammolar qo'yib, uni hal qilish yo'llarini ko'rsatadi.

Ayniqsa, quyi kurs talabalari uchun ma'ruzalar muhim rol o'ynaydi, chunki ma'ruza talabani fan olamiga olib kirish bilan birga bilimlarni mustaqil egallashning manbalari, yo'llari, vositalarini ko'rsatadi. O'qituvchi ma'ruzada qarama-qarshi fikrlar, nuqtayi nazarlarni aytadi, talaba manbalar ustida mustaqil ishlash, tanqidiy fikrlash yo'li bilan ilmiy xulosaga keladi.

Ma'ruza o'qish, odatda yuqori malakali, tajribali professor-o'qituvchilarga topshiriladi. Ma'ruzada hozirgi zamon fani - mamlakatimiz va chet el olimlarining erishgan muvaffaqiyatlari haqida ilmiy axborotlar beriladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ma'ruzada hal qilinadigan asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- ilmiy bilimlarning muayyan miqdori bayon qilinadi;
- talabalarga fan va tadqiqotlarning metodologiyasi tanishtiriladi;
- o'quv faoliyati va o'quv mashg'ulotlarining barcha turlari orasidagi metodik aloqalar ko'rsatiladi.

Ma'ruzaning didaktik maqsadi, o'qitish jarayonidagi o'rni, axborotlarni bayon qilish metodlariga ko'ra o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi.

Didaktik maqsadiga (yo'nalganligiga) ko'ra kirish, tematik va umumiy - yakuniy ma'ruzalar farqlanadi.

Kirish (muqaddima) ma'ruzada kurs (bo'lim, mavzu)ning ilm-fan tizimidagi o'rni, ushbu materialni amaliyotda qo'llash imkoniyatlari, kurs (bo'lim, mavzu) mazmunini o'rganish metodlari ochib beriladi. Bunday ma'ruzaning muhim xususiyati shundaki, unda o'qituvchi asosiy masalaning u yoki bu tomonlarigagina to'xtaladi, bu masalalar keyinchalik, albatta, detalma-detali yoritib beriladi.

Mavzular (tematik) ma'ruzalar ayniqsa, keng tarqalgan. Bunday ma'ruza u yoki bu mavzuga bag'ishlangan bo'lib, unda faktlar, ularning tahlillari, xulosalar mazmuni bayon qilinadi va konkret ilmiy qoidalar isbotlanadi.

Umumiy-yakuniy ma'ruza avval o'rganilgan materiallarni qaytadan umumlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Uning mazmuni avval bayon qilingan mazmunga o'xshamaydi, balki talabalar tomonidan o'zlashtirilgan axborotlarni yuksak abstraksiyalash mavhum bosqichida tizimga tushiriladi. Bunday ma'ruzalar talabalar bilimining chuqurlashishida va o'quv fani metodologiyasini yaxshi tasavvur qilishda alohida ahamiyatga molik bo'ladi.

Axborotlarning bayon qilinishga ko'ra ma'ruzalar dogmatik, axborot va namoyish qilish va muammoli ma'ruzalardan iborat bo'ladi, lekin shuni ta'kidlash joizki, har bir ma'ruzaning o'ziga xos xususiyatlarini qayd qilgan holda, ulardagi umumiy jihatlarni ham farqlash lozim, chunki ma'ruza o'qish va uni loyihalash jarayonida ularni amalga oshirmasdan bo'lmaydi, ular quyidagilar:

- ilmiylik;
- qulaylik;
- kasbiy yo'naltirilganlik;

- oqibatli aloqani amalga oshirish.

Ma'ruzani faollashtirish, qiziqarli va samarali o'tkazish uchun nimalar qilish kerak?

1. Avvalombor. quyidagi didaktik talablarni bajarish kerak:

- ma'ruzaning batafsil rejasini tuzish;
- ta'lim oluvchilar uchun aniq tuzilmaga keltirilgan mashg'ulot (kirish, asosiy savollar, asosiy joylar, yakun va xulosalarni ajratib ko'rsatish);
- mustaqil o'qish uchun mavzu, maqsad, vazifa va ma'ruza rejasini, adabiyotlarni ma'lum qilish;
- rejaning har bir qismidan so'ng umumlashtiruvchi xulosalar qilish;
- ma'ruzaning bir qismidan boshqa qismiga o'tishda mantiqiy bog'liqlikni ta'minlash;
- yozish zarur bo'lgan joylarni: asosiy tushuncha, ifoda, vaqt, dalillar va boshq. aytib turish.

2. Faol ta'lim usullarini qo'llash:

- muammoli ma'ruza;
- anjuman-ma'ruza;
- konspektsiz ma'ruza;
- mualliflik ma'ruzasini;
- munozarali ma'ruza;
- qaytar aloqadan foydalanilgan ma'ruza;
- aniq vaziyatlarni ko'rib chiqish ma'ruzasini;
- ma'ruza-suhbat.

3. Ta'lim berish vositalaridan foydalanish

- video
- grafoprojektor
- flip-chart va boshq.

4. Ma'ruzaga talabalar ishtiroki elementlarini kiritish kerak:

- savollar berish va talabalar javoblaridan foydalanish. bunda ularning ahamiyatini ko'rsatish;

- vaqtincha erkin fikr almashishga ruxsat berish, bu zo'riqishni pusaytiradi va hissiy kuch beradi;
- aniq holatlarni, jumladan, muammoli vaziyatlarni aniqlash, har kungi hayotdan misollar keltirish;
- talabalarda savollar berishga qiziqishni uyg'otish;
- avval o'rganilganlar bilan, ya'ni yangi holat va dalillarni taqqoslash.

Seminar mashg'ulotlarining o'ziga xos xususiyatlari.

Seminar - ta'lim beruvchini ta'lim oluvchilar bilan faol suhbatga kirishishiga yo'naltirilgan, nazariy bilimlarni amaliy faoliyatda amalga oshirish uchun sharoitni ta'minlovchi, mashg'ulotni o'qitish shaklidir. Seminar mashg'ulotining asosiy maqsadi - nazariy materialni (bilimlarini) tartibga solish, amaliy malaka va ko'nikmalarini hosil qilish, bilimlarini nazorat qilishdir.

Seminar quyidagi vazifalarni yechishga qaratilgan bo'ladi:

- ma'ruzada bayon qilingan nazariy qoidalarni mustahkamlash;
- fan bo'yicha bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish;
- talabalarning ilmiy-tadqiqot, bilish qobiliyatlarini o'stirish;
- nazariy o'qitish jarayonida egallangan bilimlarning amaliyotda tan olinishi.

Seminar mashg'ulotlariga tayyorlanish talabadan jiddiy tayyorgarlikni talab etadi. Talaba mavzuga tegishli marixiy manba, tadqiqotlarni chuqur o'rganishi, yozib kelishi va fikrini ilmiy dalillar bilan asosli raqishda og'zaki bayon etishi zarur. Seminar mashg'uloti bahs-munozarali tarzda bo'lishi ham muhim ahamiyatga ega. Seminarda talabalar faol qatnashishi talabaning o'zlashtirish sifatini va nutq madaniyatini oshiradi. Bunda kichik guruhlarda ishlash, pedagogik texnologiyalar va AKT yutuqlaridan keng foydalanish zamon talabidir.

Pedagogika nazariyasi va amaliyotida seminar mashg'ulotlarining uch turi farqlanadi: seminaroldi mashg'uloti, seminar va mutaxassislik seminar.

- Seminaroldi mashg'ulotlari, asosan, talabalarni mustaqil ishning o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtirish maqsadida o'tkaziladi. Unda adabiyotlar, ma'lumotnoma-adabiyotlar va boshqa manbalar bilan ishlash usullari o'rgatiladi. talabalarni boshlang'ich shaklda ilmiy-tadqiqot ishlariga o'tishga hozirlaydi.

Seminaroldi mashg'ulotlari seminar mashg'ulotlarining tayyorgarlik shakli hisoblanadi va odatda birinchi kurslarda o'tkaziladi.

- Seminaroldi mashg'ulotlarida o'qituvchi yetakchilik qiladi, chunki talabalar muayyan ixtisoslik bo'yicha o'quv ishlariga kam e'tibor beradilar. shuning uchun ham yetarli darajada tashabbus ko'rsata olmaydilar.
- Seminar mashg'ulotlarida seminaroldi mashg'ulotlariga nisbatan o'ta muhim vazifalar hal qilinadi. Masalan, ayrim seminarlar tematik bog'langan muayyan muntazam kursni chuqur o'rganishni maqsad qilib qo'yadi. Boshqalari esa biror mavzuni yoki kursning alohida va nihoyatda muhim va umumiy bo'lgan mavzularini metodologik jihatdan ishlab chiqishga bag'ishlangan bo'ladi.
- Mutaxassislik seminarlar ma'ruza mavzulariga aloqador bo'lmaydi va biror fanning dasturi mazmuniga kirmaydi. Odatda fanning xususiy masalalarini chuqur o'rganish maqsadini ko'zlaydi.

Talabalarning seminar mashg'ulotlarida bo'yicha izohlar quyidagicha bo'lishi kerak:

- mustaqil fikrlashga yo'naltirib turish;
- tavsiya etilayotgan masalaning mohiyati va shaklini aniqlash;
- talabalar bahsidagi nuqtayi nazarlarni darrov farqlab olish;
- masalaning nostandart hal qilinishini rag'batlantirish.

Seminar mashg'ulotlarida talabalarni faollashtirish, maqsadida ular tomonidan referatlar yozish, ularni muhokama qilish va taqrizdan o'tkazishga ham jalb etiladi. Shuningdek taqdimot asosida ham tayyorgarlik ko'rish talab qilinadi.

Seminarining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar:

- ☐ ta'lim beruvchining tayyorgarligi, bunda savol-javob texnikasiga ega bo'lishi;
- ☐ ta'lim oluvchilar guruhining holati. uning motivatsiyasi. faoliyatni tashkil etish xususiyatlari;
- ☐ o'quv jarayonining texnik jihozlanganligiga bog'liqdir.
- ☐ seminar mashg'uloti samaradorligi - bu har bir seminar ishtirokchisi uchun eng ko'p individuallik samaradorligi hisobi bilan, belgilangan maqsadlarga erishish.

Seminar mashg'ulotlari qanday xususiyatlarga ega? Birinchidan, talabalarning nazariy bilimlarini tizimlashtirish va tarkiblashtirish, mustahkamlash hamda kengaytirish bo'lsa, ikkinchidan avval o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash, kengaytirish va tarkiblashtirish, mavzuning nazariy tushunchalarini ichki o'zaro bog'liqligini va mavzuni kursning boshqa mavzulari yoki boshqa fanlar bilan bog'liqligini aniqlashga qaratilgan bo'ladi.

Nazorat savollari

1. Ma'ruza deganda nimani tushunasiz ?
2. Ma'ruza qanday turlarga bo'linadi ?
3. Ma'ruza qanday shakllantiriladi ?
4. Seminar mashg'ulotlarini tashkil etish shakllaridan ko'zlangan maqsad ?

IV Bob. Tarix ta'limida zamonaviy texnologiyalar

1-§. Tarix darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish

Tayanch iboralar: an'anaviy ta'lim, pedagogik texnologiya, keys-stadi, loyiha texnologiyasi, hamkorlikda o'qitish texnologiyasi. loyiha texnologiyasi.

Pedagogik texnologiya tushunchasi va uning aspektlari. Buyuk faylasuf Konfutsiyning: "Men ko'raman va eslab qolaman, men bajaraman va tushunaman", degan ta'rifi bugungi kunda dolzarbdir.

Quyida keltirilgan o'zlashtirish foizlariga e'tibor qaratilsa, o'quv topshiriqlarining naqadar bilimni o'zlashtirish jarayonida ahamiyati katta ekanligini bilamiz.

"Texnologiya" so'zi fanga 1872-yilda kirib kelgan va yunoncha "techne" so'zidan olingan bo'lib, mahorat, san'at, malaka, "logos" esa - so'z, ta'limot ma'nosini anglatadi. Biroq bu ifoda zamonaviy texnologik jarayonni to'liq tavsiflab bera olmaydi, texnologik jarayon deyilganda mehnat qurollari bilan mehnat vositalariga ta'sir etish natijasida mahsulot yaratish bo'yicha qilingan mehnat va jarayonlar tushuniladi. Demak, bu ta'rifni turlicha sharhlash mumkin, bunda pedagogik texnologiya - bu o'qituvchi tomonidan o'qitish vositalari yordamida o'quvchilarga ta'sir ko'rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda muayyan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayoni, deb ta'riflasak ham xato bo'lmaydi. Rivojlangan xorijiy davlatlarda, birinchi navbatda, pedagogik texnologiyaga ta'lim sohasidagi siyosatning bosh vazifasi sifatida qarab kelingan. Bunday yondashish YUNESKO tomonidan ham ma'qullandi va 1972-yilda "Ta'limni rivojlantirish masalalari" bo'yicha Xalqaro Komissiya tashkil topdi. Bu komissiya zamonaviy texnologiya-ta'limni modernizatsiyalashda harakatlantiruvchi kuch,- deb baholadi.

XX asr 30-yillarning o'rtalarida AQShning Indiana universitetida talabalarga eshitish va ko'rish (audiovizual) ta'limi bo'yicha ma'ruzalar o'qilgan, 1946-yil shu yerning o'zida eshitish va ko'rish ta'limi bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash kursi ishlab chiqarishni rejalashtirish, eshitish va ko'rish vositalarini ishlatish va ular sifatini baholash, shu vositalarni qo'llab, o'quv jarayonini boshqarish dasturlari kiritildi. Bu

Jarayon "ta'limda texnologiyalar" deb nomlandi. Keyinchalik "ta'lim texnologiyasi" o'rniga "dasturlashtirilgan ta'lim" atamasidan foydalanish keng yoyildi.

Ta'lim texnologiyasi (ingl. "an educational technology") – ta'lim (o'qitish) jarayonining yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etilishi.

Ta'lim texnologiyasi – ta'lim maqsadiga erishish jarayonining umumiy mazmuni, ya'ni, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim jarayoninig yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishish yo'lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta'lim jarayonini yuqori darajada boshqarishdir.

So'ngra pedagogik texnologiya - loyihalashtirilgan ta'lim va aniq maqsadga qaratilgan o'quv jarayonini ifoda eta boshladi. Faqat 1970-yillardan boshlab pedagogik adabiyotlarda bu tushuncha yangicha talqin etila boshlanib, ta'lim texnologiyasining ilmiy asosini informatika, telekommunikatsiya nazariyasi, pedagogik kvalimetriya, tizimli tahlil, bilish faoliyatini boshqarish nazariyasi, o'quv jarayonini qulaylashtirish, pedagogik mehnatni ilmiy tashkillashtirish kabilar tashkil qildi. Ko'rish va eshitish vositalarining yangi turlari: videomagnitofon, aylanmali kadroproektor, elektron va bloknotli yozuv taxtasi va boshqalardan foydalanish ko'zda tutildi.

1980-yillarda pedagogik texnologiya kompyuterli va axborot texnologiyalari bilan sinonim tarzda ishlatila boshladi. Ko'rinib turibdiki, qator yillar davomida pedagogik texnologiyaga o'quv jarayonini texnik vositalar yordamida amalga oshirish, deb qarab kelindi. Texnologiya har doim zaruriy vositalar va sharoitlardan foydalanib, ob'ektga yo'naltirilgan maqsadli amallarni muayyan ketma-ketlikda bajarishni ko'zda tutadi. Ushbu tushunchalarni o'quv jarayoniga ko'chiradigan bo'lsak, o'qituvchi (pedagog)ning o'qitish vositalari yordamida o'quvchi-talabalarga muayyan sharoitlarda ko'rsatgan tizimli ta'siri natijasida ularda jamiyat uchun zarur bo'lgan va oldindan belgilangan ijtimoiy sifatlarni intensiv tarzda shakllantiruvchi ijtimoiy hodisa, deb ta'riflash mumkin. Ta'riflar nazariyasi bo'yicha bunday ijtimoiy hodisani pedagogik texnologiya, desa bo'ladi.

Pedagogik texnologiya – ta’lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko’zlagan o’qitish va boshqalarni o’zlashtirishning barcha jarayonlarini texnika va inson omillarida. ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish. tadbqiq etish va aniqlashning izchil metodi (YUNESKO).

XXI asrning boshlarida bu ta’rif yana o’zgarib, pedagogik texnologiyani - berilgan yoki mavjud sharoitda pedagogik vazifalarga maqbul erishish yo’llarini ongli loyihalash, deb qayd etilmoqda. Demak, texnologiya sub’ekt tomonidan ob’ektga ko’rsatilgan ta’sir natijasida sub’ektda sifat o’zgarishiga olib keluvchi jarayon tushuniladi. Texnologiya har doim zaruriy vositalar va sharoitlardan foydalanib, ob’ektga yo’naltirilgan aniq maqsadli amallarni muayyan ketma - ketlikda bajarishni ko’zda tutadi.

Hozirgi kunda O’zbekistonda ta’lim jarayoniga quyidagi talablar qo’yilmoqda:

- Sifat, ya’ni aniq, ma’lum ta’lim darajasini olish;
- Ommaviy, ya’ni, talab etilayotgan ta’lim darajasiga bir vaqttni o’zida ko’p sonli talabalar erishishlari lozim;
- Samaradorlik, ya’ni, ta’limga sarflanayotgan harajatlar eng ko’p samara berishi zarur.

Bu vazifalarni hal etish ta’lim jarayonini texnologiyalashtirishga, ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish va tatbiq etishga olib kelmoqda

“Ta’lim texnologiyasi” nazariyasining shakllanish bosqichlari:

Bosqichlar	Yillar	Ta’lim texnologiyasi
I bosqich	XX asrning 30- yillari	TT= Ptex O’quv mashg’ulotlarini aniq va samarali tashkil etishga ko’maklashuvchi usul va vositalar yig’indisi (pedagogik texnika – Ptex)
II bosqich	XX asrning 50- yillari	TT=Ptex. + TV Ta’lim jarayonida texnik vositalar (TV)ni qo’llash, ularning imkoniyatlarini takomillashtirish. axborot sig’imini kengaytirish. ularni uzatish xizmatini sifatli tashkil etish. talaba faoliyatini individuallashtirish.

III bosqich	XX asrning 60-80 yillari	TT = Ptex. – TV – dasturiy ta'lim (DT) Dasturiy ta'lim – ta'lim maqsadlarining aniqlanishi, ta'lim jarayonini umumiy loyihalash, talabalar tomonidan nazariy bilimlarning o'zlashtirilishi ehtimolini oldindan tashhislash, ta'lim jarayonining samaradorligini aniqlash, ta'lim maqsadining natijalanganligini o'rganish, faoliyat natijalarini tahlil etish.
IV bosqich	Mustaqillik yillari	Ta'limni texnologiyalashtirishning asosini, ta'lim jarayonini, uning samaradorligini oshirish va ta'lim oluvchilarni, berilgan sharoitlarda va ajratilgan vaqt ichida loyihalashtirilayotgan o'quv natijalarga erishishlarini kafolatlash maqsadida to'liq boshqarish g'oyasi tashkil etadi.

Pedagogik texnologiyaning asosiy tamoyillari va ularning mohiyatini bilish mazkur jarayon haqida aniq tasavvurga ega bo'lish imkoniyatini yaratadi.

Pedagogik texnologiya umumiy didaktik tamoyillarga ega bo'lishi bilan birga, quyidagi aynan o'zigagina xos bo'lgan tamoyillarga ham ega:

1. Bir butunlik, yaxlitlik tamoyili ikki jihatni o'zida aks ettiradi:

1) ta'lim, tarbiya hamda shaxs kamoloti (taraqqiyoti) birligi;

2) pedagogik texnologiyaning muayyan, qat'iy tizimga egaligi. "tizimlilik" tushunchasi bu o'rinda ham ma'lum o'quv fanini o'qitish jarayoniga, ham umumiy ta'lim jarayoniga xoslikni anglatadi.

2. Asoslilik (fundamentlik) tamoyili fanlarning o'rganish ob'ekti, ichki mohiyati va xususiyatlariga ko'ra turli yo'nalish (blok)larga bo'lib o'rganish afzalliklarini ifoda etadi. O'quv fanlari tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar tarzida turkumlashtirilgan. Har bir o'quv fani uning uchun "yadro", "o'zak" sanaluvchi axborotlarga ega bo'lib, ushbu axborotlar shaxs tomonidan fanlar asoslarining o'rganilishi, aniq mutaxassislik

bo'yicha mustaqil bilim olish. o'zlashtirilgan bilimlarni kengaytirib borish yo'lida tayanch tushunchalar bo'lib xizmat qiladi.

Bunday yondashuv ma'lum yo'nalish bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash jarayonida fanlararo aloqadorlik xususiyatidan foydalanish imkonini ham beradi. O'quv fanlarining muayyan yo'nalishlar tarzda biriktirilishi shaxs xotirasiga nisbatan zo'riqishni kamaytiradi, shuningdek, fikrlash quvvatini oshiradi, tafakkurning yuzaga kelshini ta'minlaydi.

XX asrning 80-yillarida ta'lim jarayonini tashkil etish ta'lim oluvchilarga mavjud fanlar sohalari bo'yicha oz-ozdan ma'lumot (bilim) berishdan iborat deb talqin etilgan bo'lsa, 90-yillarda ushbu jarayonning tashkil etilishi o'zlashtirilgan bilimlar negizida muayyan, aniq fan bo'yicha yangi ma'lumot (bilim)larga ega bo'lish uchun qulay sharoitni yaratish jarayoni sifatida e'tirof etildi.

3. Madaniyatni anglash (madaniy hayotning rivojlanishiga muvofiqlik) tamoyili nemis pedagogi A.Disterveg tomonidan XIX asrda iste'molga kiritilgan bo'lib, bugungi kunga qadar ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Madaniyatni anglash tamoyili talabalarga ijtimoiy jamiyatning madaniy taraqqiyoti darajasidan kelib chiqib ta'lim berilishini nazarda tutadi. O'tgan asrda ta'lim samaradorligini ta'minlovchi yetakchi omil sifatida pedagogning bilim darajasi va mahorati e'tirof etilgan bo'lsa, bugungi kunda o'qituvchining bilimi, salohiyati hamda mahoratining yuqori darajada bo'lishi bilangina muvaffaqiyatlarni qo'lga kiritib bo'lmazligi barchaga ayon. Mazkur o'rinda zamonaviy fan va texnika imkoniyatlari, xususan, kompyuter, multimediya vositalari, shuningdek, jamiyatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotining e'tiborga olinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Endilikda mutaxassislar "soha (yoki yo'nalish)larning o'ziga xos jihatlari, bu boradagi nazariy va amaliy bilimlarni chuqur bilishlari, muayyan faoliyatlarni bajara olishlari, belgilangan muddatda aniq vazifalarni hal etishga ulgurishlari hamda ma'lum yutuqlarga erisha olishlari" g'oyasi yetakchi o'rin tutuvchi bozor munosabatlari sharoitiga puxta tayyorlanishi lozim.

4. Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish va insoniylashtirish tamoyili. Tilga olingan har ikki tushuncha ham lug'aviy jihatdan (yunoncha "humanus" – insoniylik,

“humanitas” – insoniyat). bir o‘zakka ega bo‘lsa-da, ularning har biri o‘ziga xos ma’nolarni ifodalaydi.

Insonparvarlashtirish ta’lim muassasalarida o‘rganiladigan fanlar sirasiga ijtimoiy fanlar (tarix, madaniyatshunoslik, sotsiologiya, psixologiya, filologiya va boshqalar)ning kiritilishini, insoniylashtirish tushunchasi esa shaxs va uning faoliyatiga nisbatan ijobiy yondashuvni anglatadi. Boshqacha aytganda, insonparvarlashtirish – inson va jamiyat o‘rtasida yuzaga keluvchi munosabatlar jarayonida inson omili, uning qadr-qimmati, sha’ni, or-nomusi, huquq va burchlarini hurmatlashga asoslanuvchi faoliyatni tashkil etish jarayoni bo‘lsa, insoniylashtirish “barcha sharoitlar inson va uning kamoloti (taraqqiyoti) uchun” degan g‘oya asosida tashkil etiluvchi faoliyat jarayoni sanaladi.

Ta’lim jarayonini loyihalashtirishda har bir o‘qituvchi ushbu tamoyilga qat’iy amal qilishi lozim yoki o‘z mutaxassisligiga oid muammolarni hal etishda uni jamiyat manfaatlar bilan uyg‘un bo‘lishiga e’tibor berishi maqsadga muvofiqdir. Endilikda pedagog talabalar faoliyatini avtoritar (yakka hokimlik) tarzida boshqarmay, balki ta’limiy hamkorlik g‘oyalari sodiqlik asosida ta’lim jarayonini insoniylashtiradi yoki boshqacha aytsek, ta’limni insoniylashtirish tamoyiliga amal qilinishini ta’minlaydi. Ushbu holat o‘z navbatida yuksak ma’naviyatli shaxsning shakllanishiga olib keladi.

5. O‘qitib tadqiq etish, tadqiq etib o‘qitish tamoyili. Ushbu tamoyil quyidagi ikki jihatni yoritishga xizmat qiladi:

1) ta’lim muassasalarining har bir o‘qituvchisi o‘z fani sohasiga talabalarni jalb qilgan holda tadqiqotlarni olib borishi lozim;

2) o‘qituvchi ta’lim texnologiyasini ishlab chiqadi, uni amaliyotda sinab ko‘radi, kuzatadi va tuzatishlar kiritadi, ya’ni, u ta’lim jarayonini tadqiq etadi.

O‘qitish jarayonining mazkur ikki jihati muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u o‘qituvchining kasbiy hamda pedagogik mahoratini oshirib borishga va talabalarni bo‘ljak mutaxassislik faoliyatiga puxta tayyorlash uchun zamin yaratadi.

6. Ta’limning uzluksizligi tamoyili ta’lim oluvchilarning kasbiy sifatlariga ega bo‘lishlari, mavjud sifatlarining hayotiy faoliyat davomida takomillashib borishini nazarda tutadi. Shaxsga uning butun umri uchun asqotishi mumkin bo‘lgan bilimlarni

berish mumkin emas. zero. mavjud bilimlar har besh-o'n yil mobaynida o'zgarib, mazmunan boyib boradi. Demak, mazkur tamoyil o'qituvchining o'z faoliyatida mustaqil ta'limni tashkil etishga e'tibor berishi, pedagog yetakchiligini ta'minlagan ta'limdan talabalarning mustaqil bilim olishlari uchun shart-sharoitlar yaratib berishni ifodalaydi.

7. Faoliyatli yondashuv tamoyili nazariya va amaliyotning didaktik bog'liqligiga asoslanadi. Didaktika nazariyasida bilim tushunchasi quyidagi ikki xil ma'noda izohlanadi: a) ta'lim oluvchilar o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilimlar;

b) ular tomonidan o'zlashtirilib, amaliy faoliyat jarayonida qo'llaniladigan, shaxsiy tajribaga aylangan bilimlar.

Bilimlar faoliyat jarayonida mustahkamlanadi, shu sababli talabalarda nazariy bilimlarni amalda qo'llay olish iqtidorini tarbiyalash lozim. Amaliyotdagi tadbqiqiga ega bo'lmagan bilimlar tez orada unutilib yuboriladi.

Guruhlarda hamkorlikda o'qitish faoliyatini tashkil etish texnologiyasining mazmun mohiyati

Hamkorlikda o'qitish g'oyasi turli mamlakatlardagi jumladan, Amerikadagi J.Xopkins universiteti professori R.Slavin (1990), Minnesot universiteti professorlari R.Jonson, D.Jonson (1987). Kaliforniya universiteti professori J.Aronson (1978), Izroildagi Tel -Aviv universiteti professori Sh.Sharan (1988) tomonidan ishlab chiqilgan.

Amerika olimlari tomonidan ishlab chiqilgan hamkorlikda o'qitish asosan talabalarda DTS va fan dasturida qayd etilgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish, Izroil va Yevropa olimlari tomonidan tavsiya etilgan hamkorlikda o'qitish yuqorida qayd etilganlar bilan bir qatorda, ko'proq talabalar tomonidan o'quv materialini qayta ishlash, loyihalash faoliyatini rivojlantirish. o'quv bahsi va munozaralar o'tkazishni nazarda tutadi. Mazkur g'oyalar bir-birini to'ldiradi, didaktik jihatdan boyitadi va bir-birini taqozo etadi.

Hamkorlikda o'qitish g'oyasi didaktikada 1970-yillarda paydo bo'lgan. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi Buyuk Britaniya, Kanada, G'arbiy Germaniya,

Avstraliya. Niderlandiya. Yaponiya. Izroil mamlakatlari ta'lim muassasalarida keng qo'llanila boshlagan.

Hamkorlikda o'qitishning asosiy g'oyasi o'quv topshiriqlarni nafaqat birgalikda bajarish, balki hamkorlikda o'qishni o'rganishdir.

Hamkorlikda o'qitish har bir o'quvchini kundalik qizg'in aqliy mehnatga, ijodiy va mustaqil fikr yuritishga o'rgatish, shaxs sifatida ongli mustaqillikni tarbiyalash, har bir o'quvchida shaxsiy qadr-qimmat tuyg'usini vujudga keltirish, o'z kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, tahsil olishda mas'uliyat hissini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi har bir o'quvchining tahsil olishdagi muvaffaqiyati guruh muvaffaqiyatiga olib kelishini anglagan holda muntazam va sidqidildan aqliy mehnat qilishga, o'quv topshiriqlarini sifatli bajarishga, o'quv materialini puxta o'zlashtirishiga, o'rtoqlariga hamkor bo'lib, o'zaro yordam uyushtirilishiga zamin tayyorlaydi.

Hamkorlikda o'qitish metodlari. O'qituvchi ta'lim jarayonida hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanish maqsadida quyidagilarni:

- qaysi mavzularni hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanib o'rganish mumkinligini aniqlashi va mazkur darslarni taqvim-rejada belgilashi;

- ushbu mavzu bo'yicha o'quvchilarga tavsiya etiladigan o'quv topshiriqlari va ularni bajarish yuzasidan ko'rsatmalarni tayyorlashi;

- hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanib o'tiladigan dars turi, dars strukturasi va borishini loyihalashi;

- o'tgan va yangi mavzular yuzasidan o'quvchilar bilimini nazorat qilish uchun test topshiriqlarini tuzishi kerak.

Mazkur metodlardan foydalanganda shuni nazarda tutish kerakki, o'quvchilar o'z sheriklari bilan hamkorlikda o'quv topshiriqlarni to'g'ri bajarishlari barobarida guruh a'zolarining faolligi, hamkorlikning vujudga kelishi, ular o'rtasidagi muloqotda muloqot madaniyati tamoyillariga amal qilinishi ham hisobga olinadi.

Shunday qilib, guruh a'zolari bir vaqtning o'zida ikkita topshiriqni bajaradi:

1. Akademik topshiriq - bilish va ijodiy izlanish orqali o'quv topshiriqlaridan ko'zlangan maqsadga erishish;

2. Ijtimoiy-psixologik topshiriq - dars davomida yuksak muloqot madaniyatiga ega bo'lish, odob osoyishtaligini saqlash.

O'qituvchi har ikkala topshiriqning yuqori saviyada bajarilishini nazorat qiladi.

O'qituvchi tarix ta'lim jarayonida hamkorlikda o'qitish metodlaridan foydalanishi uchun ushbu texnologiyaning o'ziga xos xususiyatlariga oid bilim, ko'nikma va malakalarni, o'quvchilarning mustaqil ishlari, o'quv bahsi va munozaralarni samarali tashkil etish yo'llarini egallagan, o'quvchilarda esa darslik, ilmiy-ommabop adabiyotlar ustida mustaqil va ijodiy ishlash, o'z fikrini qisqa va aniq bayon etish, fikrlarni asoslash va dalillash, mantiqiy fikr yuritish, o'quv bahsi va munozaralarda faol qatnashish ko'nikmalari shakllangan va ongli intizom vujudga kelgan bo'lishi lozim.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasining bir nechta metodlari mavjud.

Jamoda o'qitish (R.Slavin)da o'quvchilar teng sonli ikkita komandaga ajratiladi. Har ikkala komanda bir xil topshiriqni bajaradi. Jamoa a'zolari o'quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o'quvchi mavzudan ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga e'tiborni qaratadi.

Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi mualliflaridan biri bo'lgan R.Slavinning ta'kidlashicha, o'quvchilarga topshiriqlarni hamkorlikda bajarish bo'yicha ko'rsatma berilishi yetarli emas. O'quvchilar o'rtasida tom ma'nodagi hamkorlik, har bir o'quvchining qo'lga kiritgan muvaffaqiyatidan quvonish, bir-biriga sidqidildan yordam berish hissi, qulay ijtimoiy-psixologik muhit vujudga kelishi zarur. Mazkur texnologiyada o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish sifatini aniqlashda ularni bir-biri bilan emas, balki har bir o'quvchining kundalik natijasi avval qo'lga kiritilgan natija bilan taqqoslanadi. Shundagina o'quvchilar o'zining dars davomida erishgan natijasi komandaga foyda keltirishini anglagan holda mas'uliyatni his qilib, ko'proq izlanishga, bilim, ko'nikma va malakalarni puxta o'zlashtirishga intiladi.

“Hamkorlikda o‘qitish” texnologiyasi

Hamkorlikda o‘qitishning asosiy g‘oyasi – biror narsani birga bajarish emas, balki hamkorlikda o‘qish, o‘rganishdir!

Hamkorlikda o‘qitishning samaradorligi:

1. Axborotga tanqidiy yondashuv va o‘z nuqtayi nazarini dalillar bilan asoslashni shakllantiradi. Bu ko‘nikmalar hamkorlikda o‘qiyotganlarda bir-biri bilan raqobat qilayotgan yoki individual o‘qiyotganlarga qaraganda yaxshiroq rivojlangan. Hattoki, hamkorlikda bajarilgan yozma ishlar chuqur mazmunga egaligi bilan farqlanadi.

2. Ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi. Hamkorlikda o‘qiyotgan guruh a‘zolari betakror g‘oyalarni ko‘proq ishlab chiqadi, turli maqsadlarga erishishda va dars jarayonida paydo bo‘lgan har xil o‘quv masalalarining yangi yechimlarini topishda ijodiy qobiliyatlar rivojlanib boradi.

3. Bir vaziyatda olingan bilimlar boshqa vaziyatda qo‘llanishiga ko‘maklashadi. Bugun guruh bajargan topshiriqni ertaga har o‘quvchi mustaqil bajara olishi mumkin.

4. Dars mazmuniga ijobiy yondashuv shakllantiriladi. Hamkorlik bilimlarga ko‘proq qiziqish uchun ham sharoitlar yaratadi. Mashg‘ulot o‘tkazish usuli qanchalik takomillashgan bo‘lsa, o‘quvchilarning o‘rganilayotgan masalaga qiziqishi va faolligi ortib boradi.

5. Topshiriqlarni bajarish uchun ko‘proq vaqt sarflanadi. Hamkorlikda o‘qiyotganlar topshiriqlarni bajarish uchun raqobat qilayotgan yoki individual o‘qiyotganlarga nisbatan ko‘proq vaqt sarflaydilar.

Hamkorlikda o‘qitishning asosiy afzalliklari:

-hamkorlikda o‘qiyotgan o‘quvchilar bir-birining muvaffaqiyatiga ko‘maklashadi;

-yordam va madad beradilar va yordamni qabul qiladilar, gap faqat o‘qish to‘g‘risida emas, balki insoniy, do‘stona munosabat to‘g‘risida ketayapti;

-axborot va “moddiy resurslar”. ya’ni topshiriqni bajarish uchun zarur bo‘lgan barcha narsalar bilan almashadi;

-o'rtoqlari bergan ma'lumotlarni o'zlashtiradi va qo'llashga harakat qiladilar. Og'zaki tushuntirishlar. axborotni o'ylab ko'rish va umumlashtirish, o'z bilimlari va ko'nikmalarini boshqalarga uzatish – bularning hammasi bilimlarni tartibga solish, ularni yaxshiroq anglab o'zlashtirish va umumiy maqsadga erishishga shaxsiy ulushini qo'shishga olib keladi;

-bolalar bir-biri bilan muzokara olib borishga va dalillar keltirishga o'rganadi. - intellektual maydondagi zidliklar qiziquvchanlikni rivojlantiradi, bilimlarni o'zlashtirish va ularni qayta anglash, o'rganilayotgan muammoga chuqurroq kirishishga undaydi hamda boshqa ko'p foydali sifat va ko'nikmalarni shakllantiradi; -o'quvchilar yaxshiroq o'qishga intilishda bir-biriga ko'maklashadi. O'qishda o'rtoqlariga yordam berayotgan o'quvchi o'zi ham sezilarli darajada yaxshiroq o'qiydi; -bir-biriga ta'sir etadi. Hamkorlikda o'qiyotgan guruh a'zolari o'rtoqlariga ta'sir etishning har qanday imkoniyatidan foydalanadilar va o'z navbatida ta'sir uchun ochiqlar.

Aniq ifodolangan motivasiyaga ega. Bilimlarni o'zlashtirishga intilish umumiy maqsadga erishishga qaratilgan hamkorlikdagi mehnat tufayli kuchayadi.

O'zaro ishonch sharoitini yaratadi va talablarni yuqori darajada ushlab turadi. Guruh a'zolari o'z o'rtoqlariga ishonadilar va o'zlarini o'rtoqlari ishonchini qozonadigan tarzda tutadilar, bu katta muvaffaqiyatlarga erishish uchun sharoitlar yaratadi. O'zaro ishonch – har birining yuqori yutuqlari uchun yaxshi asos.

Hamkorlikdagi o'qish tamoyillari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

Guruhga bitta topshiriq;

Bitta rag'bat: guruh barcha ishtirokchilari hamkorlikdagi ish bahosi (umumiy natijaga erishish uchun barcha guruh a'zolari sarflaydigan kuchi baholanadi) va akademik natijalari yig'indisidan tashkil topgan bitta baho oladi, ya'ni guruh (komanda) muvaffaqiyati har bir ishtirokchining hissasiga bog'liq;

Har birining o'z muvaffaqiyati va guruhning boshqa a'zolari muvaffaqiyati uchun shaxsiy mas'uliyati;

Hamkorlikdagi faoliyat: guruhiy muzokara, hamkorlik, o'zaro yordam berish kabi o'zaro harakat usullari asosida tashkil topadi;

Muvaffaqiyatga erishishda teng imkoniyatlari har bir o'qiyotgan o'z shaxsiy yutug'ini takomillashtirish, shaxsiy imkoniyatlari, qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda o'qishga berilgan bo'lishi zarur, chunki u boshqalar bilan teng baholanadi.²⁹

Yo'riqnomaga talab:

Yo'riqnoma quyidagi xususiyatlarga ega bo'lishi kerak:

Topshiriqni aniq ifodalanishi;

Kutilayotgan natijalarga aniq yo'naltirish;

Tajribada sinalgan bo'lishi kerak. Bu yo'riqnomani avval o'zi yoki hamkasbidan bajarishini iltimos qilishi kerak;

Guruh topshiriqni mustaqil bajarishi uchun to'la tavsiyanomani olishi kerak ;

Har bir ta'lim oluvchi uchun tushunarli qilib yozilishi kerak.

Ta'lim oluvchilarni hamkorlikda ishlashga tayyorlash – O'quv guruhida xayrixona munosabat muhitini yaratadi. Faqat shunda hamkorlikda ishni samarali va ijodiy bajaradilar. Ta'lim oluvchilar topshiriqlarni guruhlarda bajarish qoidasini bilishlari va yo'naltirilgan bo'lishlari kerak.

Guruhda ishlash qoidalari:

Har kim o'z o'rtoqlari nutqini xushmuomalalik bilan tinglashi zarur;

Har kim faol, birgalikda ishlashi, berilgan topshiriqqa mas'uliyatli yondashishi zarur;

Har kim yordamga muhtoj bo'lganda uni so'rashi zarur;

Har kimdan yordam so'ralsa, yordam qilishi zarur;

Har kim guruh ishini natijalarini baholashda ishtirok etishi zarur.

Boshqalarga yordam berib, o'zimiz tushunamiz!

Biz bitta kemandamiz: yoki birga suzib chiqamiz, yoki birga cho'kib ketamiz!

Guruhda topshiriqni bajarish yo'riqnomasi:

Guruh liderini saylang.

²⁹ Ganiyeva M., Fayzullayev D. Kichik guruhlarda hamkorlikda ishlash pedagogik texnologiyalar to'plami. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2013.

Topshiriq bilan tanishish va uni qanday qilib bajarishingizni muhokama qiling.
Topshiriqni bajarish.
Taqdimotga tayyorlanish.
Taqdimot o'tkazish.
Guruh ishini baholash.

1-bosqich.

Guruh ish joyini tayyorlash – stol va o'rindiqlar shunday joylashtiriladiki, bunda ta'lim beruvchi auditoriyada erkin harakatlanish o'sin, har bir guruh a'zosi bir joyda bo'lishlari va bir-birlarini ko'rishlari va eshitishlari kerak, zarur o'quv qo'llanmalar barchaga yetarli bo'lishi kerak.

2-asosiy bosqich.

Ta'lim oluvchilarni guruhlariga taqsimlash – tanlangan kichik guruhlariga birlashtirish yo'li asosida ta'lim oluvchilarni guruhlariga bo'ladi.

O'quv topshiriqlarini tarqatish – muammoli vaziyatni taklif qiladi, ta'lim oluvchilar bilan birgalikda uni yechish yo'li va tartibini muhokama qiladi, guruhlarda hamkorlikdagi faoliyatni taqdim etish shaklini ma'lum qiladi. Har biri va butun guruhning natijalarini baholash mezonlarini tushuntiradi.

O'quv topshiriqlarni bajarish bo'yicha yo'riqnomani tushuntirish. Guruhlar bo'yicha ishni bajarish uchun zarur materiallarni tarqatadi. Topshiriqni bajarishda qanday qo'shimcha materiallaridan foydalanish mumkinligini tushuntiradi. Guruhlarda ishlash qoidalarini eslatadi.

Doskada guruhli ishni bajarish bo'yicha yo'riqnomani yozadi yoki tarqatadi.

Ta'lim oluvchilar bilan qaytar aloqani amalga oshirish ta'lim oluvchilar bilan guruhli ishni bajarish bo'yicha yo'riqnomani muhokama qiladi, hammalari uni tushunganlariga ishonch hosil qiladi.

Guruhlarda o'quv topshiriqni bajarish jarayonini tashkil etish – o'quv topshiriqni bajarish bo'yicha ishni boshlanishi haqida e'lon qiladi; Guruh ishini nazorat qiladi. Guruh ishini rejalashtirish, vazifalarni guruh a'zolari o'rtasida taqsimlash, vazifani

bajarish bo'yleha yakka tartibda ishlash. yakka tartibda topilgan yechimlarni muhokama qilish. guruh uchun umumiy yechimni ifodalash. guruh ishi natijalarini taqdimotini tayyorlash, aniq topshiriqni bajarish uchun zarur bo'lgan alohida bo'lib ishlashga. ko'nikmalarni shakllantirishga e'tiborini qaratadi. Ish borishini sharhlaydi. yutuqlarni baholaydi. ayrim aniq. va samimiy tanbeh qiladi.

Guruh ishi taqdimotini tashkil qilish – bajarilgan ish natijalari to'g'risida ma'lumot berish uchun guruh vakillarini tayinlaydi. Baholash mezonini va ko'rsatkichlarini eslatadi.

3-nazorat –yakuniy bosqichi:

Yakun yasash – natijalar tekshiruvini o'tkazadi:

Guruhning har bir ishtirokchisi bilan gaplashadi;

Guruh ishini tahlil qiladi, topshiriq bajarilishining yakunini qiladi, erishilgan maqsad to'g'risida xulosalar chiqaradi.

Hamkorlikda o'qitishning samaradorligi:

1. Axborotga tanqidiy yondashuv va o'z nuqtayi nazarini dalillar bilan asoslashni shakllantiradi.

2. Ijodiy qobiliyatlar rivojlanadi.

3. Bir vaziyatda olingan bilimlar boshqa vaziyatda qo'llanishiga ko'maklashadi.

4. Dars mazmuniga ijobiy yondashuv shakllantiriladi.

5. Topshiriqlarni bajarish uchun ko'proq vaqt sarfini talab etadi.

Keys texnologiyasining mazmun mohiyati.

“Case” so'zi, lotincha “casus”- “voqea, hodisa” so'zidan kelib chiqqan va keyinroq inglizcha “case” - to'plam, aniq vaziyat, stadi – ta'lim so'zlarining birikuvidan hosil qilingan bo'lib, aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil etish va ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishga asoslangan ta'lim texnologiyasidir. Bunda muammoli ta'lim metodidan farqli ravishda real vaziyatlarni o'rganish asosida aniq qarorlar qabul qilishga asoslanadi. Boshqacha aytganda, bu tushuncha hayotda yuz beradigan qandaydir voqea yoki hodisani, aniq bir vaziyatning tafsilotini anglatadi.

Keys – stadi (aniq bir holat yoki vaziyat), muayyan jarayonida sodir bo'ladigan haqiqiy voqelikni so'zlar, raqamlar, obrazlarda ifoda etishda namoyon bo'ladi. Bundan

tashqari. bu ifoda ta'lim sohasida. hodisa yoki vaziyatni tadqiq etish uchun ishlatiladigan axborot. stenografiya sifatida qo'llaniladi. Keys-stadi hodisa yoki vaziyatni oddiy tafsilotidan farqli o'laroq, u o'quv materialini o'zlashtirish uchun ko'maklashuvchi axborotni o'z ichiga oladi, bunga duch kelgan muammoni aniqlash va uning yechim yo'llarini izlash orqali erishiladi. Keys-stadi, muayyan o'quv maqsadli bilim olish vositasi sifatida ishlab chiqilishi zarur. Ushbu maqsadlar keng ko'lamli bo'lib, axborotlar, ma'lumotlar yoki tafsilotlar bilan ta'minlanishini nazarda tutadi, ular muayyan qarashlar yoki usullarni namoyish etishda qo'llanilishi mumkin.

Keys ilk marta Garvard universitetining huquq maktabida 1870-yilda qo'llanilgan edi. 1920-yilda Garvard biznes-maktabi (HBS) o'qituvchilari yuristlarning o'qitish tajribasiga tayanib, iqtisodiy amaliyotdagi aniq vaziyatlarni tahlil etish va muhokama qilishni ta'limning asosiy usuli etib tanlashganidan keyin mazkur o'qitish uslubi keng tatbiq etila boshladi.

Keysda bayon qilingan va ta'lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo'naltiradigan aniq real yoki sun'iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga asoslanadigan ta'lim uslubidir.

Keys-stadi - ta'lim, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo'yilgan ta'lim maqsadini amalga oshirish va keysda bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida prognoz qilinadigan o'quv natijalariga kafolatli yetishishni vositali tarzda ta'minlaydigan bir tartibga keltirilgan optimal usullari va vositalari majmuidan iborat bo'lgan ta'lim texnologiyasidir. Agar u o'quv jarayonida ma'lum bir maqsadga erishish yo'li sifatida qo'llanilsa, metod xarakteriga ega bo'ladi, biror bir jarayonni tadqiq etishda bosqichma-bosqich, ma'lum bir algoritm asosida amalga oshirilsa, texnologik jihatni o'zida aks ettiradi.

Keys-stadi metodining asosiy kategoriyasi bu "tahlil (analiz)"dir. Tahlil etish kategoriyasi ob'ektni xayolan bo'laklarga bo'lish yoki ilmiy tadqiq etish sifatida tushunilishi mumkin.

Analizning turli tasniflari mavjud bo'lib ommaviy analiz tasnifini quyidagicha belgilash mumkin: tizimli analiz, korrelyatsion analiz, faktorli analiz, statistik analiz va boshqalar.

Analizning ushbu barcha turlari keys-stadi metodi doirasida qo'llanilishi mumkin bo'lib, mazkur holat metodning imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. O'quvchilar tomonidan keysni yechish texnologiyasi:

Birinchi bosqich –keysni hal etish bo'yicha individual (auditoriyadan tashqari) ish.

Ikkinchi bosqich – keys bilan birgalikda jamoa bo'lib (auditoriyada) ishlash.

Birinchi bosqich – keysni hal etish bo'yicha individual ish

O'quvchi mustaqil ravishda:

Keys materiallari bilan tanishadi;

Taqdim etilgan vaziyatni o'rganadi, izohlaydi va asoslaydi;

Muammo va muammo osti muammolarni ajratadi;

Vaziyatni tadqiq va tahlil qilish usullarini tanlaydi;

Berilgan amaliy vaziyatni tahlil qiladi;

Ajratilgan muammoni hal etish usullari va vositalarini belgilaydi va asoslaydi;

Taklif etiladigan qarorni amalga oshirish bo'yicha tadbirlarni ishlab chiqadi.

Ikkinchi bosqich – keys bilan birgalikda jamoa bo'lib ishlash.

O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linib, keys bilan birgalikda ishlashadi;

Guruh a'zolarining vaziyat, asosiy muammolar va ularni hal etish yo'llari haqidagi turli tasavvurlarini muvofiqlashtirishadi;

Yechimning taklif etilgan variantlarini muhokama qiladilar va baholaydilar, qo'yilgan muammo nuqtai nazaridan ushbu vaziyat uchun eng maqbul variantni tanlashadi;

Muammoli vaziyat yechimiga olib keladigan tanlangan harakatlar yo'lini amalga oshirishning aniq qadamma-qadam dasturini batafsil ishlab chiqadilar;

Taqdimotga tayyorlanadi va namoyish etiladigan materialni rasmiylashtirishadi.

Keysni yechish natijalarini kichik guruhlar tomonidan taqdimotini o'tkazish:

Muammoli vaziyat yechimining o'z variantini taqdim etadi;

Tanlangan harakatlar yo'lini izohlaydi va uning oqilonaligini asoslaydi;

Boshqa guruhlar qatnashchilari savollariga javob beradi va o'z takliflarini aniqlashtiradi.

Jamoa bo'lib keys ustida ishlash:

Guruhlar taklif etgan yechimlar variantlarini muhokamasi;

Taklif etgan yechimlarning o'zaro baholanishi;

Taklif etilgan yechimlarning hayotiyligi va amalga oshirilishi mumkinligiga birgalikda (o'quvchilar va o'qituvchi) baho berilishi ham mumkin.

O'qituvchining harakatlarini izchilligi:

O'qituvchi mashg'ulot mavzusi va maqsadini ma'lum qiladi;

O'quvchilarning prognoz qilinadigan ta'limdagi yutuqlari ro'yxatini e'lon qiladi;

O'quv mashg'ulotining tartibi va o'ziga xos xususiyatlari bilan tanishtiradi;

O'quv natijalarini baholash ko'rsatkichlari va mezonlari e'lon qiladi;

O'quvchilarda bo'lg'usi o'quv faoliyatiga qiziqishni shakllantirish maqsadida keysning vazifasini va uning professional bilimlar va malakalarni rivojlantirishga ta'sirini tushuntirib beradi.

O'quvchilarning o'quv mavzusi kursi bo'yicha bilimlarini dolzarblashtirish ishidan boshlanadi va bu ish blis-so'rovnoma yoki savol-javob shaklida o'tkaziladi.

Keys bilan shundan keyingi ish quyidagilarga bog'liq bo'ladi:

Ish o'quv rejasiga ko'ra ajratilgan vaqtga;

Keys o'lchami va uning maqsadlari;

Tanlangan ta'lim modeliga;

O'quv mashg'ulotining loyihalashtirilgan texnologik chizmasiga;

Rejalashtirilgan ta'lim texnologiyasi bilan belgilanadi;

Keys bilan yakka tartibda ishlashni tashkil qiladi.

Keys bilan jamoa bo'lib ishlashni tashkil qiladi. o'quvchilarga aqliy hujum o'tkazishni taklif qiladi .

Keysda taqdim etilgan muammoli vaziyatni hal etish g'oyalari generatsiyasi.

O'quv mashg'ulotining yakunlovchi-baholovchi bosqichi;

O'qituvchining harakatlarini izchilligi:

Mavzu bo'yicha xulosa chiqaradi. o'quvchilar e'tiborini asosiy jihatga qaratadi;

Bajarilgan ishning kelgusidagi kasbiy faoliyat uchun ahamiyati haqida soʻzlaydi. Guruhlar, ayrim oʻquvchilar faoliyatini baholaydi oʻzaro baholashlarga yakun yasaydi;

Oʻquv mashgʻuloti maqsadiga erishganlik darajasini tahlil qiladi va baholaydi.

Shuningdek, keys-stadi metodi oʻzida quyidagi afzalliklarni va boshqa oʻqitish metodlaridan ajralib turuvchi jihatlarga ega:

1) U yoki bu ijtimoiy-iqtisodiy tizim modelining mavjudligi hamda ushbu model holatining muayyan vaqt birligi ichida tahlil etilishi;

2) Muammo yechimini aniqlashga jamoaviy tarzda erishish. Muammoning yechimida turli muqobil javoblarning mavjudligi. Yagona yechimning mantiqan mavjud emasligi;

3) Muammo yechimini izlashda yagona maqsadning qoʻyilishi;

4) Faoliyatni baholashning guruhiiy tizimining mavjudligi.

Keys – bu yaxlit axborotlar majmui. Qoidaga koʻra, keys uch qismdan iborat boʻladi:

1) Keysni tahlil etish uchun zarur yordamchi axborotlar;

2) Aniqlik vaziyat bayoni;

3) Keys topshirigʻi.

Keysning hujjatlashtirish haqida maʼlumot

Keysda bayon qilingan vaziyat institutsional tizimda (shu oʻrinda va keyinchalik korxonada) diskret (ayni shu) vaqtda tashkiliy hayotdagi tipik muammolarni qayta yaratadigan real yoki sunʼiy qurilgan hodisalarning ideal tarzidagi inʼikosidan iboratdir. Muammoli vaziyat. Mazkur holda vaziyat subʼektining hozirgi vaqtda yoki kelgusidagi maqsadlarga erishishga xavf soladigan vaziyat tushuniladi.

Keysning ilmiy pasporti tayyorlanadi va unda albatta, ilmiy pasport tayyorlaniladi. Maqsadning qoʻyilishi- keysning oʻquv kursi tuzilmasidagi oʻrni belgilash va uning taʼlim maqsadini toʻliqlik ifoda etish.

Keysning talabalarning taʼlimdagi yutuqlari natijalari uchun masʼuliyat zonasiʼni aniqlash: oʻzlashtirilishi kengaytirilishi rivojlantirilishi lozim boʻlgan bilim, malaka va koʻnikmalar roʻyxati.

Muammo qandaydir harakatlar qilish uchun yetilgan zarurat bilan uni amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yetishmasligi o'rtasidagi ziddiyatning amal qilishi va ifodalanishi shaklidan iboratligi sababli muammoning ifodalanishi ana shu ziddiyatni belgilaydi.

"Keys-stadi" texnologiyasidan ta'lim natijalarini nazorat qilish va tekshirishda ham foydalanish mumkin. Har bir o'quvchiga imtihondan oldin individual keys beriladi. O'quvchilar keysdagi topshiriqlarni bajarib, hisobot shaklida o'qituvchiga topshiradilar.

Darsga tayyorlanish jarayonida o'qituvchi o'quv maqsadlarini hisobga olgan holda har xil turdagi keyslarni ishlab chiqishi lozim.

Keys asosidagi o'quv mashg'ulotlarida o'quvchilar faoliyatini turli shakllarda tashkil qilish imkoniyati mavjud. Masalan, taklif etilayotgan vaziyat sahnalashtirilishi hamda "Aqliy hujum", "Bahs-munozara", "Ilmiy bahslashuv" metodlari orqali muhokama qilinishi mumkin.

Ochiq muloqotda asosiy omillar o'quvchilarning ko'nikma va malakalari, o'qituvchining muloqotni tashkil eta olish qobiliyati sanaladi. Savollarni berish jarayonida o'qituvchi o'quvchilarning diqqatini keys matnidagi aniq axborotga qaratadi, to'g'ri javob berishga undaydi. Keys matndagi muammoni ajratib olish, vaziyatni baholash, hodisa va jarayonni tahlil qilish o'quvchilarning kommunikatsion ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Darsga tayyorlanish jarayonida o'qituvchi o'quv maqsadlarini hisobga olgan holda har xil turdagi keyslarni ishlab chiqishi lozim.

"Keys-stadi" texnologiyasiga qo'yiladigan talablar:

Mavzu dolzarb va bir nechta yechimlarga ega bo'lishi;

Tanlangan matn o'quv mashg'ulotining maqsadiga mos kelishi;

Tadqiq qilinayotgan muammoni hal etish uchun axborotning yetarli bo'lishi.

"Keys-stadi" boshqa texnologiyalardan quyidagi jihatlari bilan farq qiladi:

1. Topish va hal qilish zarur bo'lgan muammoli vaziyatning mavjudligi.
2. Muammoni jamoada muhokama qilish.
3. Muammoning bir nechta yechimlari mavjudligi.

4. Ta'lim oluvchilarning emotsional holatlarini boshqarish mumkinligi.

5. Faoliyatni baholash imkoniyati.

Keys texnologiyasini tashkil etishda o'qituvchining faoliyati ikki bosqichdan iborat bo'ladi:

Birinchi bosqich — keysni va uning tahlili uchun savollarni ishlab chiqish uchun o'qituvchining ijodiy ishi. Bu bosqich o'quv mashg'ulotidan oldin amalga oshiriladi va pedagogning ilmiy-tadqiqot, metodik va konstruktiv faoliyatini qamrab oladi.

Ikkinchi bosqich — o'qituvchining auditoriyadagi faoliyati. Bunga o'qituvchining kirish so'zi, xulosasi, kichik guruhlarda ishni tashkil etishi, bahs-munozarani boshqarishi, vaziyat tahlili bo'yicha o'quvchilar faoliyatini baholashi kiradi.

Hamkorlikdagi faoliyatga kirishish. Bu bosqichning asosiy vazifasi hamkorlikdagi faoliyatga bo'lgan motivatsiyani shakllantirish.

Hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish. Bu bosqichning asosiy vazifasi kichik guruhlarda yoki individual tarzda muammoni hal etish bo'yicha faoliyatni tashkil etish. Har bir guruhda spiker (muammo yechimini taqdim etadigan), kotib (muhammaning borishini yozib boradigan), vaqt nazoratchisi (vaqt o'tishini nazorat qiladigan) tanlanadi. Agar keys to'g'ri tuzilgan bo'lsa, bir guruhning yechimi boshqa guruhning javobiga o'xshamaydi. O'qituvchi bahsni tashkil etadi va uni boshqaradi.

Keysni bajarish jarayonida o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalar rivojlanadi:

Axborotni qabul qilish va qayta ishlash (matnni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini o'rnatish, muammoni hal etish yo'llarini qidirish, axborotni sintez qilish).

Kommunikativ (suhbat yuritish, boshqalarni ishtiraklashtirish, o'z nuqtayi nazarini himoya qilish, boshqalarning xulq-atvorini baholash, o'zini nazorat qilish).

Refleksiv ko'nikma (o'zining va boshqalarning fikrini tahlil qilish).

Institutsional tizimning izlanishi yoki tanlanishi.

Keysning pedagogik pasporti

Keysning pedagogik pasporti. bu uning tashkiliy-uslubiy ta'minotidir. U quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

Pedagogik annotatsiya:

Talabaga uslubiy ko'rsatmalar:

O'qituvchi – keysologning keysni hal etish varianti:

Ta'lim texnologiyasi;

Pedagogik annotatsiya.

Quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

1. Keys mo'ljallangan predmet, bo'lim, mavzu, ta'lim darajasi, kurs ko'rsatiladi.
2. Keysdan ko'zlangan maqsad (ta'limiy maqsad, rejalashtiriladigan o'quv natijalari).
3. Talabalar keysni muvaffaqiyatli hal etish uchun egallashi lozim bo'lgan dastlabki bilim va malakalar.
4. Keys real institutsional tizim faoliyatini aks ettirishi yoki unda keysolog sun'iy modellashtirgan vaziyat bayon qilinishi haqidagi ma'lumot.
5. Axborot olish manbalari ro'yxati.
6. Keysning o'ziga xos belgilariga ko'ra tavsifnomasi (syujet, keys ob'ekti mavjudligi, materialni taqdim etish usuli, hajmi, tuzilmaviy o'ziga xos xususiyatlari, o'quv topshirig'ini taqdim etish usuli, chizmalashtirish usuli).
7. Keysdan ko'zlangan maqsad va tegishli tashkiliy-uslubiy ta'minoti o'zgarganida u qo'llanilishi mumkin bo'lgan o'quv predmetlari ro'yxati.

Keysni rasmiylashtirish yo'llari:

1. Qo'lyozma yoki bosma variantda.
2. Elektron variantda.
3. Video variantda.
4. Audio shaklda.

5. Multimedia shaklida.

Taqdim etish shakliga ko'ra bugungi kunda ta'lim amaliyotida uch turdagi keys-topshiriqlaridan foydalanilmoqda:

1. Bosma holatdagi keys (uni yanada ko'rgazmali bo'lishini ta'minlaydigan grafik, jadval, diagramma, illyustratsiyalarni ham o'z ichiga oladi).

2. Multimedia-keys (so'nggi vaqtlarda keng qo'llashni talab etayotgan videorolik va animatsion materiallar).

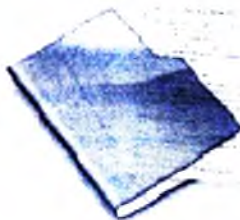
3. Video keys (film, audio va video materiallardan iborat bo'lishi mumkin).

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, keys-stadi texnologiyasidan uzluksiz ta'limning barcha bosqichlarida o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlardan kelib chiqqan holda foydalanish maqsadga muvofiq.

Loyiha

texnologiyasi.

Loyihaviy ta'lim quyidagi dolzarb muammolarni hal etish imkonini beradi va davr talabiga aynan mos keladi:

1) ta'limni real hayotga yuqori darajada yaqinlashtirilgan vaziyatda amalga oshirishni ta'minlaydi;

2) nazariy ma'lumotlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash va o'quvchilarni faol mustaqil bilish jarayoniga jalb etish imkonini beradi;

3) kasbiy va tayanch layoqatlarini shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlaydi.

Loyihali ta'limning asosiy tushunchalariga quyilagilar kiradi:

1) loyiha;

2) loyihalashtirish;

- 3) loyihaviy faoliyat;
- 4) o'quv loyihasi;
- 5) o'quv loyihaviy faoliyat;
- 6) loyihaviy ta'lim;
- 7) loyihaviy ta'limning texnologiyasi.

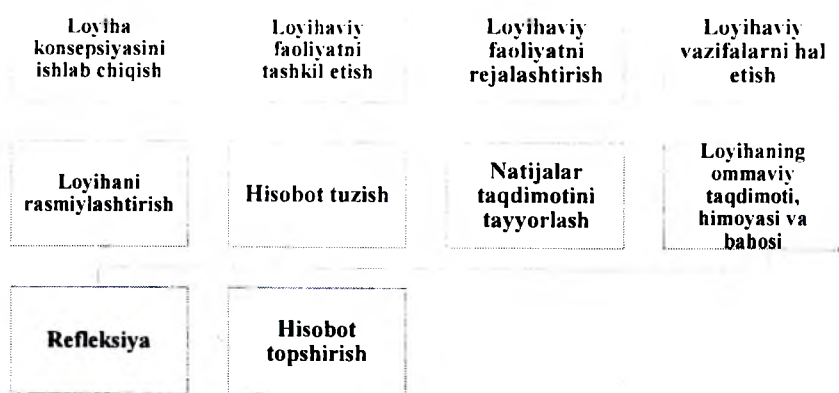
Quyida biz mazkur tushunchalar asosida loyihali ta'limning o'ziga xosliklarini yoritib beramiz.

Loyiha (design - dizayn) – ba'zi murakkab ishlanmalarni yaratish bo'yicha hujjatlar yig'indisi. *Loyiha (projekt)* – tushunchasi kengroq ifodalanib, ma'lum natija (loyihaning beqiyos mahsuli)ga ega maqsadli faoliyatni tashkil etish uchun biror-bir tashkiliy shaklni belgilash uchun foydalaniladi.

Loyihalashtirish - ("loyiha" so'zidan) – real natijaga olib keluvchi, qat'iy tartibga solingan harakatlar izchilligini o'z ichiga oluvchi muammoni o'zgartiruvchi faoliyatni anglatadi.

Ta'lim ma'nosidagi loyihalashtirish o'qituvchi tomonidan o'quvchining muammoni izlash, uni hal etish bo'yicha faoliyatni rejalashtirish va tashkil etishdan to (intellektual yoki moddiy mahsulotni) ommaviy baholash uchun uni hal etish usulini taqdim etishgacha mustaqil harakat qilishini ta'minlovchi maxsus (laboratoriya sharoitlarida) tashkil etilgan maqsadli o'quv faoliyatidir.

Loyihaviy faoliyat o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lib, quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi: loyiha konsepsiyasini ishlab chiqish, loyihaviy faoliyatni tashkil etish, loyihaviy faoliyatni rejalashtirish, loyihaviy vazifalarni hal etish, loyihani rasmiylashtirish, hisobot tuzish, natijalar taqdimotini tayyorlash, loyihaning ommaviy taqdimoti, himoyasi va bahosi, refleksiya, hisobot topshirish.

“O‘quv loyihasi” tushunchasi keng qamrovga ega bo‘lib, quyidagi mazmunga ega:

Muayyan iste‘molchiga mo‘ljallangan, muammolarni izlash, tadqiqot qilish va yechish, natijani noyob (moddiy yoki intellektual) mahsulot ko‘rinishida rasmiylashtirishga qaratilgan o‘quvchilarning mustaqil o‘quv faoliyatini tashkil qilish usuli;

Nazariy bilimlar orqali amaliy vazifalarni yechishga qaratilgan o‘quv vositalari va qurollari;

Rivojlantiruvchi, ta‘lim va tarbiya hamda bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va malakalarni shakllantirishga qaratilgan didaktik vosita.

Hozirgi vaqtda ta‘lim amaliyotida loyihaning xilma-xil turlaridan foydalaniladi:

- 1) Yetakchi faoliyat turiga ko‘ra: tadqiqot, amaliy yo‘naltirilgan va axborotli;
- 2) Fanga yo‘naltirilganligiga ko‘ra: monoloyiha va fanlararo loyiha;
- 3) Davomiyligiga ko‘ra: o‘zoq muddatli, o‘rta muddatli, qisqa muddatli;
- 4) Loyiha ishtirokchilarining soniga ko‘ra: individual va guruhli.

Mazkur o‘quv loyihalarining har biri o‘zining maqsadi, natijasi va mavzu bahsi yuzasidan bir-biridan farqlanadi. Masalan, axborot tavsifiga ega loyihaning maqsadi muammoning holati to‘g‘risida ma‘lumot to‘plash, uning tahlili, umumlashtirilishi, yoritilishi va muammoni hal etishning mavjud usullari va vositalari tasnifi, ularning

ustunliklari va kamchiliklarini izohlash (asoslash)dan iborat bo'lsa, tadqiqotchilikka doir loyihada esa, tadqiqotni amalga oshirish, tadqiqot asosida muammoning asoslangan izohi, kelgusida rivojlanish uchun yangi muammolarni asoslash maqsad sifatida belgilanadi.

Xuddi shunday natijasiga ko'ra ham loyihalar alohida o'ziga xoslikka ega. Masalan, tadqiqot tavsiyaga ega loyiha natijasi hisobot, ma'ruza, keys bilan tugasa, amaliy yo'naltirilgan loyihalar esa istiqbolli reja, harakatlar dasturi, strategiya, ma'lumotnoma kabi natijalarga ega bo'ladi.

O'quv loyihaviy faoliyat – bu qo'yilgan vazifaga erishish, ta'lim oluvchilar uchun muhim va aniq foydalanuvchiga mo'ljallangan biror-bir yakuniy mahsul ko'rinishida rasmiylashtirilgan, muammoni yechish uchun ta'lim oluvchilarning belgilangan izchillikdagi harakatlari majmuasi.

O'quv loyihaviy faoliyat uch bosqichda amalga oshiriladi:

1. Tayyorgarlik bosqichi. Mazkur bosqich sinfda amalga oshirilib, ikkita fazani o'z ichiga oladi: loyihaga kirishish hamda loyiha faoliyatini tashkil etish va rejalashtirish.

Loyihaga kirishish bosqichida o'quvchilar:

- 1) Vaziyatga moslashish;
- 2) Muammoni shaxsan o'zlashtirish (muammoni tushunish va amaliy faoliyatning muayyan sohasi uchun uning yechimi dolzarb va muhimligini anglash);
- 3) Loyihaning maqsadi, muammoni hal etish masalalarini qabul qilish, aniqlashtirish va muayyanlashtirish;
- 4) Loyihaning natijasi (mahsuloti) va uni taqdim etish shakllarini anglash, loyihaning boshqa ishtirokchilari va o'qituvchi bilan muloqotning xarakterini belgilab olishadi.

Loyihaga kirishishning rejalashtirish fazasida:

- 1) Guruhlarga birlashtirishadi;
- 2) Loyiha bo'yicha ishlar turlarini ajratib, qatnashchilar orasida taqsimlashadi;
- 3) Loyiha bajarish bo'yicha ishchi rejasini ishlab chiqishadi;
- 4) Uni bajarishning optimal usullari va vositalarini tanlashadi;

5) Natija taqdimotini rasmiylashtirish usullari va shakllarini belgilashadi;

6) Loyiha mas'uli, hisobot va taqdimotni baholash mezonlarini muhokama qilishadi.

2. Loyihani bajarish bosqichi sinfdan tashqarida amalga oshirilib, ushbu davrda o'quvchilar o'zlarining vazifalari bilan muvofiq tarzda va ma'lum qilgan holda faol va mustaqil ishlaydilar:

1) Turli manbalardan axborot to'plash, tahlil etish va umumlashtirish ishlarini olib boradilar;

2) Tadqiqot o'tkazadilar, natijalarni tahlil etishadi;

3) Zarurat tug'ilganda maslahatlashadilar;

4) Oraliq natijalarni muhokama qiladilar;

5) Hammadan olingan natijalarning umumiy to'planishi va muhokamasini o'tkazadilar.

3. Yakunlovchi bosqich ham sinfda tashkil etilib, loyiha taqdimoti, o'quvchilar mahsuloti va loyiha faoliyatining baholanishi, loyiha faoliyati refleksiya kabilarni o'z ichiga oladi:

1) Loyihaning jamoaviy taqdimoti vaqtida quyidagilarni aks ettirishadi:

- muammo, maqsad va vazifalarni tushunish;

- ishni rejalashtirish va amalga oshirishni bilish;

- yechimlarni izlash jarayoni tahlil qilish.

2) Loyihalar va taqdimotni o'zaro baholashadi;

3) Faoliyat va natijaning refleksiya qilishini amalga oshirishadi: ish davomida va yakunida yuzaga kelgan yutuqlarini anglash, yo'l qo'yilgan xatolarni tahlil qilish, shaxsiy o'zgarishlarini anglashni namoyon etadilar;

4) Loyiha faoliyati haqida hisobot topshirishadi.

Mazkur bosqichlarda amalga oshiriladigan o'quv loyihasi o'zining pasportiga ega bo'lib, pedagogik annotatsiya, loyiha topshirig'i, o'quvchilarga uslubiy ko'rsatmalar, loyiha ta'limning texnologik kartasini o'z ichiga qamrab oladi.

Pedagogik annotatsiyada quyidagi muhim jihatlar o'z aksini topadi:

1) O'quv fanining nomi;

- 2) Loyiha mavzusi;
- 3) Qatnashchilar;
- 4) Ta'limning maqsadi;
- 5) Rejalashtiriladigan o'quv natijalari;
- 6) O'quvchilar loyihani muvaffaqiyatli hal etishi uchun avval egallangan bilim va ko'nikmalar ro'yxati;
- 7) Loyihaning turlanish belgilariga ko'ra tavsifnomasi;
- 8) Loyihani bajarish tartibi;
- 9) Loyihaning baholanishi;
- 10) Loyihaviy ta'limni tashkil etish bosqichlari;
- 11) Ta'lim modelining qisqacha tavsifnomasi.

Nazorat savollari:

1. Pedagogik texnologiya va uning ilmiy aspektlarini ayting.
2. Pedagogik texnologiyaning tarixiy bosqich va ularning mazmunini izohlang.
3. Metodika va pedagogik texnologiyaning farqini misollar bilan tushuntiring.
4. Hamkorlikda o'qitishning afzalliklari va o'ziga xosliklari.
5. Kichik guruhlarda hamkorlikda o'qitish tamoyillarini ayting.
6. Keys-stadi (Case-stadi) texnologiyasiga tarixdan misollar ishlab chiqing.
9. Loyihaviy ta'limdan foydalanishning ijtimoiy-pedagogik shartlarini ko'rsating.

2-§. Tarix o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish

Tayanch tushunchalar: axborot, ta'limda axborot texnologiyasi, ta'limni axborotlashtirish, multimedia, axborot va telekommunikatsion texnologiyalar

Axborot – kommunikatsiya texnologiyalari vositalari va ularni tarix ta'limi jarayonida qo'llash imkoniyatlari. XX asrning 90-yillaridan boshlab axborotlashtirish sohasi keskin rivojlanib ketdi. Bizning asrimiz, ya'ni XXI asrni axborotlashtirish va kommunikatsiya asri desak mubolag'a bo'lmaydi. Zamonaviy davrda ta'limning texnik vositalari bo'yicha katta o'zgarishlar yuz berdi. Xususan, axborot va kompyuter texnologiyalarining imkoniyatlari nihoyatda kengaydiki, global internet tarmog'ining paydo bo'lishi va tarix fanidan ko'p qirrali faoliyatiga kirib borishi keskin ortib ketdi. Global internet tarmog'ining keskin rivojlanishi imkoniyatlaridan foydalanish ochiq ta'lim tizimini vujudga keltirmoqda. Natijada tarix darsiga ko'plab ko'rsatmali materiallarni joriy etish, faol ta'lim usullari orqali o'quv mashg'ulotlarini yanada samaradorligini oshirishga xizmat qila boshladi. Natijada tarix ta'limida an'anaviy o'qitishdan faol o'qitish usullariga, "bunda esa ta'lim resurslaridan foydalanishda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining o'zni beqiyosligini ta'kidlash zarur.

Hozirgi zamon o'qituvchisi, o'z fani bo'yicha mutaxassisligidan tashqari fanni o'qitayotganda axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining barcha afzalliklaridan foydalana oladigan, o'quvchi va talabalarda bu texnologiyalarni amalda ishonch bilan fan va texnikaning mavjud yangiliklari, ularni o'quv dasturlari va darsliklari mazmuniga jadal kiritishni talab etadi va bu orqali talabalarining zamonaviy bilimlarini shakllantirishga zamin yaratadi. Zamonaviy o'qitish texnologiyalarining joriy etilishi va turli metodik yondashuvlar esa, o'z navbatida, talabalarda ko'plab fundamental ma'lumotlarni nisbatan yengil va mustahkam shakllanishiga qulay sharoit yaratadi.

Axborot - (lot. *informatio* - tushuntirish, bayon qilish) — shartli belgilar yordamida shaxslar, predmetlar, dalillar, voqealar, hodisalar va jarayonlar haqida. ularni tasvirlash shaklidan qat'iy nazar uzatiladigan va saqlanadigan ma'lumotlar.³⁰

Ta'limda axborot texnologiyasi — oldinga qo'yilgan ta'limiy maqsadlarga erishishga imkon beradigan, nazariy asoslangan ta'lim jarayonini amalga oshirishning shakllari, uslublari, usullari va vositalarining yig'indisidir. Bunda u tegishli ilmiy modellashtirishga (loyihalashtirishga) tayanadi, bu jarayonda ushbu maqsadlar bir xil ma'noda beriladi hamda o'quvchining shaxsiy xususiyatlari va sifatlarini uni rivojlantirishning muayyan bosqichida obektiv ravishda bosqichma-bosqich o'lchash va baholash imkoniyati saqlanadi.

Kundalik turmushda turli ko'rinishdagi axborotlar masalan, matnli, grafikli, jadvalli, ovozli (audio), rasmlil, video va boshqa axborotlar bilan ishlashga to'g'ri keladi. Har bir turdagi axborot bilan ishlash (yig'ish, saqlash va h.k.) uchun har xil texnik xarakteristikalarga ega bo'lgan axborot qurilmalari kerak bo'ladi.

Hozirgi kunda ta'lim sohasida o'qitishni kompyuterlashtirishga katta e'tibor berilmoqda, chunki zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan dars jarayonida foydalanish katta ijobiy natijalar beradi. O'qitishni kompyuterlashtirish yoki axborot texnologiyalaridan foydalanish dasturiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- ta'lim tizimining barcha pog'onalarida axborotlashtirishni yetakchi bo'g'inligini ta'minlash;

- barcha sohalar bo'yicha bilim berishda axborotlashtirishni rivojlantirishni loyihalash va yaratish (monitoring);

- axborotlashtirish sohalarida me'yoriy bazalarni yaratish (ilmiy-metodik birlashmalar va h.k.);

- texnik ta'minot — kompyuterlar, axborot texnologiyasining boshqa qurilmalari, ularga xizmat ko'rsatish uchun kerakli materiallarni yaratish;

³⁰ Raxmatullayev M.A. Masofaviy ta'limning yetti jihati. — Toshkent., 2009; Ta'limda axborot texnologiyalari. Oliy ta'lim muassasalari uchun / Hamdamov R., Begimqulov U., Tayloqov N. — Toshkent: O'zME davlat ilmiy nashriyoti, 2010. - 120 b.

- telekommunikatsiya tarmoqlari;

- ta'minot resurslari (dasturiy ta'minot, internetdagi axborotlar majmui, ma'lumotnomalar va h. k.).

Axborot texnologiyasidan foydalanish va uni biror-bir sohaga tatbiq etish o'z ichiga qator vazifalarni oladi. Quyida axborotlashgan faoliyat ob'ektlari haqida gap yuritamiz.

Bunday ob'ektlarga sonlar (o'lchash va modellashtirish natijalari), matnlar, tasviriy axborotning statistik va dinamik ifodalari, rasmlar, chizmalar va animatsiyalar, ovozli obrazlar (yozilgan ovoz, musiqa) va boshqalar kiradi.

Foydalanuvchining mustaqil va ongli ravishda olib boradigan faoliyatiga axborot ob'ektlarini yaratish, kerakli axborot ob'ektlarini izlash, axborotlarni yig'ish, tahlil qilish va ajratib olish, tashkillashtirish, kerakli ko'rinishda tasvirlash, axborot ob'ektlarini (matn, suhbat, rasm, o'yin va boshqa ko'rinishda) uzatish, modellashtirish, loyihalash, ob'ektlarni rejalashtirish va boshqalar kiradi.

Axborot texnologiyasi modellari muayyan amallarni ongli va rejali amalga oshirishda o'zlashtiriladi. Bu jarayon quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- kompyuter, shuningdek, printer, modem, mikrofon va ovoz eshittirish qurilmasi, skaner, raqamli videokamera, multimedia proyektori, chizish plansheti, musiqali klaviatura kabilar hamda ularning dasturiy ta'minoti;

- uskunaviy dasturiy ta'minot.

Ta'limni axborotlashtirish

Ta'limni axborotlashtirish - keng ma'noda ta'lim sohasini metodologiya, o'qitish maqsadlarining psixologik-pedagogik tadbig'iga yo'naltirilgan yangi axborot texnologiyalari vositalarini samarali foydalanish va yaratish (qayta ishlash) amaliyoti bilan ta'minlash sifatida qaraladi. Bundan tashqari, axborotlashtirish masofali o'qitish tizimining taraqqiyoti uchun baza bo'lib xizmat qiladi. Axborotlashtirish jarayonida ta'lim tizimida yangi axborot texnologiyalari vositalaridan keng ko'lamda foydalanish amalga oshiriladi.

Ta'limni axborotlashtirish, birinchi navbatda quyidagilarni nazarda tutadi:

- kompyuter texnikasi. axborot va kommunikatsiya texnologiyalarning zamonaviy vositalarini tizimli o'rganish, tashkil etish va foydalanishni;

- talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish, o'quv va metodik ta'minlashni;

- o'qituvchilar tomonidan zaruriy o'quv-metodik ta'minotni yaratish bo'yicha ishlarni;

-axborot texnologiyalarini samarali qo'llanilishidan vujudga kelayotgan yangi imkoniyatlarni hisobga olgan holda o'quv jarayonini takomillashtirishni taqozo etadi.

Axborotlashtirishning yagona tizimi o'z oldiga ta'limning keng doiradagi hamda mutaxassislikka doir yaratilgan dasturini o'zlashtirish orqali mustahkam fundamental bilimga ega bo'lgan va ularni o'z faoliyatida qo'llay oladigan kadrlar tayyorlash maqsadini qo'yadi.

Axborotlashtirishning maqsadi masofali o'qitish tamoyillarining samarali tadbig'idan iborat.

Axborotlashtirish masalalari quyidagilardan iborat:

- uyali portativ shaxsiy kompyuterlar (UPSHK)larning roli o'mini aniqlash;
- ularga didaktik talablarning qo'yilishi;
- UPSHK bilan ishlashni talabalar va o'qituvchilarga foydalanuvchi darajasida o'qitish;

- ulardan ta'lim jarayonida foydalanishning uslubiy muammolarini hal qilish;
- masofali o'qitishni ta'minlash uchun axborot muhitini yaratish;
- foydalanishni ta'minlash uchun infrastrukturani yaratish.

Uyali portativ shaxsiy kompyuterlar o'quv jarayonida quyidagi

maqsadlarda qo'llanilishi mumkin:

- avvaldan tanishish va mustaqil ishlash uchun elektron shaklda bajarilgan o'quv-uslubiy material va darsliklar. xrestomatiyalar, kitoblar. maqolalar;
- referatlar, maqolalar, insholar uchun ma'lumotlar omborini tayyorlash;
- o'z-o'zini sinash, o'quv dasgurlari bilan ishlash;
- o'quv ishlarini rejalashtirish, elektron kundalik. mashg'ulotlar jadvali. telefonlar va manzillar (organayzer);
- ma'lumotlar ombori: qo'llanmalar, tarjimonlar, o'rgatuvchi dasturlar;

- axborot tarmog'larida ishlash.

Ta'limni axborotlashtirish ta'lim-tarbiyaning pedagogik-psixologik maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni, ta'lim sohasida ularni yaratish amaliyoti va metodologiyasi bilan ta'minlashni nazarda tutadi.

Bu jarayon, birinchidan, ilmiy-pedagogik ma'lumotlar bazasidan foydalanish asosida ta'lim tizimini boshqarish mexanizmini takomillashtirishni, ikkinchidan, zamonaviy axborot jamiyatida, shaxsni rivojlantirish maqsadlarida ta'lim-tarbiyaning tashkiliy shakllari, metodlari, mazmunini tanlash va metodologiyasini takomillashtirishni, uchinchidan, o'quvchini intellektual salohiyatini rivojlantirishga, unda mustaqil bilim olish malakasini shakllantirishga yo'naltirilgan o'qitishning metodik tizimini yaratishni va nihoyat, to'rtinchidan, o'quvchilar bilimini nazorat qilish va baholashning diagnostik metodlarini, xususan kompyuter testlarini yaratishni va ulardan foydalanishni maqsad qiladi.

Ta'limni axborotlashtirish va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayoni o'qitishdagi tashkiliy shakl va metodlarning o'zgarishigagina emas, balki undagi yangi metodlarning shakllanishiga ham olib keladi.

Fanlar sohasining axborotlashuvi, o'quv faoliyatining takomillashuvi, zamonaviy axborot texnologiyalari asosida bilish jarayonining intefatsiyalashuviga, fanlar sohasining kengayishiga, chuqurlashuviga va ularning intefatsiyasiga sabab bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, o'quv materiallari mazmunini tanlash mezonlariga o'zgartirishlar kiritishni taqozo qiladi.

Shunday qilib, ta'limni axborotlashtirish jarayonining rivojlanishi, o'quv materiallarining mazmuni va hajmini o'zgarishiga, o'quv predmetlari (kurslari) dasturlarini qayta ishlab chiqishga, alohida mavzular yoki predmetlarning interfaollashuviga sababchi bo'ladi. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish jarayoniga innovatsion yondashuvni ham joriy etilishi tarix ta'limi samaradorligini yanada oshiradi.

Ta'lim mazmuni va tarkibi, nazorat va o'qitishning tashkiliy shakllari, metodlari haqidagi tasavvurlarning o'zgarishi o'qitish jarayonida tarix o'qitish metodikasini ham takomillashtirishni taqozo etadi.

Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalarini imkoniyatlaridan foydalanish va shu tufayli o'quv faoliyatining kengayishi, o'qitish vositalari va darsliklarga bo'lgan didaktik talablarning sifat o'zgarishlariga olib keladi.

Yuqorida ta'kidlangan holatlar ta'lim-tarbiya nazariyasi tarkibiy qismlarining o'zgarishiga, ya'ni pedagogika fani paradigmasining o'zgarishiga olib keladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari, o'quv-tarbiya jarayonlarining barcha bosqichlarini jadallashtiradi. Bunda axborot texnologiyalaridan foydalanish asosida, ta'lim jarayonining sifati va samaradorligi ortishi, o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashuvini, fanlararo aloqalarning chuqurlashuvini kuzatish mumkin.

Didaktika nuqtayi nazaridan muhim ahamiyat kasb etadigan, axborot texnologiyalarini joriy etish orqali samaradorlikka erishiladigan metodik maqsadlarga:

- o'qitish jarayonini individuallashtirish va differensiyalash;
- teskari aloqa bilan o'quv faoliyati nazoratini olib borish;
- o'z-o'zini nazorat qilish;
- o'quv materialini o'zlashtirish jarayonida mashq qilish va mustaqil tayyorgarlikni tashkil etish;
- o'quv vaqtini tejash;
- o'quv axborotlarni kompyuter orqali vizuallashtirish;
- o'rganilayotgan hodisa va jarayonlarni modellashtirish;
- kompyuterda laboratoriya mashg'ulotlarini bajarish;
- axborot ma'lumotlar bazasini yaratish va undan foydalanish;
- o'qishga qiziqishni orttirish;
- o'quvchini o'quv materialini o'zlashtirish strategiyasi bilan qurollantirish;
- fikrlashni rivojlantirish;
- optimal qaror qabul qilish malakasini shakllantirish;
- o'quvchida axborot madaniyatini shakllantirish kabilarni kiritish mumkin.

Ta'lim tizimida axborot texnologiyalarining jadal sur'atlar bilan joriy etilishi zamonaviy texnologiyalarning qo'llanish sohaslarini kengaytiradi. Ayni paytda ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini rivojlanayotgan yo'nalishlarini alohida ta'kidlash mumkin. Ular:

1. O'quv maqsadlaridagi dasturiy vositalarning imkoniyatlarini o'qitish vositasi. o'rganish ob'ekti va axborotlarni qayta ishlash vositasi sifatida joriy etish.

2. O'quv-metodik majmualar yaratishda, o'quv-namoyish asboblari va kompyuter vositalari imkoniyatlari integratsiyasi.

Bunday majmualardan foydalanish o'quvchiga o'rganilayotgan jarayon haqidagi resurs va axborotlarni jamlash, saqlash, jarayonlarning qonuniyatlarining mohiyatlarini ochib berishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar negizidagi o'quv-namoyish majmualarining qo'llanilishi individual va jamoaviy eksperiment faoliyatni tashkil etishga zamin yaratadi. Bu esa, o'quvchida intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish va mustaqil bilim olishi imkoniyatini yaratadi.

3. Multimedia tizimlarini yaratishda, kompyuterlar va audio-video axborotlarni uzatish vositalari imkoniyatlarining integratsiyasiga erishish. Bunday tizimlar o'zida dasturiy-apparat vositalar va asboblarni majmuasini mujassamlashtirib, axborotning turli (matn, grafika, ovoz, tasvir) ko'rinishlarini birlashtiradi va foydalanuvchi bilan interfaol muloqotni tashkil etadi. Multimedia tizimlaridan foydalanish, faol o'qitish metodlari va shakllarini joriy etishni ta'minlaydi, axborotlarning qabul qilinish darajasini oshiradi.

"Multimedia" – termini *"multi – ko'p, media muhit"* degan ma'noni anglatadi va kompyuter texnologiyasining turli xil fizik ko'rinishga ega bo'lgan (matn, tovush, grafika, rasm, foto, animatsiya, video va h.k.z.) ma'lumotlarni bezak va yuqori dizaynda yagona axborot ob'ektida joylashuvidir.

Multimedia mahsuloti – tarkibida musiqa taraladigan, animatsiya, video, rasmlar va slaydlar galereyasi. Turli ma'lumotlar bazalari va boshqalar bo'lgan kompyuterda ishlangan mahsulotdir.

Multimedia mahsulotlari:

Ensiklopediyalar;

O'rgatuvchi dasturlar;

Ongni rivojlantiruvchi dasturlar;

Elektron kitoblar (elektron multimedia darsligi);

Bolalar uchun dasturlar;

O'yinlar va h.k.z.

Axborot va telekommunikatsion texnologiyalar.

Ta'limdagi muhim axborot va telekommunikatsion texnologiyalar quyidagilar:

- elektron darslik;
- multimedia tizimlari;
- ekspert tizimlar;
- avtomatik loyihalash tizimi;
- elektron kutubxonalar;
- ma'lumotlar ombori;
- lokal va global hisoblash tizimlari;
- elektron aloqa;
- ovozli elektron aloqa;
- elektron doska;
- telekonferensiyalar tizimi;
- elektron tipografiya.

Nazorat savollari:

1. Ta'lim vositalarini tanlash va ulardan foydalanish nimalarga bog'liq.
2. Ta'lim berish texnik vositalarining didaktik vazifasini ayting.
3. Axborot – kommunikatsiya texnologiyalari vositalari va ularni ta'lim jarayonida qo'llash imkoniyatlarini izohlang.
4. Ta'limni axborotlashtirishdan maqsad nima?
5. Tarix ta'limi sifatini ta'minlashdazamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o'rni va ahamiyatini izohlang.

3-§. Tarix bo'yicha sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar.

Tayanch iboralar: sinfdan tashqari ishlar, sinfdan tashqari olib boriladigan ishlarning mazmuni, tarix to'garagi, konferensiya, ma'naviy-ma'rifiy tadbir, muzey pedagogikasi.

Sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar. Vatanga fidoiy farzandlarni tarbiyalashda tarix fanining ahamiyati katta. Zero, shu fan orqali bola qalbiga Vatan tuyg'usi, mardlik, jasorat, qahramonlar ibрати va oliyjanoblik fazilatları kirib boradi. O'quvchilar o'quv materialining asosiy mazmunini sinfda dars davomida o'zlashtirib oladilar, albatta. Biroq, o'quvchilarning Davlat ta'lim standarti, fan dasturi yuzasidan o'rganishi zarur bo'lgan bilim va malakalarning hammasini ham sinf-dars mashg'ulotları doirasiga sig'dirib bo'lmaydi. Buning ustiga tarixiy, ilmiy va siyosiy ma'lumotlar hajmi tez kengayib, muttasil oshib borayotgan sharoitda o'quvchilar o'z bilimlarini tinmay to'ldirib borishlari uchun sinfdan tashqari ishlarni yaxshi yo'lga qo'yish g'oyat zarurdir.

Shuningdek, o'quvchilarning intellektual qobiliyatini o'stirishda, ularning chuqur bilim olishini ta'minlashda, tarixiy tafakkuri va ongini yuksaltirishda sinfdan tashqari ishlarning o'rni muhim hisoblanadi, bu xususda maxsus Konsepsiyada talablar qo'yilgan³¹.

Kitob mutolaasi tafakkurni boyitadi, ma'naviyatni yuksaltiradi. Qalbni Vatanga muhabbat, yurtga sadoqat, odamlarga mehr-oqibat tuyg'ularini kamol toptirishning eng yaxshi vositasi kitobdir. Bugun kitobxonlik, mutolaa madaniyati davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentning 2017-yil 12-yanvardagi "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida"gi farmoyishi ayni muddao bo'ldi.

Tarixni o'rganishda turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar va tarixiy kechalarning roli kattadir. Buyuk tarixiy shaxslar hayoti va faoliyati orqali o'quvchilarni vatanparvarlik

³¹ Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi /O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish. Umumta'lim maktablari, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosarlari va tarbiyachilar uchun qo'llanma. – Toshkent: Sharq, 2000. – 30: b.

ruhida tarbiyalash muhimdir. Vatanimiz ozodligi uchun kurashgan vatandoshlarimiz. buyuk davlat arboblari, allomalar haqida hikoya va sahna asarlaridan lavhalar namoyish etish orqali chuqur bilim berish bilan birga yoshlarni hozirgi kunda dolzarb bo'lgan milliy g'oya va vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunda o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, tarixiy-badiiy asarlar asosida tayyorlangan sahna ko'rinishlarining namoyish etilishi o'quvchi-yoshlarda tarix faniga qiziqishini ta'minlab qolmay, ular orqali Vatanni sevis, o'zaro do'stona munosabat, dadillik, dovyuraklik, o'z kuchiga ishonish kabi insoniy fazilatlarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Sinf dan tashqari olib boriladigan ishlarning mazmuni, ko'rinishi va o'tkazish metodlari. Tarix fanini chuqur o'zlashtirish borasida sinf dan tashqari ishlarning ahamiyati kattadir. Tarix fani yuzasidan sinf dan tashqari ishlarning mazmuni, shakllari va metodlari A.Sa'diyevning "O'zbekiston xalqlar tarixini o'qitish" nomli o'quv qo'llanmasida (T.,1993) turkumlangan va bu turkumni bugungi kun talablaridan kelib chiqib yanada takomillashtirish mumkin:

1. Qo'shimcha kitob o'qish. Tarixda o'qiladigan kitoblarni uch guruhga ajratish mumkin:

- a) tarixiy manbalar;
- b) tadqiqotlar asosida tayyorlangan kitoblar;
- v) tarixiy davrga oid badiiy adabiyotlar.

2. Qo'shimcha suratlar, taqdimotlar ko'rish. Suhbatlar olib borish.

3. Mavzuga oid teatr va kinofilmlar tomosha qilish va ularni birgalikda muhokama qilish.

- 4. Tarixiy ma'naviy-ma'rifiy kechalar tashkil etish.
- 5. Tarixiy insensirovka yoki pesalar qo'yish.
- 6. Maktab tarixiy ko'rgazmalarini tashkil etish.
- 7. Muqaddas qadamjolarga ekskursiyalar uyushtirish.
- 8. Tarix bo'yicha to'garaklar tashkil etish.

9. Tarix fani bo'yicha konferensiyalar tashkil etish, ularga temurshunos olimlarning qiziqarlii ma'ruzalarini kiritish, o'quvchilarning ham ma'ruzalar bilan ishtirokini ta'minlash.

10. Muzeylarga tashrif buyurish.

Tarix fani yuzasidan sinfdan tashqari ishlarning mazmuni, shakllari turlicha bo'lsa-da, ular bir maqsadga, ya'ni ta'lim-tarbiyaviy vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi.

Qo'shimcha kitob o'qish sinfdan tashqari ishlarning muhim shaklidir. Bunda o'quvchilarga kitob o'qishni targ'ib va tashviq qilish, uning ahamiyatini tushuntirish, kitobga qiziqtirishdan boshlanadi. Sinfdan tashqari o'qishni tashkil etishda o'quvchilarning yoshi, bilimi hamda malakalari e'tiborga olinishi lozim. O'qituvchi o'quvchilarni, avvalo darslikda ko'rsatilgan badiiy va ilmiy-ommabop asarlar bilan tanishtiradi va ulardan foydalanish yo'llarini gapirib beradi, yangi chiqqan kitoblar haqida ularni xabardor qilib boradi, kitobxonlik kechalarini tashkil etadi.

Maktabda 5 – sinfdan boshlab tarix fanini hikoya tarzida o'qitish boshlanadi. 5-6-sinf o'quvchilarini kitob o'qishga qiziqtirish maqsadida ilg'or o'qituvchilar quyidagi usuldan foydalanib kelmoqdalar: o'qituvchi o'quvchilarga o'qish kerak bo'lgan kitoblarni darsda foydalanishi bilan birga, fakultativ darslarda, to'garaklarda shu kitoblardan reja asosida tanishtirib boradi, Biroq, o'qishni cho'zib yuborish yaramaydi. 15—20 minutdan oshirib yubormaslik kerak.

Qo'shimcha o'qishni tashkil etishda o'quvchilarni kitobga qiziqtirish bilan birga, mustaqil o'qishni tashkil qila bilish ham zarur. O'quvchilarning qo'shimcha o'qishi zarur bo'lgan kitoblar o'z vaqtida tavsiya etiladi. Ba'zi metodik asarlarda ko'rsatilganidek, hamma sinflardagi o'quvchilarning chorak ichida yoki o'quv yilining yarmida o'qishi uchun kitoblarning katta ro'yxatini birdaniga tavsiya qilish to'g'ri bo'lmaydi, tajriba ham rad qildi. Bu masalada ham har bir sinf bolalarining yoshi, bilim darajasi va malakalarini nazarga olib ish ko'rish lozim bo'ladi. Masalan, 5-6-sinflarda o'quvchilar mustaqil o'qishlari lozim bo'lgan kitobga doir mavzu darsda o'rganib bo'lingandan keyin qanday kitobni o'qish kerakligi tavsiya qilinadi; 7-8-9-10-11-

sinflarda kitoblar mustaqil o'qish uchun tavsiya qilinadi. O'qilgan kitoblarni muhokama qilish kabi tadbirlar ham muhim o'rin tutadi.

O'quvchilarning yozuvchilar bilan uchrashuvlari ularning kitob o'qishga bo'lgan ishtiyoqini oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning tavsiya qilingan kitoblardan qanday foydalanganliklarini o'qituvchi doim nazorat qilib turadi.

Bu bilan o'qituvchi o'quvchilarda qo'shimcha adabiyot o'qishga rag'batni kuchaytiradi, kitoblarni tushunib o'qishga o'rgatadi, qo'shimcha kitoblar o'qib olgan bilimlarini darsda, tarix to'garagida va ekskursiyalarda olgan bilimlari bilan bog'lay bilishga va ulardan foydalana bilishga o'rgatadi. O'quvchilarda mustaqil o'qish uchun tavsiya etilgan kitoblarga ongli va to'g'ri munosabatni tarbiyalash uchun ularni o'qigan kitoblarni maxsus daftarga qayd qilib va har bir kitobga o'zlarining qisqacha taqrizlarini yozib borishga o'rgatish kerak.

Tabiiy, 5-6-sinflardagi o'quvchilarning o'qigan kitoblariga bergan baholari yuzaki bo'lsa-da, keyinchalik aytaylik, 7-8-sinf o'quvchilarning bahosi mazmunan boyib boradi. 9-10-11-sinfda esa, berilgan baholar mazmuni yanada chuqurlashadi.

Sinfdan tashqari ishlarda kitobxonlik kechalarini o'tkazish orqali o'quvchi yoshlarni kitobga mehr qo'yishga, ma'lumotlarni izlay olish, ularni tahlil va tadqiq etishga o'rgatadi.

Kitobxonlik kechalarida adabiyotlarni o'rganishda quyidagi tamoyillarga e'tibor berilishi talab etiladi:

- *yo'naltiruvchilik* – o'quvchilarni olingan bilimlarni asosiy holatlariga, uni kelgusi ish faoliyatidagi o'rni va ahamiyatiga diqqat qilishlariga imkon yaratish;

- *axborotlilik* – o'qituvchi berayotgan bilimni ilmiy dalillar va xulosalar orqali mavzuning mohiyatini ochib berish;

- *metodologik yondashuv* – oxirgi yillarda olib borilgan tadqiqotlarni bilish, ilmiy izlanish asosida olingan bilimlarni namoyon etish;

- *tarbiyalovchilik* – mavzuga hissiy-baholash asosida munosabatda bo'lishni uyg'otish;

- *rivojlantiruvchilik* – bilim olish qiziqishlarini, ya'ni mantiqiy fikrlash va isbotlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berish.

Kitob o'qishni targ'ib va tashviq etishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, xususan interfaol usullar, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bugungi kunning dolarb vazifalaridandir.

Jumladan, "hamkorlikda o'qish", "loyiha" texnologiyalaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Bunda tarixiy manbalardan ma'lumotlarni, tadqiqotlardagi ilmiy yutuqlarni mustaqil o'qishga joriy etish mumkin. Bunda jalb qilingan ma'lumotlar darsning didaktik talablariga javob berishi va darsda olingan bilimlarini rivojlantirib yanada boyitishini ta'minlashi kerak.

Jajji kitobxonlar, to'garak a'zolari o'ziga xos murakkab usulda yozilgan tarixiy manbalarning bayoni, ularning mazmuni, ma'naviy-ma'rifiy jihatlarini mustaqil o'qib, anglab ololmaydilar. Shuning uchun o'quvchi-yoshlarga tarixiy manbalarning tahlili natijasida olingan ibratli lavhalarini sinfdan tashqari ishlarning turli shakllarida yetkazib berilishi maqsadga muvofiqdir.

Tarix to'garaklari, konferensiyalar. Sinfdan tashqari ishlarning asosiy shaklida tarix to'garagining o'rni kattadir. Aynan tarix bo'yicha to'garaklarda o'quvchilar reja asosida bilimlarini tarixiy manbalar, ilmiy va ilmiy ommabop materiallar, badiiy adabiyotlar yordamida o'zlarining tarix bo'yicha bilimlarini oshirib boradilar³².

Tarix to'garagi (yoki tarixchilar jamiyati) sinfdan tashqari qilinadigan barcha ommaviy ishlarni uyushtirish markazi va uning eng ixcham ko'rinishidir.

Tarix to'garagida o'quvchilarning qiziqishlariga qarab mavzular – Amir Temur shaxsi va faoliyati, Vatanimiz tarixidagi jarayonlar, o'sha davrning buyuk shaxslari, allomalar, madaniyat va san'at arboblari haqida, o'sha davr madaniyati va san'at tarixi va boshqalar rejalashtiriladi.

Maktab tajribasida to'garak ishining mazmuni a'zolarining yoshiga, bilim saviyalari va malakalariga qarab turlicha bo'ladi. 5-6-sinf o'quvchilari uchun tashkil etilgan tarix to'garagining asosiy vazifasi o'quvchilarda tarixni o'rganishga paydo bo'la boshlagan qiziqishni rivojlantirishga qaratilga bo'lsa, 7-8-sinflarda ularni tarixiy

³² Sa'diyev A. O'zbekiston xalqlar tarixini o'qitish. – Toshkent, 1993. – B. 98.

materiallar ustida mustaqil va ijodiy ishlay boshlashga o'rgatishdan iborat bo'ladi. Agar 5-9-sinf o'quvchilarga hikoyaviy ma'lumotlar qiziqarli va tushunarli bo'lsa, 10-11-sinf o'quvchilarini esa mavzuni o'rgangan olimlar, tadqiqotchilar asarlari qiziqtiradi.

Tashkil etilgan to'garak mavzulari va mazmuni o'quvchilarning o'sib borayotgan talablariga to'la javob beradigan bo'lishi, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan birga o'quvchilarning ishtirokini ham ta'minlanishiga e'tibor qaratilishi kerak bo'ladi. Bunda o'quvchilarni tarixiy tadqiqotning ba'zi tomonlari bilan ham ma'lum darajada tanishtiriladi. Masalan, tarix fanining maxsus sohalaridan bo'lgan xronologiya, arxeologiya, numizmatika, etnografiya, sfragistika, geraldika, paleografiya, metrologiya, tarixiy geografiyaga oid bo'lgan ma'lumotlardan o'quvchilarning intellektual bilimlarini kengaytirish maqsadida foydalanishni ko'zda tutadi.

Tarix to'garagi o'quvchilarning tarixni o'rganishga qiziqishini oshirishiga, darsda olgan bilimlarini yanada boyitishga, xususan axborotlarni izlash, ularni tahlil qilish, ma'ruza bilan ishtirok etish, ta'limning texnika vositalari bilan ishlashga o'rganadilar, xullas mustaqil ijodiy ishlay bilish sohasida ham malakalarini hosil qilishga yordam beradi.

Tarixni o'rganishda konferensiyalar alohida o'rin tutadi. Maqsadli ravishda o'tkaziladigan konferensiyalar tarixni chuqur o'rganishga, unda o'quvchilarni faol ishtirokini ta'minlashga xizmat qiladi. Konferensiyalar sinfdan tashqari o'quv ishlarining muhim shakli bo'lib, o'quvchilarning darsda olgan bilimlarini to'ldirish, ularning mustaqil va ijodiy ishlash qobiliyatlarini o'stirish, ijtimoiy faoliyatga tayyorlashning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Eng keng foydalaniladigan muhim turlaridan biri kitobxonlar konferensiyasidir. Konferensiyada o'qituvchi rahbarligida o'qilgan kitoblar muhokama qilinadi. Imkoniyat bo'lganda muhokamaga qo'yilgan kitobning muallifi ishtirok qilsa, yana yaxshi bo'ladi. Tarix fani o'qituvchisi tomonidan tuzilgan rejada ma'ruza o'qish, o'quv konferensiyalarini o'tkazish, ushbu konferensiyalarda mavzuning turli soha ijodkorlari bilan uchrashuvlar o'tkazish, so'ngra mavzuga oid kinofilm, pesalar ko'rish, turli

tanlovlar tashkil qilish, mavzuga doir san'at ko'rgazmalarini tashkil etish va boshqalarni kiritish mumkin.

Konferensiyalarda iqtidorli o'quvchilarning ishtirokini ta'minlash, ishtirokchilarni viktorina savollariga jalb etish kabi interfaol usullardan foydalanish ham yaxshi natijalarni beradi.

Sinfdan tashqari ishlarda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning o'rni. Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarni o'tkazish – sinfdan tashqari ishlarning muhim tashkiliy shakli bo'lib, ularning asosiy vazifasida ilmiy ma'lumot berishdan tashqari har xil san'at vositalari (badiiy o'qish, musiqa, ashula, inssenirovkalar) yordamida o'quvchilarga *ibratli tarixiy voqealarning mazmuni, mohiyati va ahamiyati tushuntirish va ulardan ibrat olishni uqtirishdan iborat.*

Maktab ta'lim tizimi tajribasida tashkilotchi o'qituvchining ijodkorligi turli mavzulardagi tarixiy kechaning saviyasini ko'rsatadi. Tarixiy mavzulardagi ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar va tarixiy kechalar oldiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- o'tkaziladigan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, tarixiy kechalar o'quvchilarni vatanparvarlik, mehnatsevarlik, milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga yordam berishi lozim.

- o'tkaziladigan har bir kecha o'quvchilarning ommaviy bayramiga aylansin, unda ishtirok etgan har bir o'quvchi o'zining qobiliyat va talantini namoyish qilsin.

- bu tadbirlarning maroqli o'tishi uchun mavzuga mos ma'ruzalar tinglash, she'rxonlik qilish, tarixiy voqealarning qatnashuvchilari bilan uchrashuvlar tashkil qilish mumkin. Har bir kecha albatta, badiiy qism (qo'shiq, kuy, muzika, inssenirovka, viktorina o'yinlar yoki turli zakovat musobaqalari, konkurslar va shu kabilar) bilan to'ldirilishi maqsadga muvofiqdir.

Bunday ma'naviy – ma'rifiy tadbirlar o'quvchilar faolligini oshiradi, ularni tashkiliy ishlaridagi ishtiroki ijtimoiy foydali mehnatga o'rgatadi, jamoa oldidagi javobgarlik hissini oshiradi.

Ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, tarixiy kechalar mavzu jihatidan o'quv dasturining mazmuni bilan zamonamizning dolzarb masalalari, buyuk shaxslar, davlat arboblari va

allomalarning tavallud sanalari bilan bog'liq holda reja asosida o'tkazilishi maqsadga muvofiq.

Tarixiy kechalar davrimizning dolzarb hisoblangan ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotiga doir mavzularga ham bag'ishlanadi. Bu ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, tarixiy kecha va konferensiyalar sinfdan tashqari o'quv ishlarining muhim shakli bo'lib, o'quvchilarning darsda olgan bilimlarini to'ldirish, ularning mustaqil va ijodiy ishlash qobiliyatini o'stirish, ijtimoiy faoliyatga tayyorlashning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Madaniy merosimiz vorislarini tarbiyalashda muzey pedagogikasining o'рни. Yurtimizda barcha jabhalarda bo'lgan o'zgarishlar kabi muzeylarning faoliyatida ham yangi davrni boshladi. O'zbekiston Respublikasining Muzeylarni rivojlantirishga oid qator Farmon va qarorlari³³, ayniqsa 2014 yil 11-iyuldagi "Davlat muzeylarining bolalar va ularning ota-onalariga ochiqligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori³⁴ aynan muzey pedagogikasini, xususan muzeylarda bolalar bilan ishlash olib borishni yo'lga qo'yish bo'yicha chora-tadbirlar, dasturlashtirish ta'minotini ishlab chiqish kabi dolzarb vazifalarni qo'ydi.

Bolalar – madaniy merosimiz vorislari sifatida muzeyning doimiy ishtirokchilari hisoblanadilar. Muzey – nafaqat ma'naviy-ma'rifiy maskan, balki ko'rgazmali ashyolari bilan bilimni beruvchi katta quvvatga ega bo'lgan, tarbiya o'chog'i hamdir. Shu bois, ta'lim tizimida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya ishlarining samaradorligini ta'minlashda maktab jamoasi uchun sinfdan tashqari ishlarda muzeylarning ahamiyati kattadir. Buning uchun fanlarni oldindan muvofiqlashtirib rejaga kiritilgan amaliy mashg'ulotlar, ekspeditsiya – sayohatlar bilan mujassamlashtirgan holda o'tilishi mavzuni chuqur o'zlashtirilishi effektini orttiradi.

³³ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998- yil 12- yanvarda qabul qilingan "Muzeylar faoliyatini tubdan yaxshilash va takomillashtirish to'g'risidagi" Farmoni //Xalq so'zi, 1998 yil 13 yanvar; O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 5 martda qabul qilingan "Muzeylar faoliyatini qo'llab-quvvatlash masalalari to'g'risida"gi Qarori // Xalq so'zi, 1998 yil 15 mart.

³⁴ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 11 iyuldagi "Davlat muzeylarining bolalar va ularning ota-onalariga ochiqligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida" g: 189-sonli Qarori.

O'quvchi-yoshlar muzeylarning doimiy ishtirokchilari bo'lgani uchun ular bilan ishlash muzeysunoslikning doimiy muhim masalalaridan hisoblanib, buning uchun zamon talabiga mos turli tadbirlarni ham ishlab chiqish kerak bo'ladi. Bu borada J.Ismoilovanning "Muzey pedagogikasi: tajriba va izlanishlar"³⁵ nomli maqolasida quyidagi fikrlar bizga muzey pedagogikasini rivojlantirishga yordam beradi: XXI asr boshlariga kelib zamonaviy muzeylarda o'quvchi va talabalar bilan ishlash jarayonlarining yangi yo'nalishlari rivojlana boshladi. Hatto maktabgacha tarbiya muassasalari bilan ham muloqot bo'yicha alohida tayyorgarlik kerak bo'ladi. Natijada tajribalar negizida pedagogika fanining yangi yo'nalishi - muzey pedagogikasi shakllandi. Muzey pedagogikasi o'zining turli xil usullari bilan turli yoshdagi insonlar qalbiga yo'l topishga katta yordam beradi. Muzey eksponatlarini namoyish qilishga qo'yilgan osori-atiqalar bolalar va turli yoshdagi o'quvchilar uchun juda sirli va qiziqarlidir. Madaniy tarbiya beruvchi pedagog shu sehrli dunyoga olib kiruvchi yo'l boshchi vazifasini bajaradi.

Muzey pedagogikasi kichik yoshdagi tashrifchilar bilan ishlashning turli shakllarini: viktorina, konkurslar, rolli o'yinlar orqali olib borishni tavsiya qiladi. Bolalar uchun vazifa sifatida topshiriqlarni beradi:

1. Mening shajaram;
2. Mening uyimdagi yodgorliklar;
3. Yurtim bo'ylab sayohat;
4. Mening qishlog'im v.h.z.

Muzey pedagogikasida, ya'ni jazzi tashrifchilar bilan ishlashda quyidagilarga amal qilish kerak:

1. Yodgorliklar bilan muloqot qilish ko'nikmalari va talablarini shakllantirish;
2. Estetik qoniqish va hayajonlanish hissini, qobiliyatini rivojlantirish;
3. Yoshlarda tarixiy xotirani shakllantirish;
4. Boshqa madaniyatga nisbatan hurmat, tushunish hissini shakllantirish;

³⁵Ismoilova J. Muzey pedagogikasi: tajriba va izlanishlar / Moziydan sado, № 1 (61) 2014.

5. Muzei ekspozitsiyasini o'ziga xos tilini o'zlashtira olish;
6. Madaniy meros bilan aloqa qilish ko'nikmalar. muzeyda o'zini tutish. o'rganish, predmetlarni ko'rish ko'nikmasini hosil qilish.

Bugungi kunda muzeilar asosan yoshlarning qiziqishi va talabini qondiruvchi. tarix bilan yuzma-yuz turib erkin muloqotga kirishishga imkon beruvchi mo'jizaviy ma'rifiy maskanga aylanib bormoqda.

Muzeilar moddiy va ma'naviy yodgorliklar orqali ilmiy, tarixiy, madaniy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazuvchi markaz hisoblanadi. Shunday ekan, muzei pedagogikasida ekspонатlar, ko'rgazmalar ta'lim-tarbiyaviy quvvatga ega bo'lgan darsxona ekanligi jihatidan, o'sib kelayotgan turli yoshdagi tashrif buyuruvchilar uchun *dasturlashtirilgan holda yondashishni talab etadi*. Ya'ni jazzi tashrifchilar bilan tarixchilar, tadqiqotchilarga taqdim etilayotgan ma'lumotlar ularning yosh - psixologik jihatlariga to'la javob berishi maqsadga muvofiqdir.

XXI asr boshlariga kelib zamonaviy muzeilarda o'quvchi yoshlar bilan ish olib borish jarayonlarining yangi yo'nalishlari rivojlana boshladi. Hatto maktabgacha tarbiya muassasalari bilan ham muloqot bo'yicha alohida tayyorgarlik kerak bo'ladi. Natijada tajribalar negizida pedagogika fanining yangi yo'nalishi – muzei pedagogikasi shakllandi. Muzei pedagogikasi o'zining turli xil usullari bilan turli yoshdagi insonlar qalbiga yo'l topishga katta yordam beradi. Muzei ekspонатlarini namoyish qilishga qo'yilgan osori-atiqalar bolalar va turli yoshdagi o'quvchilar uchun juda sirli va qiziqarlidir. Madaniy tarbiya beruvchi pedagog shu sehrli dunyoga olib kiruvchi yo'l boshchi vazifasini bajaradi³⁶.

Muzei pedagogikasi haqida J. Ismoilovanning "Muzei va jamiyat" nomli qo'llanmasida batafsil ma'lumot berilgan³⁷. Olima qayd etganidek, hozirgi zamonaviy muzeilar bolalar bilan ishlashning turli metodik usullarni ishlab chiqmoqda. Ularning

³⁶ Ismoilova J. Muzei pedagogikasi: tajriba va izlanishlar // Moziydan sado, 1 (61) 2014.

³⁷ Ismoilova J.X., Nishanova K.S., Muxamedova M.S. Muzei va jamiyat. – Toshkent: Chinor ENK, 2015. – B. 92.

soni va masshtabi juda keng bo'lib, har bir muzey o'zining xususiyati va faoliyati mazmunidan kelib chiqqan holda ish tutadi³⁸.

O'zbekistonda ham ilk bor muzey pedagogikasi tajribasini qo'llangan bo'lib. O'zbekiston tarixi davlat muzeyi qoshida 2011-yili "Mo'jizalar olamida" bolalar muzeyi tashkil etilgani va unga 4 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan bolalarga mo'ljallangan ma'lumotlar bazasi ishlab chiqilgani e'tiborga loyiqdir. Bu muzey bolalarning tarixiy tafakkurini rivojlantirib, ularning tarixiy davr bilan erkin muloqotga kirishlari, o'sha davr "jonli" muhitida "yashash"lari uchun katta imkoniyat yaratadi.

Ushbu fikrni Temuriylar tarixi davlat muzeyiga tatbiq etiladigan bo'lsa, muzeyga tashrif buyuruvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini inobatga olingan ilmiy ma'lumotnoma apparatining shakllantirilishi, buning uchun zamonaviy axborot texnologiyalari va vositalaridan keng foydalanishni joriy etilishini ta'minlash muhimdir.

Muzey pedagogikasi kichik yoshdagi tashrifchilar bilan ishlashning turli shakllarini: viktorina, konkurslar, rolli o'yinlar orqali olib borishni tavsiya qiladi. Temuriylar tarixi davlat muzeyi bo'yicha bolalarga vazifa sifatida topshiriqlarni beradi. Bu topshiriqlarni quyidagicha tayyorlanishi mumkin:

- AmirTemur shajasini tuzing. Amir Temur farzandlari haqida batafsil ma'lumot tayyorlang;
- Amir Temur hayoti va faoliyati solnomasini tuzing;
- Amir Temurning nasl-u nasabini yozing;
- "Sohibqiron" so'zining ma'nosini ayting;
- Amir Temur saltanati hududlarini aniqlang va "Amir Temur buyuk sarkarda" ekanligi haqida ma'lumot bering;
- Amir Temur va temuriylar davri yodgorliklari haqida ma'lumot tayyorlash;
- Muzeydagi eksponatlardan "Amir Temur - bunyodkor" mavzusida insho yozing.

³⁸ Ismoilova J. Muzey pedagogikasi: tarixi, buguni va istiqboli / O'zbekiston muzeylari istiqboli. – Toshkent: Akademi-nashr, 2013. – B. 20.

Muzey pedagogikasida, ya'ni jajji tashrifchilar bilan ish olib borishda quyidagilarga amal qilish kerak³⁹:

➤ Sinchkovlik, xushmuomalalik va qat'iyat bilan bolalar harakatini kuzatib boring. Ulardagi qiziqish jo'sh urib, o'zlari bilmagan holda muzey eksponatiga qo'l tekkizishlari yoki tirnashlari, bu esa o'z navbatida madaniy boyliklarni but va shikastsiz saqlanishiga salbiy ta'sir qilishi mumkin;

➤ Yosh bolalarni muzeyda saqich chaynashlariga yo'l qo'ymang. Chunki ko'pchilik saqich chaynovchilar saqichlarini muzey eksponatining qayerigadir yopishtirib ketish holatlarini oldini oling;

- Yodgorliklar bilan muloqot qilish ko'nikmalari va talablarini shakllantirish;
- Estetik zavqlanish hissi va qobiliyatini rivojlantirish;
- Yoshlarda tarixiy xotirani shakllantirish;
- Boshqa madaniyatga nisbatan hurmat, tushunish hissini shakllantirish;
- Muzey ekspozitsiyasini o'ziga xos tilini o'zlashtira olish;
- Madaniy meros bilan aloqa qilish ko'nikmalar, muzeyda o'zini tutish, o'rganish, predmetlarni ko'rish ko'nikmasini hosil qilish.

B.Xodjayevning "Muzey pedagogikasi: taraqqiyot tarixi va istiqboli" nomli maqolasida muzey pedagogikasining konseptual asoslari va tarixiy – tadrijiy rivojlanish tavsifi bayon etilgan. Muallif muzey pedagogikasining istiqbolli yo'nalishi sifatida virtual muzeylar yaratishning nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etgan. Muallif XX asr boshlarida dunyo bo'yicha faqat AQShda bosh shiori "iltimos ushlab ko'r" iborasi bilan muzey faoliyat yuritgani, 90 – yillarning boshlariga kelib bularning soni 400 tadan oshgani, ular orasida Amsterdamdagi Tropik muzey, Gaagadagi (Niderlandiya) "Museon" nomli bolalar ma'rifiy markazi, Avstriyadagi "Bolalar dunyosi". Buyuk Britaniyadagi "Kashfiyotlar fabrikasi" va "Evrika" muzeylari juda mashhurligini misol tariqasida keltirgan⁴⁰.

³⁹ Qarang: Muzey xavsiizligi. Y'UNESKONing O'zbekistondagi Vakolatxonasi, 2008. – 42 b.

⁴⁰ Xodjayev B. Muzey pedagogikasi: taraqqiyot tarixi va va istiqboli // Pedagogika. – Toshkent, 2016. 4-son. - B. 15-22.

Muzey pedagogikasining o'ziga xos jihati – o'quvchilarning muzey materiallari bilan ishlashini tashkil etish. ularning fan, texnika, texnologiya, ijodiy sohada egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini integratsiyalash zaruriyatini yuzaga keltiradi. Virtual muzeyni yaratish ikkita metodikaning – muzey pedagogikasi va zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslanadigan loyihalar metodi integratsiyasi natijasida yuzaga keladi⁴¹.

XX asrning 90-yillarida muzeyshunoslikka kirib kelgan “virtual muzey” iborasi bugungi kunda zamonaviy muzeyshunoslikning butun boshli yo'nalishiga aylanib ulgurdi. Virtual muzeyda muzeydagi materiallar ko'rgazmasi amalga oshiriladi. Virtual muzeylarning afzalligi shundaki, ular eksponatlarni saqlash, keng, tez va osonlik bilan ommaga taqdim etishni internet texnologiyalari yordamida amalga oshiradi.

O'quvchilar virtual muzeylarga sayohat qilish orqali ma'naviy merosning tarixiy ildizlarini anglaydilar, tarixiy, abadiy, san'at namunalarini bir butun, yaxlit ma'naviy meros sifatida tushunishga erishiladi. Demak, virtual muzeylar bilan o'quvchilarning mustaqil ishini tashkil qilish o'qituvchining yordami va ko'rsatmasi orqali amalga oshirish umumta'lim fanlari dasturlariga muzey pedagogikasini keng targ'ib etishni talab etadi. Bu esa o'quv dasturlariga muayyan o'zgartirishlar kiritilishiga olib keladi. Bunday ishlarni olib borish ancha samarali hisoblanadi.

Xulosa sifatida shuni qayd etish lozimki, sinfdan tashqari ishlarda tarix kursini turli mavzularini qamrab oladi va turli shakllarda olib boriladi. Sinfdan tashqari ishlarda jajji bolalar, turli yoshdagi o'quvchilar o'zlarining qiziqtirgan savollarga javob olish imkoni tug'iladi.

Nazorat savollari:

1. Sinfdan tashqari olib boriladigan ishlarning ahamiyati nimada?
2. Sinfdan tashqari olib boriladigan ishlarning mazmuni, ko'rinishi va o'tkazish metodlarini ayting.
3. Tarix to'garaklari, konferensiyalar o'tkazishning ahamiyatini ko'rsating.

⁴¹ O'sha joyda, - B. 15-22.

4. Sinfdan tashqari ishlarda ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning o'rni qanday?
5. Madaniy merosimiz vorislarini tarbiyalashda muzey pedagogikasining o'rnini izohlang.

4-§. Zamonaviy tarix o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar

Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvning vujudgakeishi tarixiga oid ma'lumotlar. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvning vujudga kelishi tarixiga oid materiallar tahlil qilinsa, uning rivojlanish tarixini shartli ravishda to'rt davrga bo'lish mumkin:

Birinchi bosqich (1960—1970 yillar). Bu davrda ilk bor “kompetensiya” va “kompetentlik” so'zlari ilmiy adabiyotlarga kirib kela boshladi. Shu davrdan boshlab til o'rganish nazariyasi yo'nalishida D.Xayms tomonidan, “kommunikativ kompetentlik” tushunchasi ilmiy muomalaga kiritiladi.

Ikkinchi bosqich (1970—1990 yillar). Bu davrda fan nazariyasi va amaliyotida, boshqarishda kasbiy mahorat, rahbarlik qilishda, menejmentda, muloqot qilishni o'rganishda kompetensiya (kompetentlik) kategoriyalari ishlatila boshlandi, “ijtimoiy kompetensiya (kompetentlik)” tushunchalarining mazmuni ishlab chiqila boshlandi. Bu davr shunisi bilan xarakterliki, kompetentlikning turli ko'rinishlarida “tayyor bo'lmoq”, “layoqat” kategoriyalarining taqdim etilishi, shuningdek, “javobgarlik”, “ishonch bilan” kabi psixologik sifatlarni qayd qilinishi e'tiborni jalb qiladi.

J.Ravenning 1984-yilda chop etilgan “Zamonaviy jamiyatda kompetentlik” nomli asarida kompetentlikka keng ta'rif beriladi. Bu shunday hodisaki, “ u juda ko'p miqdordagi komponentlardan tashkil topgan bo'lib, ulardan ko'pchiligi bir-biriga nisbatan mustaqildir..., ayrim komponentalar ko'proq kognitiv sohaga tegishlidir, boshqalari – emotsional sohaga tegishli. Bu komponentalar o'z-o'zini samarali boshqarishda bir-birini to'ldirishi mumkin”, -deydi.

Uchinchi bosqich 90-yillardan boshlanadi. Bu davrda kompetentlikni ilmiy kategoriya sifatida ta'limda nisbatan qo'llash bo'yicha tadqiqot ishlari bajarildi. A.K.Markovanning(1993-1996) tadqiqotida mehnat psixologiyasi kontekstida kasbiy kompetentlik maxsus predmet sifatida har tomonlama qaraladi. Bu davrda shuningdek,

o'qituvchi kompetentligiga tegishli bo'lgan ishlar L.M.Mitina, L.A.Petrovskoy, N.V.Kuzmina, L.P.Alekseeva, N.S.Shabligina va boshqalar tomonidan yoritilgan. Mazkur yondashuv rivojlanishining uchinchi bosqichining yana bir jihati shundaki. YuNESKO materiallari va hujjatlarida ta'limdan kutiladigan natija sifatida bir qancha kompetensiyalar ajratib olina boshlandi.

To'rtinchi bosqich kompetensiyaviy yondashuvni kasbiy ta'lim, umumta'lim fanlari standartlari mazmuniga kiritish bilan bog'langandir. 2006-yil 18-dekabrda Yevropa parlamenti va Kengashi uzluksiz ta'lim uchun quyidagi **tayanch kompetensiyalarni** tavsiya qildi:

- O'z ona tilida muloqot qila olish;
- Chet tilida muloqot qila olish;
- Matematik kompetentlik hamda fan va texnika sohasidagi asosiy kompetensiyalar;

- Raqamli kompetentlik;
- O'qishni o'rganish;
- Ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyasi;
- Tadbirkorlik va tashabbuskorlik tuyg'usi;
- Madaniyatdan xabardor bo'lish va uni ifodalash.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni alohida shakllantirishni emas, balki ularni kompleks ravishda egallashni taqozo etadi. Shunga ko'ra, o'qitish metodlari ham o'zgaradi.

“Kompetensiya”, “kompetentlilik” tushunchalari tilshunoslikda ilk bor XX asr o'rtalarida N.Xomskiy tomonidan qo'llangan bo'lib, tilni ishlatish jarayonida “faoliyatga yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida”. ta'lim sohasida esa **“kompetensiyaviy yondashuv”** sifatida talqin etilgan bo'lib, ta'limda natijaviylikni ko'rsatuvchi omillar sifatida qayd etilgan⁴². Aytish joizki, lug'atlarda

⁴² Зимняя И.Н. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Ж.Высшееобразование сегодня. №5. – Москва. 2003. – С.34-42.

ushbu soʻzning maʼnolari turlicha izohlanadi. Chunonchi. “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da kompetensiya soʻzi quyidagicha izohlangan:

“**Kompetensiya** – (lot. *sompetere* – layoqatli, munosib boʻlmoq). 1) Muayyan tashkilot yoki mansabdor shaxsning rasmiy hujjatlarda belgilangan vakolatlari doirasi; vakolat. 2) Shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi”⁴³.

Ruscha-oʻzbekcha tarjima lugʻatlarda esa bu termin quyidagicha sharhlangan:

“**Kompetensiya** – 1. Biror kishi yaxshi xabardor, omilkor boʻlgan soha; 2. *yur.* huquq (vazifa, ish) doirasi.”

“**Kompetensiya** – 1. Biror kishi yaxshi xabardor boʻlgan soha yoki masala; 2. Vakolat, huquq, ixtiyor;

Kompetentniy, -aya, oe, -ten, -tna – yetarli maʼlumotga ega boʻlgan, puxta bilimli, yaxshi biladigan, bilimdon, xabardor, omilkor; 2) asosli, eʼtiborli, moʻtabar; 3) kompetensiyaga, yaʼni huquqqa ega boʻlgan; vakolatli;

Kompetentlik – chuqur bilimga egalik; chuqur bilimga asoslanganlik, asoslilik; xabardorlik, omilkorlik”⁴⁴.

Berilgan izohlar taʼlim sohasida kompetensiya soʻzini layoqat, kompetentlikni esa layoqatlilik deb, taʼlimga kompetensiyaviy yondashuvni egallangan bilim, koʻnikma va malakalarni oʻz shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qoʻllay olish layoqatlarini shakllantirishga yoʻnaltirilgan taʼlim yoʻnalishi, deb tushunish maqsadga muvofiqligini koʻrsatadi. Til taʼlimida kompetensiyaviy yondashuv taʼlim oluvchilarning oʻrganayotgan tili materiallaridan va olingan axborotlardan oʻz hayotiy faoliyatida oqilona foydalana olish, shu tilda oʻz fikrini ogʻzaki va yozma tarzda mustaqil ifodalash va nutqiy vaziyatlarga mos ravishda qoʻllay olish koʻnikma-malakalarini tarkib toptirish, yaʼni tilni maqsadli ravishda amaliy qoʻllay olish layoqatini shakllantirishdan iborat.

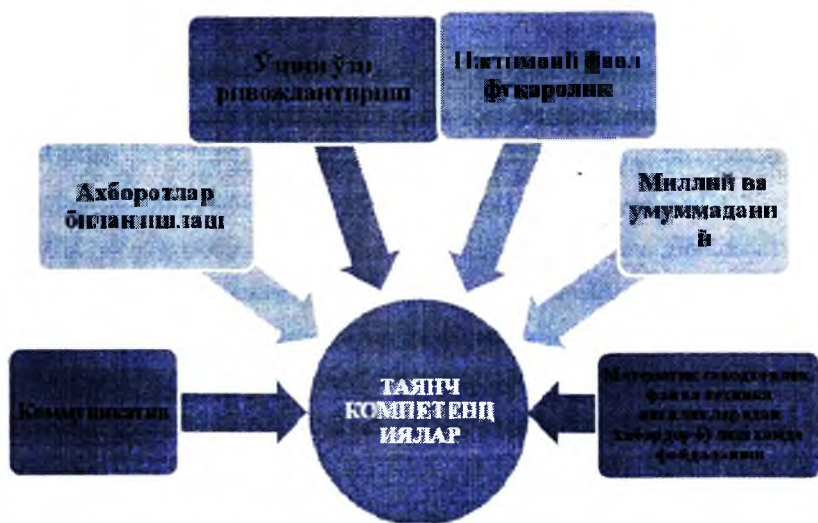
⁴³“Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 4–жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2008. –267-бет.

⁴⁴ Русча-ўзбекчулугат /ЎзССРФанларакадемиясиА.С.ПушкинномлиТилваадабиётинституту /1-том. –

Тошкент: Ўзбек Совет Энциклопедияси, 1983. – Б.456.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'lim – egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish layoqatini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim bo'lib, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lish, tashabbuskorlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o'z faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog'lom raqobat hamda umummadaniy ko'nikmalarni hosil qiladi.

Kompetensiyalar ikki asosiy turga: tayanch va xususiy kompetensiyalarga bo'linadi.

Tayanch kompetensiyalar insonning shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirisha olish, jamiyatda o'z o'rini egallay olish, duch keladigan muammolarning yechimini hal eta olish, eng muhimi, o'z sohasi, kasbi bo'yicha raqobatbardosh bo'la olish ko'nikma-malakalarini tarkib toptirishga qaratiladi.

Kommunikativ kompetensiya — ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o'zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi — media manbalardan zarur ma'lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta'minlashni, media madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O'zini-o'zi rivojlantirish kompetensiyasi — doimiy ravishda o'z-o'zini jismoniy, ma'naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o'qib-o'rganish, kognitivlik ko'nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi — jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo'lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya — vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi — aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarni tuza olish, kundalik faoliyatda turli diagramma, chizma va modellarni o'qiy olish. inson mehnatini yengillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan, qulay shart-sharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan foydalana olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi. Mazkur kompetensiyalar umumta'lim fanlari orqali o'quvchilarda shakllantiriladi.

Bundan tashqari, ta'limda har bir o'quv fanini o'zlashtirish jarayonida o'quvchilarda, shu fanning o'ziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli **xususiy kompetensiyalar** ham shakllantiriladi. Jumladan, tarix fanni o'rganishda o'quvchilar **tarixiy voqelikni tushunish va uni mantiqiy izchillikda**

tushuntira olish, tarixiy manba va adabiyotlar bilan ishlash kompetensiyalarni egallashlari talab etiladi.

1. Tarixiy voqelikni tushunish va uni mantiqiy izchillikda tushuntira olish kompetensiyaning quyidagi komponentlardan iborat:

- O‘zbekiston va jahon tarixining eng qadimgi davridan bugungi kunga qadar insoniyat tarixida muayyan iz qoldirgan muhim voqea va jarayonlar haqida ma’lumot bera oladi;

- tarixning davrlarini taqqoslay oladi, tahlil qiladi, baholaydi va xulosa qiladi. yozma ma’lumot bera oldi;

- voqea va jarayonlarni tarixiy davr nuqtayi nazaridan tahlil qiladi, baho beradi, xulosa chiqaradi, munosabat bildiradi;

- davlatlarning tashkil topishi, davlat shakli, davlatdagi ijtimoiy-iqtisodiy-siyosiy jarayonlar, ichki va tashqi munosabatlar, harbiy salohiyat, insoniyat sivilizatsiyasida tutgan o‘rni haqida yozma ma’lumot bera oladi;

- tarix fanidan olgan bilimlarini boshqa fanlar bilan bog‘lay oladi.

2. Tarixiy manba va adabiyotlar bilan ishlash kompetensiyaning quyidagi komponentlardan iborat:

- XX asr boshlaridan bugungi kungacha kechgan tarixiy voqelikni bayon qilishda muhim bo‘lgan tarixiy toponomik atamalar mazmunini tushuntira oladi;

- tarixiy jarayon va voqealar haqida ma’lumot berishda qo‘shimcha adabiyot va manbalardan foydalana oladi;

- tarixiy-badiiy asarlar, ommaviy axborot vositalarida berilayotgan ma’lumotlardan foydalanishda va ularga munosabat bildirishda axborot madaniyatiga rioya qiladi.

Xulosa qilib aytganda. ta’limning yuksak sifatini hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan chuqur ijtimoiy islohotlar, rivojlangan demokratik davlat barpo etish talablariga javob beruvchi kadrlarni tayyorlanishini ta’minlash, umumiy o‘rta ta’lim tizimida faoliyatli yondashuvga asoslangan ta’lim bugungi kun talablariga mos kelmayotganligi sababli umumta’lim fanlarini o‘qitishning prinsipial yangi

metodologiyasi sifatida kompetensiyaviy yondashuv **Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvning vujudga kelishi tarixiga oid ma'lumotlarga** asoslangan davlat ta'lim standartlari, o'quv-metodik majmualarni ishlab chiqish va joriy etishni taqozo qildi.

Tarix o'qituvchisiga qo'yiladigan zamonaviy talablar.

Tarix o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar:

- o'quvchi shaxsini hurmat qilish, uning shaxsiga, ota-onasi, kelib chiqishi kabi boshqa jihatlariga hurmatsizlik va bepisand bo'lmaslik;

- darsni asabiy yoki ruhiy hayajon bilan bog'liq holatlarda olib bormaslik;

- dars mashg'uloti zahmatli mehnatni, o'z ustida tinmay izlanishni talab qiladi;

- o'qituvchi nutqining ravon, ilmiy dalillarga boy, mantiqan to'g'ri bo'lishiga ahamiyat berish;

- darsda biror ilmiy yangilik haqida so'z borsa, albatta ushbu yangilikni o'quvchilarga ma'lum bo'lgan avvalgi berilgan bilim bilan bog'lab olib borish; bilim berish bilan birga uning ko'nikmasiga aylanishiga olib keladi;

- har darsda didaktikaning asosiy prinsiplaridan bo'lgan ko'rsatmalilikka amal qilish;

- o'quv mashg'ulotlarida vaqt taqsimotiga qat'iy amal qilish;

- darsni boshlashdan avval uning motivatsiyasi (undash)ga jiddiy e'tibor qaratish;

- dars boshlashdan avval refleksiya bosqichi (o'tilgan mavzuni takrorlash va uni yangi mavzu bilan bog'lash)ga e'tibor qaratish;

- savollarni qo'yishda ilmiylikka, tarixiylikka, mantiqiylikka e'tibor berish hamda mazmunan va orfografik jihatdan to'g'ri tuzish;

- o'quvchi savollarga javob berayotganda uning fikrini bo'lmay, unga fikrini to'liq tugallashiga imkon berish;

- berilgan savolning barcha o'quvchilarga tegishli ekanligini anglatish, har bir savoldan keyin qisqa tanaffuslar qilish, keyingina alohida o'quvchilarni javob berishga jalb qilish;

- darsda barcha o'quvchilarni nazorat qilib, baholashga erishish;

-katta xato – bu kam o'quvchiga ko'p savol berilishi, boshqa o'quvchilarni savollarga javob berishga undamaslik;

-dars jarayonida alohida o'quvchilar bilan bog'lanib qolmaslik: agar o'quvchi to'g'ri javob bera olmasa, unga yordam berish, yo'naltirish;

-o'quvchilar bilmagan savol yoki topshiriqni o'zi bilmagan holda tavakkaliga, ya'ni vaqtni zoe ketkazgan holda javob berishidan saqlanish;

-darsni qiziqarli tashkil etish, intizom bilan ovora bo'lib qolishni oldini oladi;

-o'quvchining javobini o'quvchilar ham to'g'ri bilib qabul qilishini inobatga olgan holda o'quvchining nutqini doimo to'g'ri ekanligiga ishonch hosil qilib ma'qullab yoki aksi bo'lsa, to'g'ri yo'lga solib turish;

-nazorat qilib baholangan o'quv topshiriqlarni o'z vaqtida o'quvchilarga taqdim etish va baholarni asoslash uchun taqrizlar yozish;

Hozirgi kunda o'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan zamonaviy talablar tasnifi kundan kunga kengayib bormoqda. Ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Shaxsiy fazilatlar.
2. O'qituvchining tashqi ko'rinishi. Kasbiy imidji.
3. Boshqaruvi.
4. O'z ustida ishlashi.
5. Texnikasi.
6. Mahorati.
7. Qobiliyati (kompetentligi).
8. Nutq madaniyati.

Nazorat savollari:

1. Ta'lim tizimini modernizatsiyalash nima?
2. Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvning vujudga kelishi bo'yicha tarixiy ma'lumotlar bering.
3. "Kompetensiya", "kompetentlik", "kompetensiyaviy yondashuv" atamalarining ma'nolarini izohlang.

4. Kompetensiyalarning turlari va me'yoriy darajasi talablari haqida ma'lumot bering.
5. Umumta'lim fanlarida tayanch kompetensiyalar to'g'risida izoh bering.
6. O'qituvchi qanday tayanch kompetensiyalarga ega bo'lishi lozim.

XULOSA

Tarix tajribasini o'rganish, hozirgi davrda ro'y berayotgan jarayonlar, ya'ni ijtimoiy- iqtisodiy, ma'naviy va siyosiy voqealarni yanada chuqurroq o'rganish, idrok etish va tushunib yetishga mustaqilligimiz hamda taraqqiyotimizni qadrlashga istiqloql yo'lida yangi taraqqiyot uchun asos yaratish va shu asosda jamiyat rivojiga hissa qo'shish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, xalqlar jamiyat va kishilik sivilizatsiyalari taqdirlerini olib qarasak, barcha madaniyatlar, jamiyatlar va xalqlar o'z mavjudlik taqdirida shakllanish va paydo bo'lish, rivojlanish hamda inqiroz jarayonlarini o'z boshlaridan kechirganliklarini kuzatish mumkin. O'tgan davr mobaynida ular o'rtasida turli aloqalar ta'sirida o'zaro ta'sir va o'zaro bog'liqlik jarayonlari mavjud edi.

Mamlaktimiz taraqqiyotini rivojlantirish va kelgusi avlodga yetkazish borasida yoshlarning o'rni beqiyosdir. Shu joiz, yosh avlodga o'tmish va bugungi tarixni mukammal o'rgatish hamda ularda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish dolzarb masala hisoblanib, buning zahirida o'qituvchining zahmatli mehnati, bilimi, tajribasi, mahorati, umuman kasbiy kompetentligi asosiy rol ni o'ynaydi.

Ushbu darslikni yaratilishi ham bugungi kunda tarix o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishga doir qator tadqiqotlar, darslik va o'quv qo'llanmalar, ilg'or pedagoglarning ilmiy uslubiy maqolalari va tajribalari asos qilib olindi. Mazkur o'quv qo'llanmada umuman tarix o'qitish metodikasiga oid xorijiy mamlakatlar hamda o'zbekistonlik olimlarning fikr-mulohazalari va qarashlari, ular tomonidan yaratilgan tadqiqotlar o'rganildi, tahlil etildi va umumlashtirildi.

Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish hamda ta'lim tizimiga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish orqali ta'limda samaradorlikka erishish ta'lim tizimining olidida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Shunday ekan tarix o'qituvchisi chuqur, har taraflama asosli ta'lim tarbiya berishda turli shakl, usul, vosita, uslub va yo'nalishlarning mukammal uyg'unligini amalga oshirishni talab etadi. Bu esa ta'lim sifatini turli komponentlar

o'ratsidagi aloqadorlik, muayyan usullar va uslublarning ta'lim jarayoniga tatbiq etilishini ta'minlaydi.

Tarix o'qituvchisining bugungi vazifasi ham kun sayin ortib borayotgan axborot ta'lim muhiti sharoitida mustaqil fikrlay olish, faoliyat ko'rsatish, ma'lumotlar oqimidan oqilona foydalanishga o'rganishni talab etmoqda.

Ta'limning samaradorligini oshirish, shaxsning ta'lim markazida bo'lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun ta'lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va interfaol usullarni biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda foydalanish qoidalarini biladigan o'qituvchilar kerak. Buning uchun tarix o'qituvchilarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar bilan qurollantirish va olgan bilimlarini o'quv tarbiyaviy mashg'ulotlarda qo'llash malakalarini uzluksiz oshirib borish lozim. Shu bois kasbiy tafakkur ko'p jihatdan ta'limni samarali tashkil etish, uning taraqqiyoti darajasiga asoslanadi. O'z navbatida tarix ta'limini samarali tashkil etish ijtimoiy ehtiyoj tariqasida mustaqil munosabat tizimida vujudga keladi. O'sib kelayotgan yosh avlod ongida ilmiy asoslangan qarashlar imkoniyati yaratiladi. Zamon talablari asosida tarix ta'limiga bunday yondashuv ta'lim samaradorligini oshiradi. Xulosa qilib aytganda kasbga bo'lgan fidoyilik bilimi va tajribalarning birikmasi pedagog faoliyatining eng yuqori cho'qqisidir.

GLOSSARIY

O'zbek tilida	Rus Tilida	Ingliz tilida	Izoh
Aralash o'qitish	Смешанное обучение	Blended learning	Onlayn o'quv materiallari hamda o'qituvchi rahbarligida guruhda ta'lim olishga asoslangan o'qitish shakli
Baholash	Оценивание	Assesment	O'rganilgan materialni konkret maqsad uchun baholash ko'nikmasini anglatadi.
Bilim	Знание	Knowledge	Bir butunlikni tashkil qiluvchi qismlar orasidagi ularning ichki zaruriyatidan kelib chiqqan bog'liqlikdir. Bilim kishidan kishiga ma'lumot (axborot) orqali o'tadi.
Dars ishlanmasi	Разработка урока	Lesson planning	Ta'limiy mazmunga ega loyiha va o'qituvchi tomonidan tuzilishi majburiy bo'lgan hujjat
Dastur	Программа	Program	O'quv predmetining mazmuni, uni tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtirilishining eng maqbul usullari, tartibi, axborot manbalarini o'zida mujassamlashtiruvchi me'yoriy hujjatdir.
Didaktika	Дидактика	Didactics	Yunoncha didaskien so'zidan olingan bo'lib, o'qitaman, o'qishni o'rgataman ma'nolarini anglatadi. Didaktika – bu o'qitish nazariyasidir. Didaktika o'qitish jarayonining shakllari, metodlari, tamoyillari, mazmuni, vazifasi va maqsadlarini ishlab chiqadi.
Individual yondashish	Индивидуальный подход	Individual approach	Bu pedagogik tamoyilga ko'ra, pedagogik jarayonda pedagogning o'quvchilar bilan o'zaro munosabati, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda quriladi va butun guruh hamda har bir alohida o'quvchining rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratiladi.
Individual o'qitish	Индивидуальное обучение	Individual training	Bu o'quv jarayonini tashkil etishning shakli bo'lib, bunda pedagog va o'quvchi yakkamayakka o'zaro ta'sir ko'rsatadilar, o'quvchi o'quv vositalari (kitoblar, kompyuter va h.k) yordamida uzluksiz mustaqil ta'lim oladi.
Innovatsiya	Инновация	Innovation	Yangilanishni, o'zgarishni amalga joriy etish jarayoni va faoliyati (inglizcha innovatsiya – kiritilgan yangilik, ixtiro). Ilmiy texnika yutuklari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqaruv va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalarida doiralarda qo'llanishini aks ettiradi.
Innovatsion ta'lim	Инновационное обучение	Innovative education	O'quvchida yangi g'oya, me'yori, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yori, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim
Interfaol ta'lim	Интерактивное обучение	Interactive education	Talabalarning bilim, ko'nikma, malaka va muayyan axloqiy sifatlarini o'zlashtirish

			yo'lidagi o'zaro harakatini tashkil etishga asoslanuvchi ta'lim
"Keys-stadi" texnologiyasi	Технология «Кейс-стади»	"Case study" technology	Muammoli vaziyat; talabalarda aniq, real yoki sun'iy yaratilgan muammoli vaziyatni tahlil qilish orqali eng maqbul variantlarini topish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladigan texnologiya
Ko'nikma	Навыки	The ability	Biror shaxsning muayyan faoliyatini muvaffaqiyatli bajarishi uchun shart-sharoitlar yaratib beruvchi, tashqaridan kuzatish mumkin bo'lgan harakatlari va reaksiyalari tushuniladi.
Loyihalash	Проектирование	Projecting	Boshlang'ich ma'lumotlar, aniq belgilangan vaqt, maxsus tanlangan shakl, metod va vositalarga tayanib, kutiladigan natijani tahmin qilish, bashoratlash, rejalashtirish orqali avvaldan faoliyat modelini tuzish, faoliyat yoki jarayon mazmunini ishlab chiqishga qaratilgan amaliy harakat
Malaka	Квалификация	Qualified	Ongli ravishda amalga oshirilgan faoliyatning tarkibiy qismiga kiruvchi avtomatik tarzda bajariladigan ko'nikmalar.
Masofaviy o'qitish	Дистанционное обучение	Distance training	Bu masofadan turib o'qitish, qaysiki o'quv mashg'ulotlarining barchasi yoki ko'p qismi telekommunikatsion va zamonaviy axborotlashtirish texnologiyalar asosida olib boriladi.
Metodologiya	Методология	Methodology	Metod va logiya iboralarining birligida bilim faoliyati usuli, tuzilishi vositalari va mantiqiy tartibi haqidagi ta'limot ma'nosini anglatadi.
Modul	Модуль	Module	Bu fanning fundamental tushunchasini taqdim etadi: muayyan jarayoni yoki qonuni bo'limi, muayyan katta mavzusi, o'zaro bog'liq tushunchalar guruhi.
Modulli o'qitish	Модульное обучение	Modular training	Xalqaro tushuncha – modul bilan bog'liq bo'lib ("modul", lotincha modulus), uning bitta ma'nosi faoliyat ko'rsata oladigan o'zaro chambarchas bog'liq elementlardan iborat bo'lgan tugunni bildiradi.
Muammoli ta'lim,	Проблемное обучение	Problematic training	Muammoni hal etish g'oyasi yotuvchi, yaxlit tizim. Muammoli o'qitish ham amaliy, ham nazariy-bilish xususiyatidagi muammoli vaziyatlarni hal etish orqali yangi bilimlarni egallashga asoslangan.
Muammoli vaziyat	Проблемная ситуация	Problematic situation	Mazkur holda vaziyat sub'ekting hozirgi vaqtda yoki kelgusidagi maqsadlarga erishishiga xavf soladigan vaziyat tushuniladi.
Pedagogik o'yin	Педагогическая игра	Pedagogical games	Bu faoliyat turi vaziyatlar sharoitida, o'qitishni aniq maqsad qilib qo'ygan jamoatchilik tajribasini qayta tiklash va o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, o'z-o'zini boshqarishni

			takomillashtiradi va pedagogik natijalarni to'yogga chiqaradi.
Pedagogika	Педагогика	Pedagogics	Yunoncha so'z bo'lib, "Bolani yetaklash" ma'nosini bildiradi.
Rolli o'yinlar	Полевые игры	Role-playing games	Ma'lum bir shaxsning vazifa va majburiyatlarini bajarishdagi ruhiy hoiatlari xatti-harakati ishlanadi, rollar majburiy mazmuni.
Tahlil	Анализ	Analysis	Bu toifa o'rganilgan material tarkibini bo'laklarga bo'lib, uning tuzilmasini yaqqol ko'rsatish ko'nikmalarini anglatadi.
Ta'lim	Обучение	Educational	Bilim berish, malaka va ko'nikma hosil qilish jarayoni, kishini hayotga tayyorlashning asosiy vositasidir.
Ta'lim texnologiyasi	Технология обучения	Technologies educational	Bu ta'limiy axborotlarni manbadan iste'molchiga uzatishda qo'llaniladigan didaktik uslublar majmuasidir.
Texnologiya	Технология	Technology	Yunoncha so'z – "texno" - san'at va "logos" - o'rganish. Materiallar yoki yarim fabrikatlarni olish, ishlov berishi va qayta ishlash usullarini ishlab chiquvchi va takomillashtiruvchi ilmiy fandir.
Tushunish	Понимание, осознание	Understanding	Uning ko'rsatkichi, materialni bir shakldan boshqa shaklga o'tkazilishi bo'lishi mumkin materialni intepretatsiyasi yoki hodisa va voqealarning kelajagini oqibatlar bashorat qilish.
O'qitish metodlari	Методы обучения	Teaching methods	O'qitish maqsadga erishish uchun, ta'lim oluvchilarning faoliyatini tashkil etish va boshqarish, o'qituvchi va o'quvchi munosabatlari haqida nazariy tushuncha beruvchi didaktik kategoriya tushuniladi.
Hamkorlik ta'limi texnologiyalar	Технология совместного обучения	Cooperative education technologies	O'quv jarayonida o'quvchilarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o'zlashtirishlari, o'zaro rivojlanishlari, shuningdek, "pedagog-o'quvchi(lar)" munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ta'minlovchi ta'limiy xarakterdagi texnologiyalar

Foydalanilgan va tavsiya etilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz". - Toshkent, O'zbekiston. 2017
2. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon. demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". - Toshkent, O'zbekiston, 2016
3. Mirziyoyev Sh.M. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi". - Toshkent, O'zbekiston, 2017
4. Mirziyoyev Sh.M. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak". - Toshkent, O'zbekiston, 2017
5. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni
6. Joyce Appleby, Lynn Hunt, Margaret Jacob. TELLING THE TRUTH ABOUT HISTORY. W.W. Norton&Company. NewYork - London. 1994
7. Bhuvan Garg. Teaching of history (Tarixni o'qitish). India. New Delhi. Rajat publications, 2007
8. Pathak R.P. Methodology of Yeducational Research. Atlantic. USA. 2008
9. Daniel J. Tew. Pedagogy of Teaching History: Comparing the Chronologic and Thematic Approaches. USA. Western Oregon University, 2014
10. Azizxodjayeva N.N. "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat". - Toshkent: Cho'lpon, 2005
11. Shonazarov Q. "Tarix darslarida muammoli ta'lim va muammoli vaziyat" // Xalq ta'limi. - Toshkent: 1998. № 5
12. Sagdiyev A., Fuzailova G., Hasanova M. "Tarix o'qitish metodikasi". - Toshkent: TDPU, 2008
13. Shonazarov Q. "Bo'lajak tarix o'qituvchilarining tarixiy tafakkurini shakllantirish". - Toshkent, 2000
14. Mahkamov S.T. "Tarix ta'limida kurslararo uzviylikni ta'minlashni didaktik asoslari" (7-sinf misolida). - Toshkent: O'qituvchi, 1999
15. Toshpo'latov T., G'affarov Y. "Tarix o'qitish metodikasi". - Toshkent: Universitet, 1999.; 2002.
16. Shonazarov Q. "O'quvchilarda milliy tarixga munosabatni shakllantirishning nazariy masalalari" // Uzluksiz ta'lim. - Toshkent, 2004
17. Asqarova O'.M., Xayitboyev M., Nishonov M.S. Pedagogika. - Toshkent: Talqin, 2008
18. Ahmedov B. "O'zbekiston tarixi manbalari". - Toshkent: O'qituvchi, 2001.
19. Вагин А.А. Методика преподавания истории в средней школе. - М., 1987
20. Voinova M.G. Pedagogicheskiye tehnologii i pedagogicheskoye masterstvo. - Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2006
21. Gafarov Y. "O'zbekiston xalqlari tarixini o'qitish usullari". - Toshkent: Universitet, 1996
22. Ganiyeva M., Fayzullaev D. Keys-stadi o'qitishning pedagogik texnologiyalari to'plami. - Toshkent: Iqtisodiyot. 2013

23. Ganiyeva M., Fayzullaev D. Kichik guruhlarda hamkorlikda ishlash pedagogik texnologiyalar to'plami. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2013
24. Ganiyeva M., Fayzullaev D. Zamonaviy o'qitish vositalarining pedagogik texnologiyalari to'plami. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2013
25. Ganiyeva M., Fayzullaev D., Ne'matov I. Maqsadni belgilash va uch darajali testlarni ishlab chiqishning pedagogik texnologiyalari to'plami. Metodik qo'llanma. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2013
26. Ganiyeva M., Fayzullaev D., Ne'matov I. Nazariy va amaliy o'quv mashg'ulotlarda o'qitish texnologiyalari to'plami. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2013
27. Ganiyeva M., Fayzullaev D. "O'qitishning loyihaviy texnologiyasi to'plami". - T., Iqtisodiyot, 2013
28. Golish L.V. Faol o'qitish usullari: mazmun tanlash, amalga oshirish. Ekspres qo'llanma. - T.: TESIS, 2001
29. Golish L.V., Fayzullaev D.M. "Pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish" O'quv - uslubiy qo'llanma. - T.: TDIU, Iqtisodiyot, 2011
30. Golish L.V., Xashimova D.P. "Ta'lim jarayonida interfaol ta'lim uslublari va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish". - Toshkent: TDIU, Iqtisodiyot, 2013
31. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., va boshq. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob. - Toshkent: Ilm-Ziyo, 2012
32. Ismoilova J. Muzei pedagogikasi: tarixi, buguni va istiqboli // O'zbekiston muzeylari istiqboli. - Toshkent: Akademnashr, 2013
33. Ismoilova J.X., Nishanova K.S., Muhamedova M.S. Muzei va jamiyat. - Toshkent: Chinor ENK, 2015
34. Yo'ldoshev J., Yo'ldosheva F., Yo'ldosheva G. "Interfaol ta'lim sifat kafolati" (Bolaga do'stona munosabatdagi ta'lim). - Toshkent, 2008
35. Yo'ldoshev J., Usmonova S.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. - Toshkent, 2004
36. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi // Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - Toshkent: Sharq, 1997
37. Короткова М. В., Студенткин М.Т. Методика обучения истории в схемах таблиц описаниях. Практическое пособие для учителей. - М., 1997
38. Madraimov A., Fuzailova G. "Manbashunoslik". - Toshkent: Fan, 2007
39. Madraimov A., Fuzailova G. "Tarixiy manbashunoslik". - Toshkent: Fan, 2006.
40. Маркова А.К. Психология профессионализма. - М.: Знание, 1996
41. Muslimov N.A. "Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish" / Monografiya. - Toshkent: Fan, 2004
42. Muslimov N.A., Karimova N. "Kasb ta'limi o'qituvchilarining amaliy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi". - Toshkent: Iqtisodiyot, 2012
43. Muzei xavsizligi. YUNESKOning O'zbekistondagi Vakolatxonasi. 2008
44. "Pedagogika nazariyasi va tarixi" // M.X.To'xtaxojaeva tahriri ostida. - Toshkent: Moliya-iqtisod, 2008
45. Подласий И. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов. В 2-х кн. - М.: ВЛАДОС, 1999

46. Remeyev N.M. "Yoshlarni hayot haqiqatlari asosida tarbiyalash". - Toshkent: O'qituvchi, 1981
47. Remeyev N.M. "O'zbekiston umumiy ta'lim maktablarida tarix o'qitish muammolari". - Toshkent, 1991
48. Ro'ziyeva D. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi. - Toshkent, 2014
49. Sagdiyev A., Fuzailova G., Hasanova M. Tarix o'qitish metodikasi. - Toshkent: TDPU, 2008
50. Saidaxmedov N.S. "Yangi pedagogik texnologiyala"r. - Toshkent: Moliyanashr, 2003
51. Sa'diyev A. "O'zbekiston xalqlar tarixini o'qitish". - Toshkent, 1993
52. Sa'diyev A.S. "Maktabda tarix o'qitish metodikasi". - Toshkent: O'qituvchi, 1978
53. Sergeyev I.S. Osnovi pedagogicheskoy deyatelnosti: Uchebnoye posobiye. - SPb.: Piter. Seriya Uchebnoye posobiye, 2004
54. Xodjaev B. "Muzey pedagogikasi: taraqqiyot tarixi va va istiqboli" // Pedagogika. - Toshkent, 2016. 4-son
55. Hasanboev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008
56. Студенткин М.Т. Методика преподавания истории в школе. - М.: "Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС", 2000
57. Sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlar Konsepsiyasi / O'quvchi ma'naviyatini shakllantirish. Umumta'lim maktablari, ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosarlari va tarbiyachilar uchun qo'llanma. - Toshkent: Sharq, 2000
58. Tolipov J., Usmanboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari. - Toshkent, 2006
59. Toshpo'latov T., G'afforov Y. Tarix o'qitish metodikasi. (bakalavriat yo'nalishidagi talabalar uchun o'quv qo'llanma). - Toshkent: O'zMU - Universitet, 2002
60. Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. "Bo'lajak o'qituvchining loyihalash faoliyati" // Metodik qo'llanma. - Toshkent: TDPU, 2014
61. Farbyerman B. "Ilg'or pedagogik texnologiyalar". - T., 2007
62. Xodiyev B.YU. Golish L.V., Rixsimboyev O.K. Keys-stadi - iqtisodiy oliy o'quv yurtidagi zamonaviy ta'lim texnologiyasi: Ilmiy-uslubiy qo'llanma / "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari" turkumi. - Toshkent: TDIU, 2009
63. Hasanboyev J., To'raqulov X., Haydarov M., Hasanboyeva O. Pedagogika fanidan izohli lug'at. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2008
65. Розенталь М.М. Принципы дидактической логики. М., 1990
66. Богоявленский Д.Н., Миченская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. М., 1992
67. Гиттис И.В. Начальной обучение истории. Л., 1999
68. Карцов В.Г. Методика преподавания истории в начальной школе. М., 1992
69. Мухаммаджонов А. Қадимги Тошкент. Тошкент. - 2002
70. Малицкий Н.Г. Тошкент маҳалла ва мавзелари. Т.: 1996
71. Набиев А. Тарихий ўлкашунослик. Тошкент.: 1996

72..Янги педагогик технология: таъсил, таъриф, мулохазалар. (Ўқитувчилар учун методик тавсиялар) Н. Сайидахмедовнинг умумий таърири остида. Т.: 2000

ELEKTRON TA'LIM RESURSLARI

1. <http://www.edu.uz>- O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi portali.
2. <http://www.uzedu.uz>- O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi veb sayti.
3. <http://www.eduportal.uz> - O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi axborot ta'lim portali.
4. <http://www.multimedia.uz>- O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi huzuridagi Multimedia umumta'lim dasturlarini rivojlantirish markazi sayti.
5. <http://www.bimm.uz>- O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi Bosh ilmiy-metodik markazi sayti.
6. <http://www.pedagog.uz> - Toshkent davlat pedagogika universiteti veb sayti.
7. <http://www.giu.uz>- Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi sayti.
8. <http://www.zivonet.uz>. - axborot ta'lim portali.
9. <http://www.natlib.uz> – Alisher Navoiy nomidagi milliy kutubxona veb sayti.
10. <http://www.istedod.uz> – “Iste’dod” jamg’armasi sayti.
11. <http://www.e-tarix.uz>–Vatan tarix sayti.
12. <http://www.arxiv.uz>–Ijtimoiy fanlarga tegishli sayti.
13. <http://www.tarix.uz>– Tarix faniga oid maqolalar, yangiliklar, kitoblar, tarixiy shaxslar to’g’risida sayti.
14. <http://www.sentralniyasiya.uz>– Markaziy Osiyo va O'zbekiston hududidagi xalqlar to’g’risidagi tarix sayti.

Mundarija

So'zboshi	4
I BOB. Tarix o'qitish metodikasi - ilmiy pedagogik fan.....	7
1-§. Tarix o'qitish metodikasining predmeti, maqsadi va vazifalari.....	7
2-§. Davlat Ta'lim Standartlari, dastur va darsliklarning tuzilishi va mazmuni.....	15
3-§. Tarix darslarida tarixiy tasavvur va tushunchalarni shakllantirish metodlari.....	29
II BOB. Tarix fanini va ta'lim shakllari.....	40
1-§. Tarix darsliklari va ularga qo'yiladigan zamonaviy talablar.....	40
2-§. Tarix o'qitishning tashkiliy shakllari. Dars, uning turlari va tuzilishi.....	47
III BOB. Tarixiy bilimlarni shakllantirish jarayonlari.....	54
1-§. Tarix o'qitish metodlari va ularning klassifikatsiyasi.....	54
2-§. Tarix darslarida ta'lim vositalaridan foydalanish.....	64
3-§. Tarix darslarida mustaqil ishlarni tashkil etish.....	67
4-§. Umumiy o'rta va o'rta maxsus kasb-hunar ta'limida tarix fanidan o'quv metodik majmualar.....	74
5-§. Ma'ruza va seminar darslarini tashkil etishning didaktik asoslari.....	80
IV BOB. Tarix ta'limida zamonaviy texnologiyalar.....	87
1-§. Tarix darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanish.....	87
2-§. Tarix o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish.	114
3-§. Tarix bo'yicha sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar.....	122
4-§. Zamonaviy tarix o'qituvchisiga qo'yiladigan talablar.....	135
Xulosa.....	144
Glossariy.....	146
Foydalanilgan va tavsiya etilgan adabiyotlar.....	149

Uktamjon Nosirboyevich Mansurov

TARIX O‘QITISH METODIKASI

Darslik

Bosishga ruxsat etildi. 18.12.2023 y.

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog‘i 9.75. Adadi 100. Buyurtma № 62
Bahosi kelishuv asosida

“BROK CLASS SERVIS” MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Toshkent shahar Zargarlik ko‘chasi, Segizbayeva 10a.

ISBN 978-9943-9453-4-0

